

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ

М.Ҳ. РУСТАМБАЕВ, Б.Ж. АХРАРОВ

**БОШҚАРУВ ТАРТИБИГА ҚАРШИ
ЖИНОЯТЛАРНИ
КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ**

*таълим йўналиши учун - 5380100-Юриспруденция
мутахассислик - 5A380108 – Жиноят ҳуқуқи ва криминалогия;
жиноят-ижроия ҳуқуқи учун*

ТОШКЕНТ – 2006

ТДЮИ Илмий-услубий Кенгашининг 2006 йил, 25 майдаги 10-сонли баённомаси билан тасдиқланган ва нашрга тавсия этилган.

М.Х. Рустамбаев, Б.Ж. Ахраров. Бошқарув тартибига қарши жиноятларни квалификация қилиш. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2006. –134 бет.

Сарлавҳада: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, ТДЮИ.

Такризчилар: Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар вазирлиги Академияси Жиноят ҳуқуқи кафедраси бошлиғи, ю.ф.д., проф. Р. Қобулов.
Ўзбекистон Республикаси Олий суди судьяси, ю.ф.н. Д.Ж.Суюнова.

Бошқарув тартибига қарши жиноятларни квалификация қилиш ўқув қўлланмаси жиноят ҳуқуқи фанининг бошқарув тартиби билан боғлиқ бўлган жиноятларни квалификация қилиш масалаларини алоҳида ўрганишга бағишланган. Бу тоифадаги жиноятларнинг квалификация қилиш масалалари жиноят ҳуқуқи назариясида ҳамда суд амалиётида муаммоли ва кўплаб мунозораларга сабаб бўлади. Ушбу фанда шундай масалаларни илмий талқин қилишни ўрганилади.

Шунингдек, амалдаги жиноят қонунига биноан мансабдор ва масъул мансабдор шахслар масалалари ҳам жуда катта муаммоларга сабаб бўлади. Бунинг натижасида суд амалиётида бу турдаги жиноятларни квалификация қилиш натижасида бир хилда ёндошилмаяпти. Бундан ташқари, бошқарув тартибига қарши жиноятларни тизимлаштириш, уларнинг ижтимоий хавфлигини тўғри белгилаш ҳамда бу турдаги жиноятларга жазо тайинлаш масалалари алоҳида муаммоли фан тариқасида магистр талабалари учун алоҳида ўрганишлик учун мўлжалланган.

© М.Х. Рустамбаев, Б.Ж. Ахраров.

© Тошкент Давлат юридик институти, 2006 йил.

1. Бошқарув тартибига қарши жиноятлар тушунчаси ва юридик хусусиятлари

Ўзбекистон Республикасида бошқарув тартиби давлат, жамоат ва ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолият тартиблари билан белгиланади. Жамиятнинг бундай тизими Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил мустақиллигига эришиши муносабати билан вужудга келиб, аввалги тизимда фақат давлат бошқаруви принциплари билан давлатнинг бошқарув тизими муносабатлари белгиланган эди. Ўзбекистон Республикасининг бошқарув тизимининг бундай тартибда ўзгартирилиши асосида фуқароларнинг ўзларининг меҳнатларининг маҳсулини ўзлари кўра олишларига имкон яратилиб, келадиган фойданинг эгаси бўла олишларига кенг имкон яратилиб берилди. Аввалги бошқарув тизимида ишлаб чиқаришдан кўриладиган фойдага фақат давлат эгалик қила олиши мумкин эди. Ишлаб чиқаришда иштирок этган фуқаролар фақат иш ҳақида давогар бўла олар эдилар.

Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги давлат бошқарув тизимига ҳам эркин ривожланиш имкониятларига кенг йўл очиб берди ва ишлаб чиқариш муносабатларининг эгаси сифатида фуқаролар ўзларининг ишлаб чиқарган маҳсулотларига ўзлари эгалик қилиш билан бирга унинг сифати, бозорнинг яхши моли ва харидоргирлиги учун ўзлари манфаатдор бўлишларига эркинлик яратилди. Бошқарувнинг бундай тартиби натижасида ўзаро рақобатчилик, ривожланиш манфаатдорлиги каби муносабатларга имкон яратилди.

Давлат бундай тизимнинг ҳуқуқий асосларини яратиш, уни муҳофаза қилиш ва ривожлантиришга кўмаклашиши мумкин бўла олади. Бошқарув тартибига қарши жиноятларнинг ҳимоя қилиш объекти ҳам айнан давлат, жамоат ва ўзини ўзи бошқариш органларининг нормал тартиб қоидалари ташкил этади. Яъни, ҳар бир жиноят давлат томонидан ўрнатилган бошқарув қоидаларининг муайян соҳасининг бузилганлиги (масалан, ЖКнинг 205-моддаси, Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш жинояти билан давлат аппаратининг нормал фаолиятига путур етказилади, 216-модда. Жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хилоф равишда тузиш, жинояти натижасида жамоат ёки диний ташкилотларининг тузиш қоидаларининг бузилишига сабаб бўлади ва ҳ.к.) билан жиноят белгисини ташкил этади. Объектив томонидан бошқарув тартибига қарши жиноятлар ҳаракат билан ҳам ёки ҳаракатсизлик билан ҳам содир этилиши мумкин. Жумладан, ЖКнинг 205-моддаси, Ҳокимият ёки ман-

саб ваколатини суиистеъмол қилиш; 206-моддаси, Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш; 210-модда, Пора олиш; 211-модда, Пора бериш; 212-модда, Пора олиш-беришда воситачилик қилиш жиноятлари фақат ҳаракат билан содир этилиши мумкин бўлса, 208-модда, Ҳокимият ҳаракатсизлиги; 225-модда, Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш каби жиноятлар фақат ҳаракатсизлик билан содир этилиши мумкин. ЖКнинг 207-моддаси, Мансабга совуққонлик билан қараш; 221-модда, Жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслик, каби жиноятлари эса ҳам ҳаракат билан, ҳам ҳаракатсизлик билан содир этилиши ҳам мумкин.

Бошқарув тартибига қарши жиноятларнинг айримлари субъектив томондан қасддан (масалан, ЖКнинг 205-моддаси, Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш; 206-моддаси, Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш; 210-модда, Пора олиш; 211-модда, Пора бериш; 212-модда, Пора олиш-беришда воситачилик қилиш жиноятлари фақат ҳаракат билан содир этилиши мумкин бўлса, 208-модда, Ҳокимият ҳаракатсизлиги; 225-модда, Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш каби жиноятлар) содир этилса, ЖКнинг 207-моддасида назарда тутилган Мансабга совуққонлик билан қараш жинояти эҳтиётсизлик билан содир этилади.

Бошқарув тартибига қарши жиноятларнинг субъектлари бўлиб, ҳар қандай ақли расо жисмоний шахслар бўлиши мумкин. Лекин бу жиноятларнинг аксариятида махсус субъектлар бўлишлиги белгиланган. Жумладан мансабдорлик жиноятларининг субъектлари бўлиб фақат мансабдор шахслар бўлишлиги қонунда белгилаб берилган. Масалан, ЖКнинг 205-моддаси, Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш; 206-моддаси, Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш; 207-моддаси Мансабга совуққонлик билан қараш; 208-модда, Ҳокимият ҳаракатсизлиги; 209-модда, Мансаб сохтакорлиги; 210-модда, Пора олиш жиноятларида жиноятнинг субъекти сифатида фақат мансабдор шахслар бўлишлиги белгиланган. Айрим жиноятлар бўйича жазо ўтаётган шахслар жиноятнинг субъекти бўлишлиги белгиланган. Масалан, 220-модда, Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар; 221-модда, Жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслик; 220-модда, Озодликдан маҳрум қилиш жойларидан қочиш жиноятларининг субъектлари бўлиб, суднинг ҳукмига кўра фақат айблов ҳукми билан жазоланган

шахсларгина шу жиноятларнинг субъектлари бўлишлари мумкин. 226-модда, Маъмурий назорат қоидаларини бузиш жиноятининг субъекти бўлиб, суднинг айблов ҳукмига биноан озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаб чиққан ва маъмурий назорат қоидалари ўрнатилган шахслар жиноятнинг субъектлари бўлишлари мумкин. 225-модда, Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш жиноятининг субъекти бўлиб, 18 ёшга тўлган ва ҳарбий ёки муқобил хизматга чақирилган шахслар жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин.

Бошқарув тартибига қарши жиноятлар ўз ичига турли хил жиноятларни олган, жумладан, мансабдорлик жиноятларини ҳам жамоат ёки диний ташкилотларнинг ташкил этилитши ёки нормал фаолиятларига путур етказувчи жиноятларни ҳам, жазони ижро этиш билан боғлиқ фаолиятга қарши жиноятларни ҳам кўриш мумкин.

Бошқарув тартибига қарши жиноятларнинг аксариятида жиноятнинг зарурий белгиси сифатида ижтимоий хавфли зарар жиноий жавобгарликнинг асоси сифатидан жиноят қонунида назарда тутилган. Масалан, ЖКнинг 205-моддаси, Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш; 206-моддаси, Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш; 207-моддаси Мансабга совуққонлик билан қараш; 208-модда, Ҳокимият ҳаракатсизлиги жиноятлари бўлиши учун фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етган бўлишлиги жиноий жавобгарликнинг асосини ташкил этади. 209-модда, Мансаб сохтакорлиги жинояти бўлиши учун қонунда фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига жиддий зиён еткан бўлишлиги жиноий жавобгарликнинг асосини ташкил этади.

Бошқарув тартибига қарши жиноятларнинг аксариятида маъмурий преюдиция қоидаи киритилган бўлиб, жиноий жавобгарлик бўлиши учун шахс илгари маъмурий жаъзо қўлланилганидан кейин яна шундай ҳаракатларни содир этилганида жиноий жавобгарликнинг келиб чиқишлиги белгиланган. Жумладан, 216¹-модда, ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш; 216²- модда, Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш; 217-модда, Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш; 224-модда, Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш; 225-модда, Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш; 226-модда,

Маъмурий назорат қоидаларини бузиш; 229¹-модда, Ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш; 229²-модда, Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш жиноятлари билан жиноий жавобгарликка тортилиши учун шахс илгари ҳам шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазоланган бўлишлиги лозим.

2. Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ва ҳокимият ҳаракатсизлиги

Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ва ҳокимият ҳаракатсизлиги жиноятларининг объекти давлат, бошқарув ва жамоат бирлашмалари идораларининг нормал фаолият кўрсатишини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлардир. Давлат ҳокимияти органларининг фаолиятини бузган айбдор шахс давлат ҳокимиятига дахл қилган ҳисобланади.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ва ҳокимият ҳаракатсизлиги жиноятларининг объектив томони қуйидаги уч муқаррар белгидан иборат:

шахснинг ўз мансаб ваколатидан фойдаланиши;

фуқароларнинг ёки давлатнинг ёки жамоанинг ҳуқуқларига ёки қонун билан муҳофаза этиладиган манфаатларига кўп миқдорда ёки жиддий зарар етказиш шаклидаги жиноий оқибатлар;

қилмиш ва бошланган жиноий оқибатлар орасида сабабий боғланишнинг мавжудлиги.

Мансабдор шахснинг ўз лавозим ваколатидан фойдаланиш икки шаклда:

ҳокимият ваколатини;

мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш шаклларида намоён бўлади.

Ҳокимият ваколатини суиистеъмол қилиш деганда, ҳокимият вакили вазифасини амалга ошираётган мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан ғаразли мақсадларда фойдаланиши тушунилади.

Мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш деганда, мансабдор шахс вазифасини амалга ошираётган мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан ғаразли мақсадларда фойдаланиш тушунилади. Мансабдор шахс ҳокимият вакили бўлмасдан ўз хизмат мавқеидан фуқаролар, жамият ёки давлатнинг манфаатларига хилоф равишда ғаразли мақсадларда фойдаланганда қилмиш мансаб ваколатини суиистеъмол қилишни вужудга келтиради.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш: давлат ҳокимияти ва бошқаруви, маҳаллий ўзини ўзи бошқарув органлари мавқеини тушириш, жамоат ёки бошқа ҳар қандай мулкни ўзлаштириш; турли молиявий ўғирликларни амалга ошириш; айрим фуқаролар ва бошқаларга тегишли мулк ҳисобига ноқонуний бойишдан иборат.

Мансабдор шахснинг ваколатлари у ёки бу лавозимни эгаллаб турувчи шахснинг мажбурият ва ҳуқуқлари тартибга солинадиган мувофиқ қонунлар, низом ва бошқа норматив ҳужжатларда белгиланган ваколатлар билан ўрнатилади.

Мансабдор шахс томонидан ўз хизмат ваколатларини суиистеъмол қилиш деганда, эгаллаб турган лавозими давомидаги ваколатларни суиистеъмол қилиш киритилади. Мансабдор шахс ўзига керакли бўлган қарорга эришиш мақсадида ўз хизмат ваколатларидан эмас, балки хизмат ёки шахсий алоқалари, эгаллаб турган лавозимнинг мавқеидан фойдаланса, жиноят таркиби бўлмайди.

Мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш турлича бўлиши мумкин (мансабдор шахсларнинг фаолияти доираси турлича). Улар ҳаракат ва ҳаракатсизликдан (мансабдор шахснинг хизмат юзасидан мажбуриятларини қасддан бажармаслиги) амалга оширилиши мумкин. Бу бўйсунувчиларнинг меҳнатидан шахсий манфаатлар йўлида (масалан, ишчиларнинг шахсий дала ҳовлиларни қурилишларида, уйларни таъмир қилишда) ноқонуний фойдаланиш, уй-жойларни тақсим қилишда суиистеъмол қилиш, корхоналарни хусусийлаштириш жараёнида мансабдор шахс манфаатларини ҳимоя қилаётган ўзига яқин ёки бошқа хусусий шахслар томонидан уларнинг хусусий мулкни ўзлаштириш ёки амалдор томонидан акцияларнинг катта қисмига эгалик қилиш мақсадида хизмат ваколатларидан фойдаланиш; умумдават эҳтиёжларига мўлжалланган молия ва кредитни ғаразли ёки ёмон ниятда тижорат ташкилотларига ноқонуний бериб юбориш; бюджет маблағларини беҳудага ишлатиш, шу жумладан бу маблағларнинг тижорат банкларида айлантирилиши; кредит, ссуда, қимматбаҳо қоғозларни, кўчмас ва бошқа мулкни олишда ҳуқуқий ҳужжатлар томонидан кўзда тутилмаган имтиёзлардан фойдаланиш; шахсий ёки гуруҳ мақсадларда хизмат фаолияти учун тақдим этилган хоналар, транспорт ва алоқа, электрон-ҳисоблаш техникаси, пул маблағлари ва бошқа мулкдан фойдаланиш; кўра-била туриб жиноятларга йўл қўйиб бериш ва уларни яшириш ва бошқалар.

Охирги зарурат ҳолатида, яъни шахснинг ёки бошқа фуқаро-

ларнинг шахсига ёхуд ҳуқуқларига, жамият ёки давлат манфаатларига таҳдид солувчи хавфни қайтариш учун қонун билан қўриқланадиган ҳуқуқ ва манфаатларга зарар етказган ҳолда содир этилган қилмиш, башарти, шу хавфни ўша ҳолатда бошқа чоралар билан қайтаришнинг иложи бўлмаса ҳамда келтирилган зарар олди олинган зарарга қараганда камроқ бўлса (ЖКнинг 38-моддаси), шунингдек шахснинг буйруқ ёки бошқа фармойишни, шунингдек мансаб вазифаларини қонунан бажариши туфайли зарар етказилган бўлса (ЖКнинг 40-моддаси), жиноят деб топилмайди.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ва ҳокимият ҳаракатсизлиги жиноятлари бўйича квалификация қилишнинг муқаррар белгиси ҳокимиятни ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш натижасида йирик зарар етказиш ёхуд фуқаролар, ёхуд давлат ва жамиятнинг ҳимоя қилинаётган манфаатларига амалий зарар келтирилган бўлишидир.

Фуқаролар, ёхуд давлат ва жамиятнинг ҳимоя қилинаётган манфаатларига етказилган зарарнинг ҳажмини эътироф этиш тўғрисидаги масала муайян ишнинг ҳолатлари бўйича тергов органлари ва суд томонидан ҳал қилинади.

“Фуқаролар, ёхуд давлат ва жамиятнинг ҳимоя қилинаётган манфаатларига етказилган зарар моддий кўринишда ёки ўтказиб юборилган фойда, шунингдек турли манфаатларга зарар етказиш, ҳокимият органлари мавқеига путур етказиш, оғир жиноятни яшириш ва ҳ.к. ифода этилиши мумкин”.

“Жиддий зиён” – баҳоланадиган тушунчадир, шу боис уни расманалаштирилган миқдорий кўрсаткичларда ифодалаш мушкул ва у фақат моддий зиёндан иборат деб қаралмаслиги лозим. Айни пайтда аксарият ҳолларда мансабни суиистеъмол қилишнинг оқибати – мулкӣ зиён етказиш бўлиб, уни аниқлашда моддий зиённинг ҳажми, моддий объектларнинг қиймати, мулкӣ фойда олишнинг имкони, шунга ўхшаш бошқа кўпгина омилларни инобатга олиш зарур, чунки уларнинг йиғиндиси фуқаро ёки давлат ёхуд жамоанинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига етказилган зарарнинг жиддийлигидан гувоҳлик беради. Зарарнинг жиддийлиги фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини поймол қилиш ҳамда давлат ҳокимияти тегишли идораларнинг нуфузи ва ишончининг пасайиш даражаси билан аниқланиши мумкин. Етказилган зарарнинг жиддийлиги давлат ташкилотлари, муассасалари, корхоналари, жамоат бирлашмалари ва ҳоказолар фаолиятидаги бошбошдоқликда ҳам намоён бўлиши мумкин.

Мансабдор шахснинг ўз конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларининг бузилишини ҳам жиддий ҳисоблаш зарур.

Якка тадбиркор ёхуд ташкилотнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг бузилиши уларнинг фаолиятига ноқонуний аралашуви, тадбиркорлик ва қонун томонидан тақиқланмаган бошқа фаолият тури билан шуғулланиш эркинлигининг, рақобатининг, монополистик фаолият эркининг чекланиши билан боғлиқ бўлиши мумкин ва ҳ.к. Қонун муҳофаза қилаётган жамият ва давлат манфаатларининг бузилиши давлат органлари ишида жиддий хатоликларга, давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқарув органлари мавқеини тушириш, жиноятлар содир этилишининг олдини олмасликда намоён бўлиши мумкин.

Етказилган зиён жиддий бўлмаган бўлса, мансабдор шахснинг ҳокимиятни суиистеъмом қилгани учун жавобгарлик истисно қилиниб, интизомий ёки Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги томонидан ўрнатилган бошқа жавобгарлик белгиланади. Келиб чиққан оқибатнинг жиддий ёки жиддий эмас деб баҳоланиши мансабдорлик жиноятлари (ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмом қилиш, мансаб ваколатларини ошириш, совуққонлик) чегараланишининг асосий мезонларидан бири ҳисобланади.

Ҳокимият ёки мансабни суиистеъмом қилиш – моддий таркибли жиноят бўлганлиги учун, яъни жиноятга кўра мансабдор шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун модда диспозициясида кўрсатилган оқибатларнинг келиб чиқиши зарур. Ҳокимият ёки мансабни суиистеъмом қилиш ва жиддий зиён етказилиши ёхуд фуқаролар, ташкилотлар, жамият ва давлатнинг ўртасидаги сабабий алоқадорлик аниқлангандан кейингина бу оқибатларни мансабдор шахс зиммасига юклаш мумкин.

Жиноят кўп миқдорда зарар, фуқаролар ёхуд давлат ёки жамоатчиликнинг манфаатларига жиддий зиён етказилган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмом қилишнинг субъектив томони қасддан содир этилиши билан тавсифланади. Айбдор шахс қилмишнинг ижтимоий хавфини англаган равишда ҳаракат қилади. Бунинг натижасида жиноят диспозициясида кўрсатилган оқибатлар келиб чиқиши мумкин ва онгли равишда келиб чиқиши мумкин бўлган оқибатларга йўл қўйиб беради.

Жиноят сабаблари турлича бўлиши мумкин. Бироқ кўпинча бу ғаразли манфаатдорлик, шуҳратпарастлик, қасд олиш, ғаразгўйлик,

ишнинг ҳақиқий ҳолатини бўрттириб кўрсатишга ҳаракат қилиш ва ҳ.к. бўлиши мумкин.

Ғаразли манфаатдорлик жиноят субъектининг ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш воситасида қандайдир фойдага эришишга интилишида намоён бўлади. Яна бир бошқа турдаги ғаразли мақсад субъектнинг ўз ҳаракатларидан номулкий фойда олишга интилиши бўлиши мумкин: бошлиққа ўзини яхши кўрсатиш, шуҳратпарастлик, ғараз ва ҳ.к.

Жиноят сабаблари қилмишнинг ҳуқуқий баҳоланиши ва жиноий жавобгарликка ўз таъсирини кўрсатмайди.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш ЖКнинг 205-моддаси 1-қисми бўйича жиноят субъектининг умумий мезонларидан ташқари қатор махсус субъект (мансабдор шахс)лар бўлиши мумкин.

(Мансабдор шахс тушунчаси ЖКнинг Махсус қисми VIII бўлимида берилган).

Қонунга мувофиқ, мансабдор шахс – бу ташкилий-фармойишли ёки масъул мансабдор шахс белгиларига эга бўлмаган маъмурий-хўжалик ваколатларига эга шахс.

Қуйидагилар мансабдор шахс деб эътироф этилади:

ташкилий-фармойишли ёки маъмурий-хўжалик мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ лавозимларни эгаллаб турувчи шахслар;

Давлат бошқаруви бўйича ҳокимият ваколатларига давлат вазифаларини амалга ошириш мақсадида амалга оширилади ва давлатнинг мажбурловчи кучи билан таъминланади.

Ташкилий-фармойишли вазифалар (мажбуриятлар) бошқа кишиларнинг фаолиятига раҳбарлик қилиш, кишиларни, иш майдонини бошқаришдан иборат.

Уларга қуйидагилар кирадилар: муассасаларнинг ишини умуман ва айрим майдонларда ташкил қилиш, кадрларни танлаш ва жойлаштириш, ишга қабул қилиш ва ишдан озод этиш, ишни ташкил қилиш ва режалаштириш, ижрони назорат қилиш ва текшириш, интизомий ҳуқуқларни амалга ошириш ва ҳ.к. Фаолиятини бошқараётган ва ўз хизмат бўйсунувида бошқа ходимлар бўлган, уларнинг ишини йўналтираётган ва ташкиллаштираётган муассасанинг ҳар бир ишчиси ташкилий-фармойишли мажбуриятлари бўлганлиги сабабли мансабдор шахс ҳисобланади. Бундай вазифаларни, хусусан, корхона ва ташкилотлар раҳбарлари, хусусий таълим муассасаларининг мудирлари

(ректорлар, проректорлар), тугатиш комиссиялари аъзолари ва ҳ.к. амалга оширадилар.

Мансабдор шахсларнинг маъмурий-хўжалик вазифалари корхона, муассаса ва ташкилотлар мулкчиликлнинг шаклидан қатъи назар бошқаришидан ташкил топади. Санаб ўтилган тузилмаларнинг тасарруфида моддий қийматлар мавжуд, уларни сарф қилишни ҳисобга олиш ва назорат қилиш, туширишни ташкил қилиш, моддий қийматларни олиш ва қўйиб юбориш, мувофиқ ҳужжатларни расмийлаштириш билан боғлиқ пул маблағларини бериш, бажарилган ишнинг ҳисоб-китоби ва меҳнат учун мукофот белгилаш бўлган барча ишчилар, эгаллаб турган лавозимларидан қатъи назар, уларда маъмурий-хўжалик вазифалари белгиларига кўра мансабдор шахс ҳисобланади. У ёки бу ҳажмдаги ваколатларга режа-хўжалик, таъминот, молиявий бўлимлар ва хизматлар бошлиқлари ва уларнинг ўринбосарлари, моддий қийматлар омборхоналари мудирлари, бухгалтерлар, кассирлар ва давлат органлари ёки муассасаларида бошқа вазифаларни бажарувчилари эга бўлишлари мумкин. Кўпгина мансабдор шахслар бир вақтнинг ўзида ҳам ташкилий-фармойишли, ҳам маъмурий-хўжалик вазифаларини бажарадилар.

Ҳуқуқий муносабатларни вужудга келтирувчи, ўзгартирувчи ёки тугатиш лаёқатига эга ҳаракатларни (масалан, шартнома, тилхат, ишончнома ва ҳ.к.) ҳуқуқий муҳим деб эътироф этиш мумкин. Ушбу белгига кўра мансабдор шахсларга корхона, муассаса ёки ташкилот номидан у ёки бу ҳуқуқ берувчи ёки мажбуриятлардан озод этувчи ёхуд муайян ҳуқуқий фактни тасдиқловчи расмий ҳужжатлар бериши мумкин бўлган шахсларни киритиш мумкин.

Мазкур модда бўйича жавобгар шахсни субъектни мансабдор шахс деб топиш учун шахсда кўрсатилган вазифаларнинг бирининг бўлишининг ўзи кифоя. Бунда шахс тайинланишига ёки сайловга кўра мувофиқ ваколатларга эга-эгамаслиги, уларни мукофот ёки бепул, доимий равишда, вақтинча ёки махсус ваколатга кўра амалга ошираётгани аҳамият касб этмайди.

Мансаб вазифаларини вақтинча бажарилиши ҳолларида ёки уларнинг махсус ваколатга кўра бажарилишида шахс шарҳланаётган жиноятнинг субъекти деб, кўрсатилган мажбуриятлар ёки ваколатлар унга ўрнатилган тартибда ва вақтинчалик ёки ўзига юклатилган мансаб вазифаларини бажарилган ҳолларда эътироф этилади.

Субъектлар томонидан шарҳланаётган жиноят учун мансабдор шахс сифатида жавобгарликка тортилиши мумкин бўлган бир марта-

лик топшириқларда (масалан, текширувда иштирок этиш топшириғи, у ёки бу комиссия ишида иштирок этиш ва ҳ.к.), жараёнларда иштироки ҳоллари бўлиши мумкин.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилишни мансаб вазифасига кўра ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-тарож қилишдан фарқлаш зарур (Ўзгалар мулкани ўзлаштириш ёки растрата қилиш жинояти таҳлилида баён қилинган.)

Агар мансабдор шахс томонидан йўл қўйилган ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилганлик учун жавобгарлик махсус жиноий-ҳуқуқий нормадан назарда тутилган бўлса, қилмишни мазкур норма билан баҳолаш лозим ва мансаб суиистеъмоли умумий таркибининг йиғиндиси бўйича қўшимча баҳолаш талаб қилинмайди. Мансаб суиистеъмолининг махсус турларини назарда тутадиган ЖК 205-моддаси мажмуига кўра қилмишни фақат реал жиноятлар мажмуи мавжуд бўлгандагина баҳолаш мумкин (батафсилроқ ЖК 33-моддаси тушунчаларида баён қилинган).

ЖК 205-моддасининг 2 қисмида назарда тутилган ҳолатларда:

- а) жуда кўп миқдорда зарар етказганда;
 - б) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб;
 - в) масъул мансабдор шахс томонидан содир этилган бўлса;
- жиноят таркибини вужудга келтиради.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш натижасида етказилган жуда кўп миқдордаги зарар деганда энг кам иш ҳақининг уч юз бараварига тенг бўлган зарарни тушуниш лозим.

Уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган ҳокимиятни ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш ЖК 205 моддаси 2-қисми “б” банди бўйича квалификация қилинади. Субъектив томоннинг умумий белгиларига кўра мазкур ҳолатда қасд айбининг интеллектуал элементи мансабдор шахснинг уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб жиноятни онгли равишда содир этиши билан тавсифланади.

Уюшган гуруҳ – жиноятда иштирокчиликнинг энг хавfli шаклларида биридир. Уюшган гуруҳнинг умумий тушунчаси жиноят туридан қатъи назар ЖКнинг 29-моддасида очиб берилган. Бунда қонунда уюшган гуруҳ томонидан жиноят содир этилиши ЖКда кўзда тутилган асосларга кўра жиддий жавобгарликни келтириб чиқаради.

Уюшган гуруҳларга нисбатан бир неча шахсларнинг уюшиши конституциявий ва белгиловчи хусусият сифатида кўпроқ гуруҳнинг жиноий фаолиятининг нисбий давомийлигида, унинг криминал ихтисослашувида, шунга ўхшаш гуруҳларнинг фаолият доирасини бўлиш-

да, ҳар бир иштирокчининг роллари ва вазифаларини аниқ тақсимлашда, лидер бўлишида (ташкилотчи, бошлиқ), жиноий фаолиятни муайян муддатга режалаштиришда ифода этилади.

Уюшган гуруҳ манфаатлари – уюшган гуруҳни у ёки бу ижтимоий хавфли ҳаракатларни содир этишга ундайдиган ёхуд уларни муваффақиятли содир этишга шароит яратувчи ҳолатлар. Бундай манфаатларга, масалан, у ёки бу ташкилотлар фаолияти тўғрисида ахборот тақдим этиш, уюшган гуруҳни фош қилувчи ахборотни йўқ қилиш, таркибида уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб жинойт содир этиш, хусусан, ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш жиноий мақсадини амалга оширишда ёрдам бериш ва ҳ.к.

Қилмишни уюшган гуруҳнинг манфаатларини кўзлаб ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш деб квалификация қилишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар алоҳида эътиборни мансабдор шахс жинойтни уюшган гуруҳнинг манфаатларини кўзлаб содир этаётганини қаратишлари лозим.

ЖКнинг Махсус қисми VIII бўлимида мансабдор шахсларнинг жавобгарлигини белгиловчи тўрт тоифа аниқланган:

ҳокимият вакиллари;

доимий ёки вақтинча, сайланиб ёки келиб чиқишига қараб давлат корхоналари, муассасалари ёки ташкилотларида фаолият юритаётган, ташкилий-фармойишли ёки маъмурий-хўжалик мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ ва ҳуқуқий аҳамият касб этувчи ҳаракатларни бажаришга вакил қилинган шахслар;

корхона, муассаса ёки мулкчиликнинг ташкилий шакллари раҳбарлари, давлат бошқаруви бўйича ҳокимиятчилик ваколатларига эга жамоатчилик вакиллари;

иккинчи бандда кўрсатилган мажбуриятларнинг бажарилиши билан боғлиқ мансабларни эгалловчи, ўзини ўзи бошқарув органларида фаолият юритаётган шахслар;

Ҳокимиятнинг ҳар бир вакили - мансабдор шахс, бироқ ҳар бир мансабдор шахс ҳокимият вакили бўла олмайди.

Ҳокимият вакиллари вазифасини бажарувчи шахслар доирасига ўз ваколатлари доирасида талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлган давлат идоралари ва муассасалари ходимлари, шунингдек корхона, муассаса, ташкилотларнинг, уларнинг қайси тармоққа тегишлилигидан ёки бўйсунушидан қатъи назар, бажаришлари мажбур бўлган қарорларни қабул қиладиган шахслар киради. Ҳокимият вакилининг фаолияти ўзига хизмат юзасидан бўйсунмаган шахслар билан ўзаро муносабати

қонун асосида қурилади. Ҳокимият вакиллари хизмат юзасидан ўзига бўйсунмаган кишиларсиз бўлиши мумкин, лекин ҳокимият ваколатларига эга бўлади. Бундай шахслар доирасига, милициянинг оддий ходими, суриштирувчи, терговчи ва бошқалар тааллуқлидир. Ҳокимият вакилларига: орган, қўмита ва комиссияларда доимий асосда ишловчи ҳамда сессия вақтидагина иштирок этувчи ҳокимият органларининг барча депутатлари; ҳукумат раҳбарлари; прокуратура-тергов, маъмурий ва суд органларининг қарор чиқариш, фармойиш бериш, судлов ва маъмурий чораларни қўллаш ҳуқуқига эга бўлган хизматчилари, судья, прокурор ва унинг ёрдамчилари, суд ижрочилари киради.

Ҳокимият вакиллариининг муайян гуруҳини турли давлат назорат идоралари ва инспекциянинг тезкор ходимлари: давлат солиқ хизмати, давлат божхона хизмати, санитар-эпидемиологик назорат хизмати, давлат шрмон муҳофазаси ва бошқалар ташкил қилади.

У ёки бу ҳокимият идорасида ишлайдиган, лекин ҳокимият ваколатларига эга бўлмаган шахслар ҳокимият вакиллари деб топилмайдилар. Уларга идора (канцелярия) хўжалик, бухгалтерия ва ҳуқуқий бўлимларининг бошлиқлари, котиблар, референтлар, маслаҳатчилар ва бошқалар киради. Бу шахсларнинг айримлари масъул мансабдор шахслар бўлсалар-да, улар бошқа асосларга кўра ҳокимият вакиллари бўла олмайдилар.

Озодликдан маҳрум қилиш типигаги жазони ижро этиш муассасалари, тергов ҳибсхоналари назоратчилари ўз хизмат мажбуриятларини бажариш вақтида маъмурият вакиллари бўлганликлари туфайли уларни ҳам ҳокимият вакилларига қўшиш мумкин. Шундан келиб чиқиб, хизмат қилишнинг белгиланган тартибига қарши улар томондан содир этилган жиноятни мансабни суиистеъмол қилиш ёки ҳокимият доирасидан чиқишни кўзда тутувчи моддаларга кўра баҳолаш лозим.

Шахсни масъул мансабдор шахс деб топиш учун унинг давлат корхонасида, муассасасида ёки ташкилотда ташкилий-фармойишли ёки маъмурий-хўжалик мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ лавозимга эгалиги ва унинг ҳуқуқий аҳамиятга молик ҳаракатларни содир этишга ваколати муҳимдир. Айни пайтда шахснинг қайд этилган вазифаларни сайланиш ёки тайинланиш, тўловли ёки тўловсиз, вақтинча бажараётганлиги аҳамият касб этмайди. Шахснинг жавобгарлик мавқеи унинг давлат хизматчиси бўлганлиги билан аниқланади. (ташкилий-фармойишли ва ёки маъмурий-хўжалик ишлари, ҳуқуқий

ҳаракатлар тушунчаси тўғрисида мазкур модданинг 13 банди шарҳига қаранг).

Масъул мансабдор шахсларнинг гуруҳига давлат тизимига кирмайдиган, лекин белгиланган тартибда давлат бошқарувига оид ҳокимият ваколатларига эга корхоналар, муассасалар ёки ташкилотларнинг раҳбарлари киради. (давлат бошқаруви бўйича ҳокимият ваколатлари тушунчаси тўғрисида мазкур модданинг 12 банди шарҳига қаранг)

Масъул лавозимга эга мансабдор шахсларнинг ташкилий-фармойишли ёки маъмурий-хўжалик мажбуриятлари билан боғлиқ лавозимларни эгаллайдиган ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш идораларида ҳуқуқий аҳамиятга молик ҳаракатларни содир этишга ваколатли мансабдорларни қонун тўртинчи гуруҳ мансабдор шахсларига тегишли деб топади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 105-моддасига мувофиқ кўрғон, қишлоқ, овул ва шаҳар маҳаллалари, фуқароларнинг йиғинлари ўзини ўзи бошқариш идораларидир. Фуқаролар йиғини мазкур идоранинг раиси (оқсоқолини) сайлайди. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш идоралари тўғрисида”ги Қонунининг 19-моддасига мувофиқ йиғиннинг қарорларини, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш идораларининг жорий фаолиятини раис (оқсоқол) ва йиғин раиси тайинлайдиган котиб уюштиради ва амалга оширади. Шундай қилиб, йиғиннинг раиси (оқсоқол)ни ва котибини раҳбарлар (масъул мансабдор шахслар) деб топиш мумкин.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ва ҳокимият ҳаракатсизлиги жиноятларида кўзда тутилган жиноятни квалификация қилишда ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш айрим мансаб жиноятлари учун умумий норма ҳисобланади, масалан, мансаб сохтакорлиги (ЖКнинг 209 моддаси); пора олиш (ЖК 210-моддаси). Бундай ҳолларда айбдорнинг ҳаракатлари махсус нормага кўра квалификация қилинади.

“Якка тадбиркор ёки ташкилотнинг раҳбари томонидан кредит ёхуд имтиёзли шартларнинг банк ёки бошқа кредиторга хўжалик аҳволи ёхуд якка тадбиркор ёки ташкилотнинг молиявий аҳволи тўғрисида ёлғон ахборот бериш орқали олинishi ғаразсиз олиш қасди бўлмаганида ёки кредит маблағлари ўзлаштирилмаганда ишнинг ҳолатларига кўра ЖКнинг 205 ёки 170-моддаларига кўра квалификация қилинади.

Мансабдор шахснинг қасддан ўз вақтида кредитни қайтаришдан бош тортиши ўғирлаш белгилари бўлмаган ҳолларда, ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш деб квалификация қилинади (ЖКнинг 205-моддаси), агар шу ҳаракатлар хусусий шахслар томонидан содир этилса ЖКнинг 170-моддасига кўра квалификация қилинади.

Ноқонуний равишда кредит бериш, ўғирлаш белгилари бўлмаганида, шунингдек ЖКнинг 205 моддасига кўра квалификация қилинади.

Агар иш бўйича қимматбаҳо қоғозлар чиқиши ва муомаласини тартибга солувчи амалдаги қонунчиликнинг бузилиши ҳоллари кузатилса, ЖКнинг 205-моддаси диспозициясида назарда тутилган белгилар мавжуд бўлса, унда бундай ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш деб баҳоланади.

Бундай ҳуқуқбузарликларга, масалан, фуқаролар ва хорижий инвесторларга эркин сотишга мўлжалланган пакет ва акцияларни сотишга тўсқинлик қилиш кириилиши мумкин”.

3. Ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқиш

Ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқиш жиноятининг объекти бўлиб, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолият юритиши доирасида келиб чиқадиган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. (Объект тўғрисида батафсил маълумот учун ЖКнинг 205-моддаси шарҳига қаранг).

Ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқишнинг бевосита объекти ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш объектидан фарқ қилмайди. Ўз ваколатларидан четга чиққан мансабдор шахс жиноий фаолияти характериға кўра жиноятнинг қўшимча объектлари бўлиб саломатлик, эркинлик, шахснинг ор-номуси, фуқаронинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари ва бошқа қийматлар бўлиши мумкин.

Жиноятнинг объектив томони мансабдор шахснинг ваколатидан четга чиқувчи ҳаракатларнинг содир этилишида ифода этилиши мумкин. Бу ҳолларнинг ҳаммаси учун умумий бўлиб мансабдор шахснинг унга қонун белгилаб берган ҳуқуқ ва ваколатлардан четга чиқувчи ҳаракатларни содир этишидир.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатларидан четга чиқишнинг объектив томонининг зарурий белгиси бўлиб, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларига ёхуд давлат ёки жамоатчилик манфаатларига путур етказиш кўринишидаги ижтимоий хавфли оқибатларнинг келиб чиқиши, шунингдек қилмиш ва оқибат ўртасидаги сабабий алоқа бўлиши мумкин.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатларидан четга чиқиш фақат ҳаракат орқали амалга оширилади. Қонун белгилаб берган ваколатлардан четга чиққан ҳаракатлар деб, мансабдор шахснинг ваколатларини тартибга соладиган норматив ҳужжатлар ёки идоравий кўрсатмаларда белгиланмаган, яъни унинг ҳуқуқ ва ваколатларига кирмайдиган ҳаракатларни содир этиши тушунилади.

Мансабдор шахснинг ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқиш масаласини ҳал этаётиб, унинг ҳуқуқ ва бурчлари доирасини, яъни унинг ваколатини аниқ белгилаб олиш лозим. Мазкур модда бўйича квалификация қилинишининг зарурий белгиси бўлиб мансабдор шахс содир этган ноқонуний ҳаракатларнинг унинг мансаб ваколатлари билан алоқадорлигидир. Мансабдор шахснинг ноқонуний ҳаракатлари ва унинг ҳокимият ва мансаб ваколатлари ўртасидаги алоқанинг йўқлиги ҳокимият ёки мансаб ваколатларидан четга чиқиш жинояти такрбини ҳосил қилмайди.

Энг кўп учрайдиган ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқиш, бу мансабдор шахс томонидан:

бошқа мансабдор шахс ваколатига тааллуқли;

унинг ўзи томонидан фақат ўта зарур қонун ва қонун ости ҳужжатида кўрсатилган ҳолатларда содир этиши лозим бўлган;

ҳар қандай ҳолатда ҳеч ким бажариш ҳуқуқига эга бўла олмайдиган қилмишларни содир этишдан иборат (масалан, мазкур мансабдор шахс олдига қабулга келган фуқарога нисбатан куч ишлатилиши). Ундан ташқари, ваколатлардан четга чиқиш деб коллегиял содир этиладиган жиноятларнинг содир этилишини ҳисоблаш мумкин.

(Ижтимоий хавфли ҳаракатлар тушунчасига батафсилроқ ЖКнинг 205-моддасига қаранг). Мансабдор шахснинг ҳокимият ёки мансаб ваколоти доирасидан четга чиқиш масаласини ҳал этаётиб, унинг ҳуқуқ ва бурчлари доирасини, яъни унинг ваколатини аниқ белгилаб олиш лозим. Ҳокимият ва мансаб ваколатлари доирасидан четга чиқиш учун жавобгарлик қуйидаги ҳолатлардагина, яъни агар мансабдор шахс жабрланган жисмоний ва юридик шахсларга нисбатан қандайдир ваколатларга эга бўлса ва ўз ҳаракати билан уларга кўп

миқдорда ёки жиддий зиён етказсагина бошланади.

Агар ҳокимият ёки мансаб ваколатларидан четга чиқиш жабрланувчига қасддан оғир тан жароҳати етказиш билан ўзаро боғлиқ бўлса, қилмиш ЖКнинг 206 ва 104-моддаси билан квалификация қилиниши лозим. Танга шикаст етказиш, калтаклаш, енгил ва ўрта оғир тан жароҳатлари етказиш ҳокимият ёки мансаб ваколатидан четга чиқиш таркибига киритилиб, тегишли моддаларга кўра қўшимча баҳолашни талаб қилмайди.

Шарҳланаётган жиноят таркибининг сабабий алоқадорлиги мансабдор шахснинг ҳокимият ёки мансаб ваколатларидан четга чиқиши ҳаракатлари ва вужудга келган оқибатлар ўртасидаги сабабий алоқада намоён бўлади.

Ҳокимият ёки мансаб ваколатларидан четга чиқиш учун масъулият мансабдор шахснинг ҳаракатлари ҳуқуқ ва манфаатларига путур етказган жабрланувчига (жисмоний ёки юридик шахс) нисбатан у ёки бу ваколатларга эга бўлганидагина вужудга келади. Ҳокимият ёки мансаб ваколатларидан четга чиқишнинг субъектив томони айбнинг била туриб содир этиладиган шакли билан тавсифланади. Айбдор ўз қилмишининг ўзига берилган ҳуқуқ ва ваколатлар чегарасидан четга чиқишини англайди, натижада фуқаролар ёки давлат ёхуд жамият манфаатларига йирик зарар ёки жиддий зиён келтиришини олдиндан кўради, шундай бўлса-да, онгли равишда унга йўл қўяди.

Жиноят содир этишнинг сабаблари турлича бўлиши мумкин (иш манфаатларини нотўғри тушуниш, мансабпарастлик, ҳасад, ўч олиш ва бошқа шахсий адоватлар), бу сабаблар жиноий жавобгарликка ва жиноятни баҳолашга таъсир кўрсатмайди. Ҳокимият ёки мансаб ваколатларидан четга чиқишнинг сабаблари жиноят таркибининг зарурий белгилари қаторига кирмайди ва жиноий жавобгарлик келиб чиқишига таъсир кўрсатмайди. Бироқ жазо тайинланишида ҳисобга олиниши мумкин.

ЖКнинг 206-моддасининг 1-қисми субъекти фақат ўн саккиз ёшга тўлган, ташкилий-фармойишли ёки маъмурий-хўжалик ваколатлар берилган, жавобгар шахс белгиларига эга бўлмаган шахс бўлиши мумкин (ЖК 205 моддаси).

Масъул мансабдор шахс жиноятнинг 2-қисмида кўриб чиқиладиган жиноят таркибининг субъекти бўла олади. Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш уюшган гуруҳ манфаатлари учун мансабдор шахс томонидан содир этилиб жуда кўп зарар келтирса, ЖК 206-моддаси 2-қисмининг тегишли бандига кўра баҳоланади.

(“Жуда кўп зарар” тушунчаси тўғрисида ЖК Махсус қисмининг сак-
кизинчи бўлими шарҳига, “Уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб”
тушунчаси тўғрисида ЖК 205-моддаси шарҳига қаранг).

4. Мансабга совуққонлик билан қараш

Жиноий қонунчиликда мансаб совуққонлиги мансабдор шахс-
нинг ўз вазифаларига лоқайдлик ёки виждонсизларча муносабатда
бўлиши оқибатида уларни бажармаслиги ёки лозим даражада бажар-
маслиги, фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланади-
ган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп
миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўлиши билан
белгиланади.

Мансабга совуққонлик билан қараш жиноятининг объекти ЖК
нинг 205-моддаси объекти билан бир хилдир. (ЖКнинг 205-моддаси
шарҳига қаранг).

Мансаб совуққонлигининг объектив томонини қуйидаги мажбу-
рий белгилар ҳосил қилади:

ҳаракат ёки ҳаракатсизлик кўринишидаги ижтимоий хавфли
қилмиш – мансабдор шахснинг ўз ваколатларини бажармаслиги ёки
лозим даражада бажармаслиги;

ижтимоий хавфли оқибатларнинг келиб чиқиши – фуқаролар-
нинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд
давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий
зиён етказилиши;

ижтимоий хавфли оқибатларнинг келиб чиқиши ва ижтимоий
хавфли оқибатлар ўртасидаги сабабий алоқа;

Мансабдор шахснинг ўз ваколатларини бажармаслиги тўла ва
қисман бўлиши мумкин ва хизмат лавозимидан келиб чиқадиган муа-
йян вазифаларни бажаришга реал имконияти бўлганидаги ҳаракат-
сизлигида намоён бўлади.

Мансабдор шахснинг ўз ваколатларини лозим даражада бажар-
маслик уларнинг қисман, кечиктириб, ноаниқ бажарилишида ифода
этилади.

Мансабдор шахснинг мажбуриятлари қонун, қонун ости ҳуж-
жатлар (қўлланма, низомлар), меҳнат шартномалари (контракт) ёки
юқори турувчи органнинг (бошқарув органлари) буйруқлари билан
белгиланади.

Амалиётда жиноий совуққонлик ҳолларидан, хусусан, қуйидагилар кенг тарқалган: йирик камомадга келтирувчи мансабдор шахснинг моддий бойликларни қабул қилиш ва топширишга нисбатан лоқайдлиги, оқибатида йирик йўқотишларга сабаб бўлган моддий бойликларни сарф қилиш ва сақлашни нолойиқ даражада назорат ва ҳисоб-китоб қилиш, натижада моддий қийматларнинг ишдан чиқишига сабаб бўлган уларни сақлаш шартларига риоя қилмаслик, натижада давлат органлари, муассасалари фаолияти ишдан чиқишига сабаб бўлиши мумкин бўлган ҳужжатларни ва ҳисоботни юритишга виждонсизларча муносабатда бўлиш ва ҳ.к.

Мансаб совуққонлиги учун ЖКнинг 207-моддаси 1-қисмига кўра фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилган ҳоллардагина жиноий жавобгарлик ўрнатилади

Мансабга совуққонлик билан қараш жиноятига нисбатан кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилиши деб, энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваригача миқдордаги зарарни эътироф этиш лозим.

(«Жиддий зиён» тушунчаси тўғрисида ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш жинояти таҳлилида батафсил баён қилинган).

Фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказиш мансабдор шахс йўлга қўйган мансаб совуққонлиги билан сабабий алоқада бўлиши лозим. Бундай сабабий алоқанинг йўқлиги жиноий жавобгарликни истисно қилади.

Шахсни мансаб совуққонлиги учун жиноий жавобгарликка тортиш учун қуйидагиларни аниқлаш лозим:

мансабдор шахсга белгиланган тартибда қайси муайян мажбуриятлар юклангани;

мазкур мажбуриятларнинг қайси бири бажарилмади ёки рисоладагидек уддаланмади;

оқибатда фуқаро ёки давлат ёхуд жамиятнинг қонуний манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилгани;

мазкур мансабдор шахснинг тегишли хизмат мажбуриятларини ижро этиш ва зарарли оқибатларнинг олдини олиш учун реал (объектив ва субъектив) имкониятларига эгаллиги. Мансаб совуққонлигида мансабдор шахснинг айби.... Шу муносабат билан шахсни мансаб совуққонлигида айблаш учун тегишли қонунлар, бошқа норматив ҳуж-

жатлар, буйруқлар, мансаб кўрсатмалари асосида мазкур мансабдор шахсга ўрнатилган тартибда қандай мажбуриятлар юклатилганини, айнан қайси мажбуриятини бажариши лозимлигини аниқлаш лозим бўлади. Мансабдор шахсга унинг хизмат ваколатлари доирасига кирмайдиган вазифаларни бажармаслик айбини қўйишга йўл қўйилмайди.

«Мансаб совуққонлиги»нинг таркиби тузилишига кўра моддийдир. Жиноят объектив томонининг зарурий белгиси фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказиш кўринишидаги ижтимоий хавфли оқибатнинг келиб чиқишидир. Жиноят кўрсатилган оқибатларнинг бирининг келиб чиқиши натижасида ҳам тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан совуққонлик эҳтиётсизлик билан тавсифланади. Совуққонлик – эҳтиётсизликдан содир этиладиган давлат ҳокимиятига қарши ягона жиноятдир. Қонунда мансаб совуққонлиги деганда хизмат мажбуриятларини бажармаслик ёки рисоладагидек бажармаслик, уларга нисбатан мансабдор шахснинг лоқайд ёки виждонсизларча муносабати натижаси бўлиши, ушбу шахсда уларни рисоладагидек бажаришга реал имконияти (объектив ва субъектив) бор-йўклигини аниқлашни тақозо этади.

Жиноятнинг субъектив томони қонуннинг ўзида очиб берилган ва мансабдор шахс (масъул мансабдор шахс) мансаб ваколатларини бажаришга лоқайд ва виждонсизларча муносабатда бўлади. Мансаб совуққонлигидаги эҳтиётсизлик жиноий лоқайдлик ёки ортиқча ўзига ишониши кўринишида намоён бўлиши мумкин.

Шахсга юклатилган мажбуриятларни рисоладагидек бажариш ёки бажармаслик объектив имконияти, биринчи навбатда, ташқи шароитлар билан боғлиқ, яъни уларни вужудга келтириш мазкур шахсга боғлиқ бўлмайди.

Муайян мансабдор шахс реал имкониятларнинг субъектив омилига унинг шахсий хусусиятлари: тажрибаси, малакаси, саломатлиги ва бошқалар киради. Агар мансабдор шахс, тажрибасизлик, малакасининг етишмаслиги каби объектив имкониятлар ёки оқибатлар туфайли ўз мажбуриятларини бажармаса, унда бу ҳолат фуқаро, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилганда ҳам бу ҳолат мансабига совуққонлик билан қараш деб топилмайди.

Мансаб совуққонлиги субъекти бўлиб, белгиланган тартибда доимий ёки вақтинча юклатилган хизмат мажбуриятларини бажармаган ёхуд рисоладагидек бажармаган масъул мансабдор шахслар бўлиши мумкин. (Субъектлар тўғрисида батафсилроқ Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш жинояти таҳлилида баён қилинган). Мансабдор шахс (масъул мансабдор шахс) ўз хизмат ваколатларини рисоладагидек бажаришга объектив ёхуд субъектив имконият бўлмаса, жиноий жавобгарлик ўрнатилмайди.

ЖКнинг 207-моддаси – махсус нормалар қаторидаги умумий норма (масалан, «Радиоактив материаллардан фойдаланиш қоидаларини бузиш» 253-модда, «Давлат сирларини ошкор қилиш» 162-модда, «Давлат сири ёки ҳарбий сир ҳисобланган ҳужжатларни йўқотиш» 163-модда) ҳисобланади. Умумий ва махсус нормалар рақобати ҳолларида махсус норма қўлланилади.

ЖК 207-моддасининг 2-қисми қуйидаги жавобгарликни оғирлаштирувчи белгиларини назарда тутди: ўрта ёки оғир тан жароҳати етказилиши. Агар мансабдор шахс ўз мажбуриятларини бажармаса ёки тўла бажармаса, унга нисбатан бепарво ва ноҳалол муносабатда бўлиб, бу ўрта ёки оғир тан жароҳати етказилишига олиб келса, қилмиш ЖК 207-моддасининг 2-қисми билан баҳоланади. (Ўрта ёки оғир тан жароҳати тушунчаси таърифи тўғрисида батафсилроқ ЖКнинг 104, 105-моддаси таҳлилларида баён қилинган).

ЖКнинг 207-моддасининг 3-қисми квалификация белгиси сифатида мансаб совуққонлиги натижасида инсон вафот этишини кўзда тутди.

Мажбуриятларини бажармаслик ёки тўла бажармасликдан мансабга совуққонлик билан қараш натижасида шахсга ўртача ёки оғир тан жароҳатлари етказиш ёхуд инсоннинг вафот этиши ҳолатларини фарқлаш лозим (ЖКнинг 116-моддаси). Гарчи баъзан касбий мажбуриятлар мансаб ваколатларига мувофиқ келса-да, касбий мажбуриятларини бажармасликни мансаб ваколатлари билан тенглаштирмаслик керак. Шу боис шахс мансаб ваколатларига тегишли бўлмаган касбий мажбуриятларини тўла бажармаса, унда қилмишни ЖК 116-моддаси бўйича таснифлаш лозим. Шахснинг касбий мажбуриятлари мансаб ваколатларига тўғри келса қилмиш жиноятнинг тегишли қисмлари бўйича таснифланади.

5. Мансаб сохтакорлиги

Мансаб сохтакорлиги объекти – давлат бошқаруви органларининг мавқеи ва фаолияти, фуқароларнинг қонуний манфаатлари, давлат ва ижтимоий манфаатлари ҳисобланади.

Жиноят предмети бўлиб моддий маълумотга эга, расмий ҳужжатлар ҳисобланади, яъни ЎзР давлат ҳокимияти ва давлат бошқарувининг, маҳаллий ўз ўзини бошқариш органлари, мулкчилик шаклида қатъи назар бошқа корхона, муассаса, ташкилотларнинг ёзма актлари. Аниқ фактлар ёки ҳодисаларни тасдиқловчи, юридик аҳамиятга эга расмий ҳужжатлар умумий қоида бўйича тегишли шакл ва реквизитларга эга (бланк, штамп, печать, кириш ёки чиқиш рақам, сана, мансаб номи ва тегишли мансабдор шахснинг қўли).

Мансаб сохтакорлиги жиноятининг объектив томони қуйидаги шартли белгилар орқали намоён бўлади:

хатти-ҳаракат

ижтимоий хавфли оқибат

хатти-ҳаракат ва хавфли оқибат ўртасидаги сабабий боғланиш.

Қонун кўриб чиқиладиган жиноятнинг объектив томонини таърифлар экан, «мансаб сохтакорлиги» иборасида фойдаланиб, уни турли хиллигини кўрсатиш орқали мазмунини очиқ беради.

Улар қаторига қуйидагилар киради:

расмий ҳужжатларга олдиндан ёлғон маълумотлар ёки ёзувлар киритиш;

кўрсатиб ўтилган ҳужжатларга уларнинг асл мазмунини бузиб кўрсатувчи тузатишлар киритиш;

олдиндан ёлғон ҳужжатлар тузиш ва бериш.

Бу ҳолда расмий ҳужжатнинг сохталаштириш усули моддий бўлиши мумкин, яъни унга турли кузатишларни киритиш, ўчириш, бошқа сана билан белгилаш, асл мазмунини ўчириш ва бошқаси билан алмаштириш ва бошқа, ва интеллектуал, яъни асл мазмунига ёки фактик ҳолатларга тўғри келмайди олдиндан ёлғон, қалбакилаштирилган ҳужжат тайёрлаш.

Ёлғон маълумотларни киритиш асл ҳужжатга ҳақиқатга тўғри келмайдиган ёзувларни киритиш билан таърифланади.

Ҳужжатларни қалбакилаштириш ҳужжатнинг шакли ҳамда мазмуни тўлиқ сохталаштиришдан иборат бўлиши мумкин, лекин асл ҳужжатларга қисман нотўғри ўзгартиришлар киритишдан иборат бўлиши мумкин.

Мансаб сохтакорлигининг бир тури бўлган олдиндан ёлгон ҳужжатларни тайёрлаш ва бериш, нафакат ҳужжатларни қалбакилаштиришдан иборат, балки уни манфаатдор шахсга бериш орқали реализация қилиш. Шу жиҳатдан мазкур сохталаштириш шакли бошқалардан фарқланади, чунки у учун икки ҳаракат талаб этилади: ҳужжатни тайёрлаш ва бериш.

Жиноятнинг шартли элементи объектив томони бўлиб, ҳуқуқларга ёки қонун билан қўриқланадиган фуқароларнинг манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларга зарар етказиш ҳисобланади.

Ўзининг қонунчилик тузилишига кўра мансаб сохтакорлиги моддий таркибга эга. Модданинг диспозициясида кўрсатилган ҳужжатга олдиндан ёлгон маълумотлар ёки тузатишлар киритиш орқали оқибат келиб чиққан вақтдан жиноят тугалланган деб ҳисобланади.

Мансаб сохтакорлиги бошқа жиноят содир этиш усули ҳисобланган ҳолларда қилмиш мажмуи бўйича квалификация қилинади. Масалан, мансаб сохтакорлиги натижасида ёлгон йўли билан бошқалар мулкини ўғирлаш, бу ҳолда жиноятлар мажмуи бўйича, яъни 209 ва 168-моддалар билан квалификация қилинади.

Субъектив томонидан жиноятлар қасддан содир этилади. Субъектив томоннинг шартли белгиси бўлиб, сохтакорликни амалга оширувчи мансабдор шахснинг ғаразли ёки бошқа манфаати ҳисобланади.

Мансаб сохтакорлиғни ёлгон ҳужжатлардан фойдаланиб, бошқа жиноят содир этиш учун амалга оширилган ҳолатларда, қилмиш жиноятлар мажмуи бўйича, яъни мансаб сохтакорлиги ва бошқа жиноят содир этишга тайёрланиш каби квалификация қилинади.

Мансаб сохтакорлигида ғаразли манфаат субъектнинг расмий ҳужжатларга олдиндан ёлгон маълумотлар ва ёзувлар киритиш, сохта ҳужжатлар тайёрлаш, ёки тузиш ва бериш орқали моддий манфаатдорлиги етади.

Мансаб сохтакорлиги мотиви каби бошқа шахсий манфаатдорлик субъект ўз ҳаракатлари орқали номоддий характерга эга фойда олишдан иборат.

18 ёшга етган мансаб шахс жиноят субъекти ҳисобланади.

Судлар инобатга олишлари керакки, амалдаги қонунчиликка кўра тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахсларнинг раҳбарлари ҳам мансабдор шахслар тоифасига кирадилар. Шунинг учун, мазкур мансабдор шахслар томонидан банкка ёки бошқа кредит муассасига хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий-хўжа-

лик аҳволи тўғрисида била туриб ёлғон маълумотларни тақдим қилиш йўли билан кредит ёхуд кредит олиш учун имтиёзларнинг олиниши, кредит маблағларини ўзлаштириш ёки текинга олиш мақсади бўлмаган тақдирда, агар бу хатти-ҳаракатлар оқибатида давлат ёки жамият манфаатларига жиддий зиён етказилган бўлса, ЖКнинг 209-моддаси (мансаб сохтакорлиги) билан тавсифланиши керак¹.

Мансабдор бўлмаган шахс томонидан расмий ҳужжатларга сохта маълумотлар ёки ёзувлар киритилган ҳолларда қилмиш ЖКнинг 228-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

ЖКнинг 209-модда 2-қисмида қуйидаги оғирлаштирувчи ҳолатлар кўрсатиб ўтилган:

а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан

б) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб

Такрорийлик белгиси бўйича мансаб сохтакорлиги квалификацияси мазкур жиноят камида икки марта содир этилиш (ЖК 209-моддаси, 2-қисми “а” банди), уларнинг бирортаси учун судланмаган ва жиноят тергов муддатнинг (судланганлик муддати) ўтиб кетмаганлигини тақозо қилади (ЖКнинг 32-моддаси шарҳига қаранг). Акс ҳолда, такрорийлик мансаб сохтакорлигининг квалификацияси белгиси сифатида қабул қилинмайди.

Мансаб сохтакорлиги такрорийлиги белгисини қайд қилиш учун қуйидаги белгиларни аниқлаш лозим:

субъектнинг ягоналиги, яъни барча содир этилган жиноятларда ягона субъект бўлиши лозим;

мансабдор шахс ЖКнинг бир хил моддалари, қисмларида жавобгарлик назарда тутилган камида иккита жиноят содир этган бўлиши лозим;

ушбу жиноятларнинг ҳар бири жиноий жавобгарликка тортилиши лозим, жиноятларнинг бири маъмурий, иккинчиси интизомий ёхуд бири ҳеч қандай жавобгарликни келтириб чиқармасида, иккинчиси жиноий жавобгарликни келтириб чиқарса такрорийлик вужудга келмайди;

содир этилган жиноятларнинг ҳар бири мустақил таркибли ҳисобланади;

ушбу жиноятлар турли вақтда содир этилган бўлиб, айбдорнинг ягона қасди билан қамраб олинмайди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ қонунчиликни қўллаш суд амалиёти тўғрисида”ги 2000 йил 28 апрель, №2/84 қарори //ОСПҚ 28 апрель 2000 й. 39.б.

Мансаб сохтакорлигини такрорий деб эътироф этиш учун такроран содир этилган жиноят тугалланганлиги, ёхуд жиноят содир этишга тайёргарлик кўрилгани ёки уни содир этишга қасд этилганини аҳамият касб этмайди. Иштирокчилик шакллари ҳам аҳамиятга эга эмас. Уларнинг бирини содир этишда у ижрочи, иккинчисида – ёрдамчи бўлиши мумкин ва ҳ.к.

Олдинги содир этилган жиноятлар учун белгиланган муддатнинг ўтиб кетиши такрорийлик мансаб сохтакорлиги таркибининг квалификация белгиси сифатида

6. Пора олиш

Порахўрлик – бошқарув органлари фаолияти тартибига қарши қаратилган уч мустақил мансаб жиноятлари – пора олиш, пора бериш ва пора олиш беришда воситачилик қилишни ўз ичига қамраб оладиган атама. Санаб ўтилган ҳар бир тажовузлар ЖКнинг 210-212-моддаларида назарда тутилган жиноятлар билан боғлиқ бўлмаган ҳолда содир этилиш мумкин эмас. Улар бир-бири билан шу даражада боғлиқ бўладикки, пора олиш фактининг мавжуд эмаслиги пора бериш фактини ҳам истисно этади.

Мазкур жиноятнинг юқори даражадаги ижтимоий хавфлилиги шу билан изоҳланадики, пора олиш мансабдор шахслар томонидан ўзларининг мансаб ваколатларини ижро этишнинг ўрнатилган тартибини кескин ўзгартиради ва бу билан давлат хизмати манфаатларини қўпол бузади. Пора коррупция – ҳокимият ва бошқарув асосларини емирадиган, унинг аҳоли олдидаги обрўсини туширадиган, фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига даҳл қиладиган хавфли жиноий ҳодисанинг нисбатан кўп тарқалган ва ўзига хос ҳодисаси бўлиб ҳисобланади.

Жиноятнинг объекти – давлат ҳокимияти ва бошқарув бошқарув органлари фаолиятининг ўрнатилган тартиби. (ЖКнинг 205-моддаси шарҳига қаранг).

Қонун шарҳланаётган жиноят предметини мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этиши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни пора бераётган шахснинг манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига шахсан ўзи ёки воситачи орқали қонунга хилоф эканлигини била туриб, моддий қимматликлар олиши ёхуд мулкӣ наф кўриш тушуниладиган “пора” атамаси билан белгилайди.

Ҳар қандай моддий қийматлар: пул, хорижий валюта, қимматбаҳо буюмлар, қимматбаҳо қоғозлар, озиқ-овқат ёки саноат маҳсулотлари ва бошқалар пора предмети бўлиши мумкин. Пора предметига, шунингдек, пора берувчи томонидан текинга ёки паст нархларда амалга ошириладиган мулкӣй характердаги турли хилдаги хизматлар ҳам тушунилади.(масалан, таъмилаш ишларини амлага ошириш).²

Шу билан бирга, мулкӣй характерга эга бўлмаган фойдалар пора предмети бўлиши мумкин эмас. Масалан, мансабдор шахс томонидан бошқа шахс манфааталарига қаратилган ўз ҳаракатлари учун номоддий характердаги хизматлар олиш: ижобӣй тавсифнома, тавсиянома, мақолага тақриз ва бошқалар. Муайян шартлар мавжуд бўлган ҳолда мазкур ҳаракатлар мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ёки мансаб ваколатидан четга чиқиш сифатида малакаланиши лозим. Мансабдор шахс томонидан бирор ҳаракат содир этилганлиги учун у билан жинсий алоқага киришиш ҳам поранинг предмети бўлиб ҳисобланмайди, муайян шартлар бўлган ҳолларда эса мазкур ҳаракат ЖКнинг 121-моддаси билан малакаланиши лозим.

Гарчи кўп ҳолларда пора бевосита ёки воситачи орқали пул бериш шаклида берилишига қарамай, шарҳланаётган жиноят предмети-нинг серқирралилиги пора олиш ва беришнинг худди шундай серқирра усуллари келтириб чиқаради. Амалиётда пора беришнинг қимматли буюмни арзон сотиш, карта ўйинида олдиндан тил бириктирган ҳолда ютқизиб қўйиш, сохта мансаб бериш ва пора олувчи, унинг қариндошлари ёки бошқа ишончли шахсларига мунтазам равишда тўлаб туриш каби бошқа “ниқобланган” усуллари ҳам мавжуд.

Амалиётда шундай ҳоллар ҳам учраб турадики, моддий қимматликларни олаётган мансабдор шахс моддий қимматликлар муассаса томонидан кўрсатилган хизмат эвазига олинаётганлигига ишонтириш орқали мазкур ҳаракатларнинг қонунийлигини кўрсатишга ҳаракат қилиб, уларни бераётган шахсларни чалғитишга ҳаракат қилади. Пора предметлари пора олувчига – мансабдор шахсга бевосита ва воситачи – оила аъзолари, танишлар ва ҳ.к. орқали берилиши, шунингдек, пора олувчининг банкдаги ҳисоб рақамига кўчирилиши ҳам мумкин. Пора олиш усули ва шакли қилмишни малакалашда аҳамиятга эга бўлмайди.

Мансабдор шахс томонидан унинг шахсий ва ижтимоӣй ҳаётидаги бирор бир воқеалар муносабати билан қиймати жиҳатидан унча

² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий Суди пленумининг 1999 йил 24 майдаги 19-сонли “Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 2-банди.

қиммат бўлмаган совғалар олиниши пора ҳисобланмайди. Масалан, юбилей муносабати билан унча қиммат бўлмаган қўл соати, диссертация ҳимояси муносабати билан гулдаста, конфет, фахрий унвонлар олиши.

Олдиндан келишилмаган ҳолда пора олишда пора айбдор бўлган шахсларнинг жавобгарлиги масаласини ҳал этиш вақтида пора берувчининг мотиви ва поранинг предметига эътибор қаратиш лозим. Шунинг учун агар олинган предмет қиймати унча катта бўлмаса ва пора берувчи уни миннатдорчилик сифатида берган бўлса, у ҳолда қилмиш ижтимоий хавфлилик хусусиятига эга бўлмаган қилмиш деб малакаланиши лозим.

Мансабдор шахс томонидан хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этилган ҳаракат (ҳаракатсизлик) учун унга берилган мукофотнинг миқдоридан қатъи назар қуйидаги ҳолларда пора предмети сифатида баҳоланиши лозим:

мазкур мукофотни олишда тамагирлик бўлса;

агар мукофот (ёки у ҳақидаги келшув) мансабдор шахснинг хизмат фаолияти билан боғлиқ ҳаракатларини сотиб олиш характери-га эга бўлса;

агар мукофот мансабдор шахсга унинг ноқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) учун берилса. Олдиндан келишилмаган ҳолда мансабдор шахсга унинг қонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) учун берилган пул мукофотининг совға ёки пора ҳисобланишини мазкур мукофотнинг миқдори ҳал этади. Бунда пора пора берувчининг манфаатларини қондириш мақсадида берилган ҳолларда, ҳатто пора олиш шартлари қассдан олдиндан келишилмаган бўлса ҳам, айбдорнинг ҳаракатлари пора олиш ва бериш деб ҳисобланиши лозим.³

Объектив томондан пора олиш мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этиши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни пора бераётган шахснинг манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига шахсан ўзи ёки воситачи орқали қонунга ҳилоф эканлигини била туриб, моддий қимматликлар олиши ёхуд мулкӣ наф кўришида ифодаланади.

Жиноятни таҳлил қилиш вақтида пора олувчининг порани пора берувчининг манфаатлари учун муайян ҳаракатларни содир этиш ёки содир этмаганлиги учун олганлигини инобатга олиш лозим. Масалан, қамоқдан озод қилиш, лавозими, унвонини кўтариш ва бошқалар.

³ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 майдаги 19-сонли “Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 3-қисм, 2-банди.

Шундан келиб чиқиб, пора берувчи билан “илиқ муносабатлар” ўрнатиш ва келгусида ишнчли муносабатларни йўлга қўйиш мақсадида пора олиш билан боғлиқ қилмиш пора олиш деб малакаланмаслиги лозим. Чунки бундай ҳолларда мансабдор шахс томонидан бошқа шахс фойдасига муайян ҳаракатлар содир этилмаслиги сабабли жиноят объекти мавжуд бўлмайди, яъни ҳеч қандай ижтимоий муносабатларга зарар етказилмайди. Бундай ҳолларда мансабдор шахснинг ҳаркатлари майян шартлар бўлган тақдирда, мансаб ваколатларини суиистеъмол қилиш деб малакаланиши мумкин.

Мансабдор шахс томонидан ўз бўйсунувидаги шахслардан уларнинг манфаатлари йўли бирор ҳаракат қилиш учун пул воситалари ёки бошқа қимматликаларнинг олиниши пора олиш сифатида малакаланмоғи лозим.⁴ Бунда суд ҳукмда пора берувчи манфаатларида қайси ҳаракатни содир этиш ёки этмаслик учун пора олинганлиги кўрсатилиши лозим.⁵

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, мансабдор шахс қилмишини пора олиш деб малакалаш учун пора предметини олиш вақти ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмайди.⁶

Пора мансабдор шахс томонидан пора берувчи манфаатида муайян ҳаракатни содир этишгача бўлган вақтда (сотиб олиш пораси) ёки пора предмети мансабдор шахс томонидан пора берувчи манфаатида муайян ҳаракат содир этилгандан кейин олиниши мумкин (пора-мукофот) бунда қилмишни малакалаш чоғида поранинг олдиндан шартлашилганлиги аҳамиятга эга бўлмайди.⁷

Мансабдор шахс томонидан ўз мансаб мақеидан фойдаланиш деганда нафақат мансабдор шахс ваколатига кирадиган ҳаракатларни содир этиш тушунилади, балки пора берувчи манфаатларида бошқа мансабдор шахсларга таъсир этиш орқали уланинг ваколатларидан фойдаланган ҳолда муайян ҳаракатлар содир этиш ҳам тушунилади.

Пора пора берувчи манфаатларида муайян ҳаракатлар содир этиш берилган ноқонуний мукофот бўлиб ҳисобланади.

Пора берувчи манфаатлари деганда нафақат унинг шахсий манфаатларини, балки учинчи шахсларнинг ҳар қандай манфаатларини тушуниш лозим. (бу яқин қариндошлар, яқин шахслар ва бошқалар бўлиши ҳам мумкин). Пора олиш моддий таркибли жиноят ҳисоблан-

⁴ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 майдаги 19-сонли “Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 2-қисм, 3-банди.

⁵ Ўша жойда 1-қисм, 3-банд.

⁶ Ўша жойда.

⁷ Ўша жойда.

ганлиги сабабли, пора олувчи томонидан пора предметининг ҳатто бир қисмини олган тақдирда ҳам, пора берувчи манфаатида бирор ҳаракат қилганликдан қатъи назар, тугалланган ҳисобланади. Лекин қилмишни малакалашда назарда тутилаётган поранинг миқдорига эътибор қаратиш лозим.

Жиноятни жиноят бўйича малакалаш учун порани мансабдор шахснинг ўзи ёки у буюрган бошқа шахснинг олганлиги факти аҳамиятга эга эмас⁸

Мансабдор пора берувчи манфаатларида ҳаракат қилиш ваколатига эга бўлмаган, лекин ўзининг мансаб мавқеи туфайли мазкур ҳаракатларни бошқа шахслар томонидан содир этилиши бўйича чоралар кўра олган ҳолларда ҳам қилмиш пора олиш сифатида малакаланади.

Мансабдор шахс томонидан ўзининг шахсий алоқаларидан фойдаланиш хизмат мавқеидан фойдаланиш сифатида баҳоланмаслиги керак.

Олдиндан келишилган пора пора олувчи иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра олинмай қолган ҳолларда (масалан, жи-ноятни пора берилаётган вақтда жиноят қидирув бўлими ходимлари томонидан тўхтатилиши) қилмиш ЖКнинг 25-моддаси 2-қисми ва 210-моддалари билан малакаланиши лозим.

Пора олишнинг субъектив томони – тўғри қасд. Яъни айбдор (пора олувчи) моддий қимматликлар ёки мулкӣ фойда унга ўзининг хизмат мавқеидан келиб чиқиб пора берувчи манфаатида бирор бир ҳаракатни содир этиш ёки этмаслик учун пора сифатида берилаётганлигини англайди ва бунӣ хоҳлайди. Гарчи кўпгина ҳолларда пора олиш ғараз мақсадда содир этилсада, жиноятнинг мақсади ва мотиви квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Фақат махсус субъект – давлат, кооператив, жамоат ёки бошқа корхона муассаса ва ташкилотларда доимий ёки вақтинчалик асосда маъмурий-хўжалик ва ташкилий вазифани бажараётган мансабдор шахс пора олишнинг субъекти бўлиб ҳисобланади. Пора берувчи манфаатларида ҳаракатлар қилиш ваколатига эга бўлмасада, ўзларининг мансаб мавқеидан келиб чиққан ҳолда мазкур ҳаракатларнинг бошқа мансабдор шахслар томонидан содир этилиши учун чоралар

⁸ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий Суди пленумининг 1999 йил 24 майдаги 19-сонли “Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 3-банди.

кўрган мансабдор шахслар ҳам мазкур жиноятларнинг субъекти ҳисобланади.⁹

Юридик адабиётлар ва суд-тергов амалиётида профессор-ўқитувчилар таркиби ва тиббиёт ходимларини жиноят бўйича жавобгарликка тортиш масаласи бир неча марта кўтарилади. Ўқитувчи доимий равишда бирор-бир маъмурий лавозимни (ректор, проректор, декан, директор ва бошқалар) эгаллаб турган вақтда ёки вақтинчалик ташкилий вазифаларни (қабул комиссиясининг аъзолари) бажараётган вақтда мансабдор шахс деб топилиши мумкин.

Шифокор, агар у соғлиқни сақлаш тизимида маъмурий-хўжалик ёки ташкилий фаолият билан боғиқ мансабда бўлсагина (бош шифокор, бош шифокор ўринбосари, бўлим бошлиғи ва ҳ.к.) мансабдор шахс ҳисобланади. Бошқа барча ҳолларда шифокорлар ўзларининг касбий бурчларини бажарганликлари сабабли мансабдор шахс деб топилишлари мумкин эмас.

ЖК 210-моддасининг 2-қисми пора олишнинг қуйидаги таркиблари учун жавобгарликни назарда тутди:

а) такроран, хавфли рецидивист ёки илгари ЖКнинг 211 ёки 212-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда;

в) тамагирлик йўли билан;

г) бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган бўлса, беш йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади

Такрорий жиноятларнинг умумий тушунчаси ЖКнинг 32-моддаси шарҳида берилади.

Пора олишнинг малакалаш белгиси сифатида такрорийлик ушбу жиноятлардан бирортаси жавобгарликка тортиш муддати ўтмаган ҳолда камида икки марта содир этишни талаб этади.¹⁰ Агар мансабдор шахс биттаси тугатилмаган бўлган пора олишнинг икки факти бўйича жавобгарликка тортилаётган бўлса, қилмиш жиноятлар жами бўйича: пора олишга суиқасд қилиш ва такрорий пора олиш деб малакаланади. Бунда шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мазкур қилмишларнинг турли вақтларда содир этилишида айбдор мазкур қилмишларга нисбатан умумий эмас, балки алоҳида қасд мавжуд бўлади.

⁹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 майдаги 19-сонли “Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 1-банди.

¹⁰ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 майдаги 19-сонли “Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 1-қисм, 8-банди.

Шу билан бирга, мансабдор шахс томонидан бир неча шахслардан бир неча пора олиш, агар уларнинг ҳар бирига алоҳида ҳаракатлар содир этилишини назарда тутса, мазкур қилмиш такроран содир этилган жиноят сифатида малакаланиши лозим.¹¹ Бунда ҳар бир пора берувчи манфаатида амалга ошириладиган алоҳида ҳаракатлар ўзининг мазмуни бўйича бир хил ёки ҳар хил бўлиши мумкин. Поранинг олдиндан келишилган суммаси миқдорининг мансабдор шахс томонидан оширилиши, агар бу пора берувчи манфаатларида олдинги натижани кўзлаб ҳаракат содир этилса, такрорийлик белгиси келтириб чиқармайди.

Турли усулларда пора олиш ягона давом этувчи жиноятни шакллантиради ва такрорийлик белгиси билан малакаланиши мумкин эмас. (ЖКнинг 32-моддаси таҳлилида баён қилинган).

Мансабдор шахс бир қанча пора берувчиларнинг умумий манфаатларида бир ҳаракатни содир этган ҳолларда, пора олишда такрорийлик мавжуд бўлмайди. Масалан, жиноятнинг бир неча иштирокчиларига нисбатан жиноят ишини тугатиш учун пора олиш.

Хавфли рецидивист томонидан пора олиниши ЖКнинг 210-моддаси 2-қисми “а” банди билан малакаланиши лозим. (ЖКнинг 34-моддаси шарҳига қаранг).

Жиноят 2-қисмининг “а” бандида хавфли рецидивист ёки илгари ЖК нинг 211 ёки 212-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан пора олиниши назарда тутилган.

Кўп миқдордаги пора деганда (ЖКнинг 210-моддаси 2-қисми “б” банди) энг кам ойлик иш ҳақининг 100 бараваридан 300 бараваригача бўлган миқдор тушунилиши лозим. Пора предметининг баҳо-си ўша маҳсулот ёки хизматларнинг нархига қараб, уларга асосланишнинг иложи бўлмаган ҳолда эса экспертлар хулосасига асосан аниқланади.¹²

Бунда мазкур миқдордаги пора нафақат бир вақтда, балки агар унинг берилиши ягона давом этувчи жиноятнинг эпизодларидан иборат бўлса, турли вақтларда алоҳида қисмларга бўлиб олиниши мумкин.

Пора олишнинг малакаланиш белгиси сифатида тамагирлик йўли билан пора олиш (ЖКнинг 210-моддаси 2-қисми, “в” банди) деганда мансабдор шахс томонидан пора берувчининг қонуний манфаатлари-

¹¹ Ўша жойда 2-қисм, 8-банд

¹² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 майдаги 19-сонли “Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 1-қисм, 10-банди.

га зиён етказиш ёки унинг манфаатларига зиён етказилишининг олдини олиш учун пора берадиган аҳволга солиб қўядиган ҳаракатни содир этиш таҳдиди билан қўйиладиган талаб тушунилади. Мазкур талабга кўра бундай ҳаракатлар, масалан, ўқув юртига қабул қилиш қоидаларини бузган ҳолда қабул қилиш, жиноят ишини ноқонуний тугатиш ва бошқалар учун мансабдор шахсларга бериладиган пора-ларда тамагирлик белгилари бўлмайди¹³.

Тамагирлик йўли билан пора олиш қуйидаги уч шаклда бўлишимумкин:

мансабдор шахс томонидан фуқаронинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказиши мумкин бўлган ҳаракатни содир этиш таҳдиди билан пора талаб этиши;

мансабдор шахс томонидан қасддан фуқаронинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказиши мумкин бўлган ҳаракатни содир этиш билан боғлиқ шундай шароитларнинг яратилиши;

мансабдор шахс ўз ваколати доирасида бажариши шарт ва мумкин бўлган фуқаронинг аризасини қаноатлантириш учун пора талаб қилиш.

“Ўзларининг ҳаракатлари билан бозорга маҳсулот ва ишлаб чиқарувчиларнинг киришини чекловчи, сунъий равишда нархларни юқори даражада сақлаб турувчи бозор маъмурияти мансабдор шахслари, шунингдек савдо соҳасида фаолият юритувчи бошқа мансабдор шахслар ЖКнинг 210-моддаси бўйича жавобгарликка тортилади”¹⁴.

Пора олувчининг ваколатига кирмайдиган ҳаракатларни содир этиш таҳдиди билан пора талаб этиш тамагирлик билан пора олиш жинояти таркибини келтириб чиқармайди, бундай ҳаракатлар ЖКнинг 165-моддаси билан малакаланади.

Мансабдор шахс томонидан тамагирлик билан пора олишга қаратилган ҳаракатларнинг содир этилиши, пора предмети олинмаган ҳолларда мазкур жиноятни содир этишга суиқасдни келтириб чиқаради.

Бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган пора олишнинг малакаланиш белгисини таҳлили этиш чоғида ЖКнинг 27-31-моддаларига эътибор қаратиш лозим.

Пора олаётган мансабдор шахс пора берувчи ёки воситачи билан тил бириктиради. Лекин мазкур ҳолат поранинг бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан тил бириктириб олинганлигини билдирмайди.

¹³ Ўша жойда 11-банд.

¹⁴ Тўплам Т.1. 164 б.

Қонун бу ерда олдиндан тил бириктирган камида икки нафар пора олувчиларни талаб этади.

Пора икки ёки ундан ортиқ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган ҳолларда уни олинган деб ҳисоблаш мумкин. Бундай ҳолларда мансабдор шахслардан ҳатто бири пора олган вақтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади. Бунда пора олувчининг пора олишда бир гуруҳ мансабдор шахслар иштирок этишини англаганлиги аҳамиятга эга эмас¹⁵.

Бирор бир фуқаро ўзини мансабдор шахс деб ҳисоблаб бошқа мансабдор шахс билан олдиндан тил бириктирган икки киши учун пора олган ҳолларда унинг ҳаракатини пора олишда иштирок этиш сифатида малакалаш лозим, бошқа оғирлаштирувчи ҳолатлар бўлмаган тақдирда ЖКнинг 210-моддаси 1-қисми ва 28-моддаси билан, мансабдор шахснинг ҳаракатларини эса ЖКнинг 210-моддаси 1-қисми билан малакалаш лозим. Шундай қилиб, гуруҳ таркибига олдиндан тил бириктирган фақат мансабдор шахс ҳисобланган шахсларгина кириши мумкин.

Тил бириктириш жиноят бошланишига қадар содир этилган ҳолларда олдиндан тил бириктириш ҳисобланади. Бунда мансабдор шахслар аниқ пора берувчига мурожаат этмасдан, шунингдек мурожаат этгандан кейин ҳам ўзаро тил бириктириши мумкин. Сўнгги ҳолатда иштирокчиларнинг бири томонидан пора олиш вақти тугагунга қадар содир этилиши туфайли тил бириктириш олдиндан содир этилган деб ҳисобланади.

Пора олувчилар якдил бўлиб, порани олишни олдиндан келишиб ҳаракат қилган ҳолларда бир гуруҳ мансабдор шахсларнинг олдиндан тил бириктириши ҳисобланади. Бунда гуруҳ таркибига кировчи мансабдор шахсларнинг ҳаракатлари ўз мазмунига кўра бир хил бўлиши ёки бир-биридан фарқ қилиши ҳам мумкин.

Малакалашнинг бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириш белгисининг бўлиши учун ҳар бир мансабдор шахснинг пора берувчи манфаатида алоҳида хизмат ҳаракатлари содир этиши талаб этилади. Мазкур шарт пора олувчилар жиноий гуруҳи иштирокчисини пора олишга ёрдам берадиган ёки воситачи бўлиб ҳисобланган мансабдор шахслардан чегаралаб қўяди.

Пора олган мансабдор шахс пора берувчининг манфаатларини тўла қондира олмаслигини тушунган ҳолда поранинг бир қисмини

¹⁵ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 майдаги 19-сонли “Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 1-қисм, 9-банди.

олдиндан тил бириктирмаган бошқа мансабдор шахсга пора берувчининг манфаатларини тўла қондириш учун берган ҳолларда унинг ҳаракатлари жиноятлар жами бўйича, яъни пора олиш ва бериш бўйича малакаланмоғи лозим¹⁶.

Мансабдор шахс билан алоқага киришган пора берувчи унга пора бераётган вақтда масаланинг ҳал бўлиши бошқа мансабдор шахсга боғлиқлигини билиб, поранинг бир қисмини унга беришни сўраган ҳолларда пора берувчининг ҳаракатлари пора бериш, биринчи мансабдор шахснинг ҳаракатлари пора олиш ва пора олиш беришда воситачилик қилиш, иккинчи мансабдор шахснинг ҳаракатлари эса пора олиш сифатида малакаланмоғи лозим. Лекин агар мансабдор шахслар орасида олдиндан тил бириктириш факти мавжуд бўлса, бу ҳақда пора берувчининг хабари бўлмаган тақдирда ҳам мансабдор шахслар ЖКнинг 210-моддасининг 2-қисми “г” банди билан жавобгарликка тортилади.

Пора олишнинг “бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этиш” малакаланинг белгисининг мавжуд бўлиши учун қуйидаги ҳолатларнинг мажмуи бўлиши керак:

пора олиш ҳақидаги келишув икки ва ундан ортиқ мансабдор шахслар ўртасида содир этилиши лозим;

мазкур келишув мансабдор шахслардан бирига пора берилиш вақтида олдин амалга оширилган бўлиши керак;

келишувда иштирок этувчи ҳар бир иштирокчи пора олувчи манфаатларида алоҳида хизмат ҳаракати содир этиши лозим.;

ҳар бир мансабдор шахслар ҳеч бўлмаганда поранинг бир қисмини олган бўлиши лозим.

Гуруҳ иштирокчиларнинг ҳатто бири томонидан пора олинган вақтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади.

Бир гуруҳ шахсларнинг олдиндан тил бириктириб пора олишида поранинг миқдори олинган қимматликлар ва хизматларнинг умумий қийматидан келиб чиқиб аниқланади.

“Тамагирлик йўли билан” пора олишнинг малакаланинг белгиси гарчи пора берувчи билан жиноий гуруҳ иштирокчиларидан бири алоқага киришган бўлса ҳам, пора олишнинг бундай усулидан хабардор бўлган жиноий гуруҳнинг барча иштирокчиларига нисбатан қўлланилади.

ЖК 210-моддасининг 3-қисми:

¹⁶ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 майдаги 19-сонли “Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 1-қисм, 9-банди.

а) жуда кўп миқдорда;
б) масъул мансабдор шахс томонидан;
в) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган ҳаракатлар учун жавобгарликни назарда тутати

Жуда кўп миқдорда пора олиш ҳаракати ЖК 210-моддасининг 3-қисми билан малакаланади. Энг кам ойлик иш ҳақининг 300 баравари ва ундан ортиқ миқдордаги сумма жуда кўп миқдор деб ҳисобланади. Жуда кўп миқдордаги ноқонуний мукофотлаш қисмларга бўлиниб олинган ҳолларда, агар мазкур ҳаракатлар битта давом этаётган жиноятнинг эпизодларидан иборат бўлса, қилмиш тегишли равишда кўп ёки жуда кўп миқдорда пора олиш деб малакаланиши лозим.¹⁷

(Масъул мансабдор шахс тушунчаси тўғрисида ЖКнинг 205-моддаси шарҳига қаранг).

Жиноий гуруҳ манфаатларида пора олиш борасида ЖКнинг 29 ва 205- моддалари шарҳига қаранг.

пора олган шахснинг ҳаракатларида ЖК 210-моддасининг турли қисмларида назарда тутилган жиноятларнинг белгилари мавжуд бўлган ҳолларда (масалан, кўп миқдорда ва уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб пора олиш) қилмиш нисбатан оғирроқ жазони назарда тутадиган қисм билан малакаланмоғи лозим. Бунда шахсни айбланувчи сифатида жалб қилиш тўғрисидаги қарор ва ҳукмда жиноятни малакаланишнинг барча белгилари кўрсатилиши лозим.

Жиноят иштирокчилиқда содир этилган ҳолларда қилмишнинг ижтимоий хавфлилиқ хусусиятини ўзида акс эттирувчи малакаловчи белгилар (тамагирлик йўли билан пора олиш, поранинг миқдори, уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб пора олиш) агар бу ҳолатлар иштирокчиларнинг умумий қасди билан қамраб олинган бўлса, пора олишнинг иштирокчиларига ҳам тегишли бўлиши лозим. Мансабдор шахснинг шахсига дахлдор бўлган ҳолатлар (такрорийлик, хавфли рецидивист) ҳеч қандай ҳолатда ҳам пора олишнинг бошқа иштирокчиларига нисбатан қўлланилиши мумкин эмас.

Пора олишни ташкиллаштирадиган, бунга қизиқтирадиган ёки воситачилиқ функциясини бажариш билан бир қаторда пора олишга ёрдам берадиган шахснинг ҳаракатлари пора олишда иштирокчилиқ сифатида малакаланиши лозим. Бунда мазкур шахс қилмишини малакалаш билан боғлиқ масала унинг мақсади, кимнинг манфаатларида, ким томонида - (пора олувчи ёки пора берувчи) ҳаракат қилганлиги

¹⁷ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 майдаги 19-сонли “Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 1-қисм, 10-банди

каби ҳолатларни инобатга олган ҳолда ҳал этилиши лозим. Бундай ҳолларда ЖКнинг 212-моддаси билан қўшимча малакалаш талаб этилмайди¹⁸.

Жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини юқорилигини характерловчи малакавий белгилар (тамагирлик, поранинг кўп ва жуда кўп миқдорда олиниши, пора олувчининг масъул мансабдор шахслиги) жиноят иштирокчиларига бу белгилар уларнинг қасди билан қамраб олинган ҳоллардагина қўлланилади. Шу билан бирга жиноят иштирокчиларининг қилмишини малакалаш чоғида бошқа иштирокчиларнинг шахсини тавсифловчи белгилар (бир неча маротаба пора олганлик ёки берганлик, пора олиш беришда воситачилик қилганлик, пора бўйича судланганлиги мавжудлиги) инобатга олинмаслиги лозим.¹⁹

Поранинг предмети ҳисобланган ва ашёвий далил деб эътироф этилган олинган пуллар ва бошқа қимматликлар ЖКнинг 211-моддасига асосан давлат даромадига ўтказилади. Агар пора сифатида берилган пул ёки бошқа қимматликлар аниқланмаган ҳолларда асоссиз олинган мол-мулк суд томонидан давлат даромадига ўтказилади.²⁰

7. Пора бериш

Жиноятнинг объекти ва предмети – пора бериш – пора олиш жинояти таркиби аломатлари билан мос келади.

Пора бериш жинояти объектив томондан мансабдор шахсга бевосита ёки воситачилик орқали пора беришда ифодаланади.

Пора бериш, мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этилиши лозим ёки мулки бўлган муайян ҳаракатни пора берган шахснинг манфаатини кўзлаб бажариши ёки мулкӣ манфаатдор этишда ифодаланади.

Шахс ўзи ўғирлаган мулкни пора тариқасида берса, унинг ҳаракатлари пора бериш ёки ўғирлик билан квалификация қилинади.

Жиноят пора олувчига поранинг ҳеч бўлмаганда бир қисми берилган пайдан эътиборан тугалланган ҳисобланади. (Агар пора бериш бир неча ҳаракатларда содир этилса). Конвертга солинган пулни мансабдор шахснинг столи ёки кабинетдаги бошқа жойга қўйиш, агар бу пул олинмаган бўлса пора беришга суиқасдни ташкил этади.

Шунинг учун, жиноят поранинг ҳеч бўлмаганда бир қисми берилган ҳамда мансабдор шахс томонидан олинган бўлса, тугалланган

¹⁸ Ўша жойда. 2-қисм, 7-банди.

¹⁹ Ўша жойда 14-банд.

²⁰ Ўша жойда 17-банд.

ҳисобланади, акс ҳолда пора беришга ҳаракат қилган шахснинг ҳаракатлари пора беришга суиқасд сифатида квалификация қилиниши лозим²¹. Моддий қимматликларни конвертда почта орқали жўнатиш ва ҳатто мансабдор шахснинг қариндошлари ёки воситачига бериш, агар мансабдор шахс томонидан рад этилса, пора беришга суиқасд сифатида квалификация қилиниши лозим.

Пора беришга суиқасд учун пора берувчи ва "ёлғон воситачи" жавобгарликка тортилади. "Ёлғон воситачи", яъни порани мансабдор шахсга бераман деб алдаш йўли билан уни ўзлаштирган шахс фирибгарлик учун жавобгарликка тортилади. Пора берган шахснинг ҳаракатлари пора беришга суиқасд сифатида квалификация қилинади. Бу ерда пора беришга керак бўлган аниқ мансабдор шахс айтилган ёки айтилмаганини аҳамияти йўқ²².

Агар пора берувчи шахс мансабдор шахснинг хизмат бўйича ноқонуний ҳаракатларини содир этишга жалб қилса, унинг ҳаракати нафақат пора бериш балки мансабдор шахснинг жиноят содир этишга жалб қилиш билан ҳам квалификация қилинади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади.

Пора берувчи мансабдор шахсга ўзининг манфаатини кўзлаб пора берилганлигини англайди ва шуни хоҳлайди.

Пора берилишининг мотив ва мақсади квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Мотив ҳар хил бўлиши мумкин: ғаразли ниятда, жавобгарликдан озод бўлиш мақсадида, пора берувчининг манфаатини кўзлайдиган мансабдор шахс қарорини рағбатлантириш ва бошқалар. Пора, шунингдек, пора берувчи раҳбарлик қилаётган ёки меҳнат қилаётган корхона, ташкилот томонидан берилиши мумкин.

Жиноят субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс.

Пора бериш орқали ҳаракат ёки ҳаракатсизликка эришиш учун бошқа шахсга пора таклиф этган шахс, пора берувчи сифатида жавобгарликка тортилади: Пора эвазига маълум ҳаракатларни бажаришга келишган шахс ва порани топширган шахс, пора беришда иштирокчилар сифатида жавобгарликка тортилади.

Агар шахс таклиф мазмунини билиб, порани фақат топширса, унинг ҳаракатлари пора беришда воситачи сифатида квалификация қилинади²³.

²¹ 1999 йил 24 май "Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида"ги Олий суд Плениуми Қарори 5 банд,

²² 1999 йил 24 май "Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида"ги Олий Суд Плениуми Қарори 6 банд.

²³ Олий суд Плениумининг "Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида" ги қарори 6-банд.

ЖКнинг 211-моддаси 2-қисмида:

а) такроран хавфли рецидивист томонидан ёки илгари ушбу кодекснинг 210 ёки 211-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда пора бергани учун жавобгарлик назарда тутилган.

Такроран пора бериш деганда қонунда назарда тутилган жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўтиб кетмаган вақт мобайнида камида икки марта пора бериш тушунилади.

Такроран пора бериш камида икки марта бир мансабдор шахсга турли вақтларда ёки бир неча мансабдор шахсларга турли вақтда амалга оширилиши мумкин. Олдиндан тил бириктирган бир гуруҳ мансабдор шахсга пора бериш, такроран пора бериш сифатида квалификация қилиниши мумкин эмас.

Истаган натижага эришишни таъминловчи аниқ ҳаракат бажарилиши учун бир неча ҳаракатлар билан пора бериш, такроран жиноят содир этиш сифатида квалификация қилинмайди.

Пора бериш:

а) кўп миқдорда;

б) уюшган гуруҳ манфаатини кўзлаб;

в) масъул мансабдор шахс томонидан содир этилса жиноятнинг 3-қисми билан жавобгарликка тортилади. (Бу квалификациялаштирувчи белгиларга шарҳлар ЖКнинг 210-моддаси шарҳида берилган)

ЖКнинг 211-моддаси 4-қисмида пора берувчининг жиноий жавобгарликдан озод этишнинг иккита асоси берилган:

а) шахсга нисбатан пора сўраб товламачилик қилганда;

б) бу шахс жиноий ҳаракатлар содир этилганидан кейин бу ҳақда ўз ихтиёри билан арз қилса, чин кўнгилдан пушаймон бўлиб, жиноятни очишда фаол ёрдам берган бўлса, ушбу ҳолатлардан бири аниқланса дастлабки тергов органи, прокурор ёки суд пора берувчини жавобгарликдан озод этиши шарт. Пора берувчи ушбу ҳолатлардан ҳеч бўлмаганда бири мавжуд бўлганда жавобгарликдан озод этилади.

Ихтиёрий хабар бериш – бу пора берувчининг ўз ихтиёри билан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга пора берганлиги ҳақидаги ҳар қандай шаклдаги аризадир. Бунда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган жиноят ҳақида хабар топмаган бўлиши керак. Ихтиёрий хабар бериш мотиви ва пора бергандан кейин ўтган вақт аҳамиятга эга эмас. Пора берганлиги ҳақида ихтиёрий арз қилиш деганда – милиция, прокуратура, судга оғзаки ва ёзма ариза бериш тушунилади.

Қонуннинг мазмунига кўра жиноят ҳақида ихтиёрий арз қилган пора бериш иштирокчилари ҳам ЖКнинг 211-моддаси 4-қисмига асосан жавобгарликдан озод этилади. Агар хабар бериш иштирокчилар билан келишув асосида уларнинг барчаси номидан қилинмаган бўлса, арз берган пора берувчидан ташқари бошқа иштирокчилар (ташкилотчи, бажарувчи, далолатчи, ёрдамчилар) жавобгарликдан озод этилмайди.

Товламачилик билан пора сўраб ёки пора берганлиги ҳақида ихтиёрий арз қилиш мотивлар асосида пора берувчининг жиноий жавобгарликдан озод этиш, бу шахсларнинг ҳаракатида жиноят тарқибини йўқлигини англатмайди. Шунинг учун улар жабрланувчилар сифатида эътироф этилмайди ва пора берган қимматликларни талаб қилиб олиш ҳуқуқига эга эмас.

Пора берганлиги ҳақида ихтиёрий арз қилиш бир вақтда мансабдор шахс томонидан пора олганлиги ҳақида арз қилиш ҳисобланганлиги боис судлар ЖКнинг 237-моддасида назарда тутилган ёлғон хабар берганлиги учун жавобгарликка тортилиши мумкинлиги тушунтирилган, тушунтирилмаганлиги аниқланиши керак.

Агар ёлғон хабар берган бўлса, суд арз қилувчини (хабар берувчини) жиноий жавобгарликка тортиш чораларини кўриши керак²⁴.

8. Пора олиш-беришда воситачилик қилиш

"Воситачилик" сўзи томонлар ўртасида келишувга эришиш, алоқа ўрнатишга кўмаклашиш маъносида ишлатилади. Ўз-ўзидан воситачи бу томонлар ўртасидаги воситачилик фаолиятини амалга оширадиган шахсдир.

Пора олувчи ва берувчидан фарқли равишда, воситачи моддий қимматликлар ва бошқалар эвазига ўз манфаатлари йўлида мансабдор шахс билан бир ҳаракатни бажариши ёки бажармаслигига ҳаракат қилмайди балки фақатгина пора олувчи кўрсатмаси билан пора предмети бевосита беради. Бунда воситачи ҳаркатларини 212-модда билан квалификация қилишда, воситачилик учун пора берувчи ёки олувчидан рағбатлантириш олган ёки олмаганининг аҳамияти йўқ. Шу билан бирга, пора олиш-беришни ташкил этувчи шахс, далолатчилик ёки ёрдамчилик қилиб бир вақтнинг ўзида воситачилик қилса, пора-берган ёки олганликда иштирокчилик қилгани учун жавобгар-

²⁴ ЎзР Олий судининг 1999 йил 24 майдаги "Порахўрлик ҳақидаги жиноятлар бўйича суд амалиёти тўғрисида"ги қарорининг 6-банди.

ликка тортилади. Бундай иштирокчи ҳаракатларини квалификация қилиш масаласи учун мақсади кимнинг ташаббуси билан кимнинг манфаатини кўзлаб, ким томонидан (пора олувчими ё берувчими) ҳаракат қилишини назарда тутиб ҳал этилади. Бу ҳаракатда ЖКнинг 212-моддаси билан қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди²⁵.

Жиноятнинг объекти давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолият юритишининг белгиланган тартибига тажовуз қилиш объектига мос келади. (ЖКнинг 205-моддаси шарҳига қаранг)

Жиноятнинг объектив томони пора олиш ёки бериш хусусидаги келишувга эришишга қаратилган манфаатдор шахс топшириғига биноан бевосита порани беришда ифодаланади.

Шундай қилиб воситачилик икки шаклда амалга оширилади.

пора олиш-бериш хусусидаги келишувга эришиш;

пора предмети бевосита бериш.

Пора олиш-бериш ҳақидаги келишувга эришиш деганда воситачининг пора бериши ёки унинг мансабдор шахс томонидан олинишига хизмат қилувчи ҳар қандай хатти-ҳаракати тушунилади.

Пора олиш-беришда воситачилик қилишнинг иккинчи тури манфаатдор шахс топшириғи билан пора предмети бевосита беришда ифодаланади.

Корхона, муассаса, ташкилот ёки уларнинг бўлимлари раҳбар кўрсатмаси билан била туриб унга хизмат жиҳатидан бўйсунган шахснинг воситачилик қилиши, ЖКнинг 212-моддаси билан квалификация қилиш учун асосдир.

Воситачилик пора предметининг ҳеч бўлмаганда бир қисми пора олувчи томонидан олинган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади. Тахмин қилинаётган пора олинмаса, воситачиликнинг ҳаракатлари пора олиш-беришда воситачилик қилишга суиқасд сифатида квалификация қилинади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор унинг ҳаракатлари пора олиш-бериш ҳақидаги келишувга эришиш ва пора олувчи ва берувчининг топшириғи билан пора беришга йўналтирилганлигини билади ва буни хоҳлайди.

Жиноят субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс.

ЖКнинг 212-моддаси 2-қисмида воситачилик:

а) такроран, хавфли рецидивист томонидан ёки илгари ЖКнинг 210 ёки 211-моддаларида назарда тутилган жиноятни содир этган

²⁵ ЎзР Олий судининг 1999 йил 24 майдаги "Порахўрлик ҳақидаги жиноятлар бўйича суд амалиёти тўғрисида"ги қарорининг 7-банди.

шахс томонидан;

б) кўп микдорда пора олиш-беришда;

в) бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб пора олаётган воситачига аён бўлган ҳолда содир этганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Такроран, пора олиш-беришда воситачилик қилиш деганда шахс томонидан камида 2 марта ушбу жиноятни содир этиб, уларнинг бирортаси учун ҳам жавобгарликка тортилмаган ва жиноий жавобгарликка тортиш муддатлари ўтиб кетмаганлиги назарда тутилади. Бир неча ҳаракатлар билан порани беришда воситачилик қилиш такроран воситачиликка кирмайди. Бир вақтнинг ўзида иккита пора берувчи шахснинг манфаатини кўзлаб, уларнинг ҳар бири учун ҳаракат бажариш мақсадида бир мансабдор шахсга пора беришда воситачилик қилиш, такроран воситачилик сифатида квалификация қилиниши лозим.

212-модданинг 2-қисми "а" ва "б" бандларидаги воситачиликни квалификациялаштирувчи аломатлар пора олиш ёки беришдаги мана шу аломатлар билан мос тушади (ЖКнинг 210, 211-моддалари шарҳига қаранг).

Бир гуруҳ мансабдор шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб пора олаётганлиги воситачига аён бўлган ҳолда пора олиш-беришда воситачилик қилиш ЖКнинг 212-моддаси 2-қисми "в" банди билан квалификация қилинади. Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб пора олаётганлигининг воситачига аён эканлиги деганда, айбдор пора берувчининг топшириғи билан пора предметини айнан олдиндан тил бириктирган мансабдор шахслар гуруҳига бераётганлигини билади. Ушбу ҳолат бўлмаса, қилмиш жиноятнинг ушбу банди билан квалификация қилинмайди.

ЖК 212-моддаси 3-қисмида:

а) ҳақ эвазига

б) жуда кўп микдорда пора олиш-беришда;

в) уюшган гуруҳ манфаатини кўзлаб;

г) масъул мансабдор шахс томонидан воситачилик қилганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Ҳараз ниятда ҳақ эвазига пора олиш-беришда воситачилик қилиш 212-модда 3-қисми "а" банди билан квалификация қилиниши керак. Бунда ҳақ воситачилик ҳаракатлари амалга оширилишидан олдин ёки кейин олинганлиги аҳамиятга эга эмас. Олинган ҳақ суммаси квалификацияга таъсир этмайди.

Жуда кўп миқдорда пора олиш-беришда воситачилик қилиш, яъни энг кам ойлик иш ҳақининг 400 ва ундан кўп баравари миқдорида воситачилик қилиш ЖКнинг 212-моддаси 3-қисми "б" банди билан квалификация қилинади. (ЖКнинг махсус қисми 8 бўлимига қаранг).

Уюшган гуруҳ манфаатини кўзлаб пора олиш-беришда воситачилик қилинганда, айбдорнинг ҳаракати 212-моддаси 3-қисми "в" банди билан квалификация қилинади. Бунда воситачи унинг ҳаракати уюшган гуруҳ манфаатлари йўлида пора олиш-беришга келишувга эришишга, қаратилгани ва бевосита уюшган гуруҳ топшириғи билан пора бераётганлигини билади. (205-модда ва 29-моддалар шарҳига қаранг).

Воситачиликнинг масъул мансабдор шахс томонидан амалга оширилиши деганда, воситачилик ҳаракатининг мансабдор шахс томонидан ўз хизмат ва мансаб ваколатидан фойдаланиб амалга оширилиши тушунилади. (Мансабдор шахс тушунчаси ва белгилари ҳақида ЖКнинг 205 моддаси шарҳи ва ЖКнинг махсус қисмининг 8 бўлимига қаранг).

ЖКнинг 212-моддаси 4-қисмида пора олиш-беришда воситачилик қилган шахсни жавобгарликдан озод этиш шартлари кўрсатилган. Пора олиш-беришда воситачилик қилган шахс жиноий ҳаракатларни содир этганидан кейин бу ҳақда ўз ихтиёри билан арз қилса, чин кўнгилдан пушаймон бўлиб, жиноятни очишда фаол ёрдам берган бўлса, жавобгарликдан озод қилинади. Бу шартлар пора бериш ҳақида ихтиёрий арз қилганлик учун жиноий жавобгарликдан озод этиш шартлари билан бир хилдир. (ЖКнинг 211-моддаси)

9. Хизматчини пора эвазига оғдириш

Хизматчини пора эвазига оғдириш жиноятининг субъекти ва қўриқланадиган қимматликлар доираси бўйича янги ҳисобланади. Қонун чиқарувчи хизматчини ҳақ эвазига оғдириш ва порахўрлик ўртасидаги яққол фарқини белгилаб берди. Бу фарқлар: пора олувчи оммавий ҳуқуқ субъекти сифатида кўриниб, давлат номидан иш кўради. Хизматчи эса давлат органи мулк шаклидан қатъи назар корхона ташкилот ва муассасанинг, жамоат бирлашмаси, фуқаролар ўз-ўзини бошқариш органларининг мансабдор шахси бўлмаган субъектдир. Бошқача айтганда хизматчи ташкилий бошқарув ва маъмурий хўжалик ваколатларига эга эмас. Жиноятнинг мақсади давлат орган-

лари, корхона, муассаса ташкилотлар, фаолият тартиби, шунингдек, фуқаролар, юридик шахслар, давлат манфаати жиноят-ҳуқуқий ҳимоясини таъминлашдир.

Хизматчини пора эвазига оғдириш жинояти (ЖКнинг 213-м.) иккита мустақил жиноят таркибига эга. Биринчи қисмида хизматчини ҳақ эвазига оғдирганлик учун жавобгарлик, иккинчи қисмида хизматчи томонидан қонунга ҳилоф эканлигини била туриб моддий ҳақ олиш ёки мулкӣ манфаатдор бўлиши учун жавобгарлик назарда тутилган.

Жиноят объекти-бошқарув органлари, мулк шаклидан қатъи назар корхона, муассаса, ташкилотларнинг, жамоат бирлашмалари ва фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органларининг обрўйи ва нормал-фаолият юритишидир.

Жиноят предмети порахўрлик жинояти (пора олиш-бериш назарда тутилаяпти) предмети билан бир хил. Предмет сифатида моддий қимматликлар (пул, хорижий валюта, қимматли қоғозлар, қимматбаҳо буюмлар, саноат маҳсулотлари) шунингдек, хизматчига текинга ёки қўйи нархларда кўрсатиладиган турли хилдаги хизматчилар бўлиши мумкин. Санаторияга ва туристик йўлланмалар, таъмирлаш ва бошқа қурилиш ишларини амалга ошириш ва бошқалар ҳам предмет бўлади.

ЖКнинг 213-моддаси 1-қисми объектив томондан хизматчини пора эвазига оғдириш, яъни давлат органининг, мулк шаклидан қатъи назар корхона, муассаса ёки ташкилотнинг, жамоат бирлашмасининг, фуқаролар ўз-ўзини бошқариш органининг мансабдор шахси бўлмаган хизматчисига ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда бажариши мумкин ёки лозим бўлган муайян ҳаракатни унинг уни ўзига оғдириб олаётган шахс манфаатини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига қонунга ҳилоф эканлигини била туриб анча миқдорда моддий ҳақ бериш ёки уни мулкӣ манфаатдор этишда ифодаланади. Мазмунан ЖК 213-моддаси 1-қисмидаги ҳаракатлар ЖКнинг 212-моддаси (пора бериш) даги ҳаракатларга мос тушади, улар ўртасида ягона фарқ шундан иборатки, бу ерда ҳақ мансабдор шахсга эмас балки хизматчига берилади. (уни ўзига оғдириб олаётган шахс манфаатини кўзлаб).

Моддий ҳақ бериш ёки мулкӣ манфаатдор этиш деганда, хизматчига уни ўзига оғдираётган шахс манфаатини кўзлаб хизмат вазифасига кирадиган ҳаракатларни бажариш ёки бажармаслиги учун унга мулкӣ характердаги қимматликлар ёки мулкӣ баҳодаги фойдани

бериш тушунилади.

Шахс манфаатини кўзлаб, хизматчини пора эвазига оғдириш ҳаракатлари – ушбу ҳаракатлар ҳақ эвазига оғдирувчи, шунингдек унинг топшириғи билан бошқа шахсларга фойда, имтиёзлар келтирса, уларнинг эҳтиёжларини қондирса;

-ҳақ эвазига оғдирилаётган шахс фаолият олиб бораётган хизмат манфаатларига зид келса жиноят ҳисобланади. Ушбу жиноятнинг мажбурий белгиси моддий ҳақ ва мулкӣй фойдани анча миқдорда беришдир. (анча миқдор тушунчаси ҳақида ЖКнинг Махсус қисмининг 8 бўлимида айтиб ўтилган)

Қонунга хилоф эканлигини била туриб ҳақ бериш деганда, ушбу ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) норматив-ҳуқуқӣй актлар ёки таъсис ҳужжатлари билан тақиқланганлиги, шунингдек қонунга мувофиқ хизматчининг фаолият характерида англашилмаслиги тушунилади.

Хизмат мавқеи билан боғлиқ ҳаракатларни бажариш ёки бажармаслик ҳуқуқӣй ва фактик имкониятларни фойдаланишда ифодаланиб, хизматчи ваколатига кирадиган ҳаракат (ҳаракатсизлик), шунингдек, хизмат обрўйи, информация олишга ушбу шахснинг ҳуқуқига асосланган, лекин ваколатига кирмайдиган ҳаракат (ҳаракатсизлик)ни ўз ичига олади. Ҳаракатни бажариш ёки бажармаслик ўз хусусияти бўйича ноқонуний бўлиши ёки хизматчи ишлаётган корхона, ташкилот, муассаса ва органлар қонуний манфаатига зид бўлиши лозим.

Ҳақ эвазига оғдириш шакли ва усули аҳамиятга эга эмас. Хизматчи томондан ноқонуний моддий ҳақ ёки мулкӣй фойда у томонидан шахсан ёки воситачи орқали олиниши мумкин.

Қонун маълум ҳаракатларни бажаришдан олдин ҳақ эвазига оғдириш ва маълум ҳаракатларни бажаришдан кейин ҳақ эвазига оғдириш ўртасида фарқ белгиламаган, шунинг учун 2 ҳолатда ҳам жиноий қилмиш ҳисобланади.

Хизматчи уни пора эвазига оғдираётган шахс манфаатини кўзлаб жиноий ҳаракатларни содир этса, унинг ҳаракатини жиноятлар жами бўйича квалификация қилиши керак. (Масалан, хизматчи ҳақ эвазига ҳужжатларни сохталаштирса, унинг ҳаракатлари жиноятлар жами тариқасида ЖКнинг 213-моддаси 1-қисми ва 228-моддаси-ҳужжат, муҳр, штамп, бланкаларни тайёрлаш, қалбакилаштириш сотиш, фойдаланиш билан квалификация қилинади). Агар хизматчи анча миқдордан кам миқдорда ҳақ (пора) олса, унинг ҳаракатлари ЖК 213-м 1-қисми билан квалификация қилинмайди.

213-модда 2-қисми давлат органининг, мулк шаклидан қатъи на-

зар корхона, ташкилот, муассаса, жамоат бирлашмасининг фуқаролар ўз-ўзини бошқариш органининг мансабдор шахси бўлмаган хизматчисининг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда бажариши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни унинг ўзига оғдираётган шахс манфаатини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига қонунга ҳилоф эканлигини била туриб, анча миқдорда моддий ҳақ олиши ёки мулкӣ манфаатдор бўлишида ифодаланади.

Мазмунан ЖК 213-моддаси 2-қисмида белгиланган жиноят аломатлари пора олиш жинояти аломатларидан фарқ қилмайди, фақат пора эвазига оғдиришда ҳақни мансабдор шахс эмас, балки хизматчи олади. Жиноятни квалификация қилиш учун хизматчи ноқонуний ҳақни қачон олганлигининг аҳамияти йўқ. Яъни уни ўзига оғдираётган шахс манфаатини кўзлаб бажарилган ҳаракатлардан олдинми, кейинми - бунинг аҳамияти йўқ.

Ҳақ (пора) эвазига оғдириш жинояти поранинг ҳеч бўлмаганда бир қисми хизматчига нафақат берилган, балки у томонда олинган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади. Шунинг учун хизматчига моддий қимматликларни ёки мулкӣ фойдани таклиф қилиш, почта орқали хат ёки посилка юбориш ва ҳатто воситачи ёки хизматчининг қариндошларига бериш, агар хизматчи томондан пора олинмаган бўлса, хизматчини ҳақ эвазига оғдиришга суиқасд сифатида квалификация қилинмоғи лозим.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади. Мотив ва мақсад жиноятни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Айбдор ноқонуний тарзда хизматчига моддий бойликлар бераётганлиги ёки мулкӣ манфаат келтираётганлигини билади ва шунини хоҳлайди. Хизматчи томонидан пора олишда эса хизматчи моддий бойлик ва бошқа мулкӣ манфаатлар унга пора эвазига оғдираётган шахс манфаатини кўзлаб бирор-бир ҳаракатни содир этиш ёки бажаришдан сақланиш учун берилаётганини тушунади ва шунини хоҳлайди.

Ҳақ олаётган шахснинг мотиви ғараз ниятдадир. Моддий бойлик ва бошқа мулкӣ манфаат бераётган шахснинг мотиви эса турлича. Булар, ғараз ният, қонунни четлаб ўтиш, жавобгарликдан озод бўлиш хизматчи кўрсатган хизмат учун ташаккур билдириш, айбдор манфаатларини қондириш ва ҳақозо. Пора эвазига оғдириш айбдор шахс (ҳақ эвазига оғдирувчи) меҳнат қилаётган корхона, ташкилот, муассаса манфаати йўлида ҳам амалга оширилиши мумкин.

ЖК 213-моддаси 1-қисми субъекти ўз манфаати ёки бошқа шахслар манфаатини кўзлаб ҳаракат қилган, 16 ёшга тўлган, хусусий ёки

мансабдор шахс, яъни ҳар қандай 16 ёшга тўлган шахсдир.

ЖК 213-моддаси 2-қисми субъекти бўлиб 16 ёшга тўлган давлат органи, жамоат бирлашмаси, мулк шаклидан қатъи назар корхона, ташкилот, муассаса, фуқаролар ўз-ўзини бошқариш органининг мансабдор шахси бўлмаган хизматчиси қатнашади. Буларга мансабдор шахс аломатларига эга бўлмаган барча ишчиларни киритишимиз мумкин. Яъни ташкилий-бошқарув ва маъмурий хўжалик ҳуқуқига эга бўлмаган шахслар субъект бўлиши мумкин (ЖК 205-модда шарҳига қаранг). Меҳнат Кодексининг 14, 77-моддаларига мувофиқ хизматчи (ишчи) - 16 ёшга тўлган ва тегишли орган, муассаса, ташкилот, корхона билан меҳнат шартномасини тузган шахсдир.

Ғайриқонуний равишда хизматчи томонидан моддий қимматликлар ёки мулкӣй фойда олиниш ёки уни пора эвазига оғдириш:

а) такроран, хавфли рецидивист ёки илгари ушбу кодекснинг 210-212-моддаларида назарда тутилган жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) кўп миқдорда;

в) уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса 213-модда 3-қисми билан жавобгарликка тортилади.

Такроран жиноят содир этиш шартлари:

бу жиноятнинг камида 2 марта содир этилиши;

содир этилган жиноятларнинг биронтаси учун ҳам айбдор шахс жавобгарликка тортилмаганлиги (шу жумладан, шахсни жиноий жавобгарликка тортиш муддатлари ўтиб кетмаган бўлиши керак).

Хавфли рецидивист томонидан жиноятнинг содир этилиши деганда шахс олдин 213-модда 1- ёки 2- ёки 3-қисми билан жавобгарликка тортилган бўлиб, яна ушбу жиноятни содир этилиши тушунилади. (209-модда шарҳига қаранг)

213-модда 3-қисми "а" бандида илгари ЖКнинг 210-212-моддаларида назарда тутилган жиноятни содир этган шахс томонидан ушбу ҳаракатларни содир этганлик учун жавобгарлик назарда тутилган. (Ҳукм қилинганлигидан қатъи назар). Шахс ушбу жиноятларда бажарувчи ёки иштирокчи сифатида қатнашган бўлса, унинг ҳаракатлари ушбу модда 3-қисми "а" банди билан квалификация қилинади.

Пора эвазига оғдириш ва ҳақни олиш кўп миқдорда амалга оширилса ЖКнинг 213-моддаси 3-қисми "б" банди билан квалификация қилинади. Кўп миқдор ЖКнинг Махсус қисми 8-булимида белгиланган бўлиб энг кам ойлик иш ҳақининг 300 бараваригача бўлган миқдордир.

Уюшган гуруҳ манфаатини кўзлаб пора эвазига оғдириш 213-модд 3-қисми "в" банди билан жавобгарликка тортилишига сабаб бўлади. (уюшган гуруҳ манфаатини кўзлаш тушунчаси ЖКнинг 205-моддаси шарҳида берилган).

10. Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш

Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш жиноятнинг объекти – давлат органлари, мулк шаклидан қатъи назар корхона, муассаса, ташкилотлар, жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органларининг нормал фаолияти, обрўи, уларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари.

Жиноят предмети моддий бойликлар ёки мулкый йўсиндаги манфаат бўлиши мумкин.

Жиноят объектив томондан:

биринчидан, давлат органининг, мулк шаклидан қатъи назар корхона, муассаса, ташкилотнинг, жамоат бирлашмасининг, фуқаролар ўз-ўзини бошқариш органининг мансабдор шахс бўлмаган хизматчисининг хизмат вазифаси доирасига кирадиган муайян ишни бажариш ёки хизмат кўрсатиш эвазига ҳақ беришни ёки мулкый йўсиндаги манфаатни талаб қилиши

иккинчидан, шахсни қасддан фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонун билан қўриқланадиган манфаатлари бузилишининг олдини олиш учун ҳақ беришга мажбуу этадиган аҳволга солиб қўйиш орқали содир этилади.

Жиноятнинг объектив томони қўйидагиларни ўз ичига қамраб олади:

актив ҳаракат шакли, яъни ҳақ ёки мулкый йўсиндаги манфаатни талаб қилишни ҳамда пассив ҳаракат шакли ҳақ беришга мажбур этадиган аҳволга солиб қўйишни;

ушбу талабнинг ноқонунийлигини;

қонун талончилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиши учун жиноий жавобгарликни бирон-бир оқибат юзага келиши билан боғламайди. Хизматчини жавобгарликка тортиш учун ЖКнинг 214-моддасининг диспозициясидаги ҳаракатлар содир этилишининг ўзи етарлидир.

Товламачилик – бу хизматчининг моддий ҳақ ёки мулкый йўсиндаги манфаатдорлик олишга қаратилган ҳаракати бўлиб, унинг у

ёки бу ҳаракат содир этиш борасидаги мажбурияти ва хизмат вазифаси билан боғлиқ. Лекин хизматчи уларни қасддан содир этмайди, балки ҳаракат бажарилишини пайсалга солади ёки бошқа усулда шахсни қасддан фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонун билан қўриқладиган манфаатлари бузилишининг олдини олиш учун ҳақ беришга мажбур этадиган аҳволга солиб қўяди.

Қонун талончилик йўли билан ҳақ талаб қилишнинг 2 ҳолатини ажратиб берди: биринчи ҳолатда, хизматчи иш бажариш ёки хизмат кўрсатиш учун очикдан –очик ҳақ беришни талаб қилади (бунда хизматчи белгиланган тартиб ва ҳуқуқий нормаларни бузмаган ҳолда уларни бажариши мажбурий).

Иккинчи ҳолатда, хизматчи тўғридан-тўғри ҳақ талаб қилмайди. Лекин ҳақ олиш мақсадида у ёки бу иш (хизматни) бажаришни қасддан пайсалга солади (хизматчи бу ишни хизмат вазифаси юзасидан бажаришга мажбур бўлса ҳам) ва шу орқали ҳақ берувчи шахсни ҳуқуқ ва қонун билан қўриқладиган манфаатлари бузилиши шунингдек, кутилаётган зарар етказилишининг олдини олиш учун ҳақ беришга мажбур этадиган аҳволга солиб қўяди.

Ҳақ (манфаат) беришни талаб қилиш деганда, хизматчининг ўз хизмат мажбуриятлари доирасига кирадиган маълум иш ёки хизматни бажариш эвазига моддий бойлик, пул, даромад, мулкӣ фойда беришни очикдан-очик талаб қилиши тушунилади. Ноқонунӣ ҳақ талаб қилиш шунда кўринадикӣ, хизматчи бажарган иш ё кўрсатга хизмати учун иш берувчидан аниқ белгиланган ҳақ беришни талаб қилади ва бу норматив-ҳуқуқӣ актларни бузиш орқали содир этилади. Масалан, бозор маъмурияти ишчиларнинг (мансабдор шахс бўлмаган) хўжалик юритувчи субъектдан белгиланган бир марталик ва бошқа йиғимлар миқдоридан кўп миқдорда пул беришни талаб қилиши.²⁶

Фуқарони қасддан ҳақ беришга мажбур этадиган аҳволга солиб ҳўйиш деганда, хизматчининг хизмат мажбуриятларини бажариши шарт ва мумкин бўлган ҳолатда ҳаракатсизлик қилиши, ўз хизмат мажбуриятларини бажаришдан асоссиз бош тортиши, иш (хизмат) бажаришни пайсалга солиши тушунилади. Бу шаклга шунингдек, белгиланган муддатда ва тегишли сифатли иш бажарилиши ё хизмат кўрсатилишга тўсқинлик қилишга йўналтирилган ҳаракатлар киради. Хизматчи вақт йўқлиги, қўшимча ҳаракатсиз ишни бажариши мумкин эмаслиги, қўшимча қисм ва механизмларнинг етишмаслигини баҳона қилиб иш бажариш, хизмат кўрсатишдан асоссиз бош торти-

²⁶ Тўппам Т, 1, С 164.

ши ёки пайсалга солиши мумкин.

Шахсни қасддан фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари бузилишининг олдини олиш учун ҳақ беришга мажбур этадиган аҳволга солиб қўйишни квалификация қилишда субъектив томон ва хизматчининг бундай пассив ҳаракатларини амалга ошириш мақсадини инобатга олиш даркор. Акс ҳолда ҳеч қандай мулкӣ манфаатсиз иш (хизмат) бажаришни пайсалга солиш борасидаги хизматчининг пассив ҳаракатини касб мажбуриятларига инсофсиз муносабатда бўлиш билан квалификация қилиш даркор.

Объектив томоннинг асосий белгиси ноқонунӣ равишда товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилишдир.

Ноқонунӣ равишда товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш деганда, белгиланган нарх, тарифларга қўшимча равишда маълум миқдордаги маблағни ёки беғараз бажарилиши лозим бўлган иш учун тўланган ҳақни тушуниш лозим.

Ҳақ тўлашнинг қонунга ҳилоф эканлиги:

биринчидан, норматив-ҳуқуқӣ актларда белгиланган маълум иш (хизматлар) бажариш мажбурияти;

иккинчидан, бу мажбурият хизмат мажбурияти доирасига кириб, хизматчи белгиланган ҳақни иш берувчидан олади, шу билан бирга моддий ҳақ ва мулкӣ йўсиндаги манфаат талаб қилиш норматив ҳуқуқӣ актлар, таъсис ва бошқа ҳужжатлар чегарасидан ташқари бўлиб, хизматчининг мақсади ноқонунӣ бойиш ва қонунга ҳилоф равишда мулкӣ йўсиндаги манфаатлар олишдир. (қонунга ҳилоф равишда ҳақ бериш ҳақида ЖКнинг 213-моддаси шарҳига қаранг).

Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш жиноятни тўғри квалификация қилиш учун берилаётган ҳақнинг бевосита хизмат вазифаси билан боғлиқлиги яъни, ҳақ берилиши талаб қилинаётган иш (хизмат) хизматчининг хизмат вазифасига кириши керак. Бу шуни англатадики, хизматчи тўғридан-тўғри унинг хизмат мажбуриятларига кирадиган ишларни бажаради ва хизматларни кўрсатади. Акс ҳолда, хизматчининг хизмат вазифасига кирмайдиган ишнинг бажарилиши (хизмат кўрсатилиши) жиноят таркибини ташкил этмайди.

Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш жинояти у ёки бу мулк кўринишидаги талончилик предметининг олиниши билан ёки ҳақ ё унинг бир қисмини олаётган шахс, унинг оила аъзолари ва бошқа шахслар томонидан қонунга ҳилоф равишда мулкӣ характердаги хизматлардан фойдаланган пайтдан эътиборан тугалланган ҳисобланади.

Агар товламачилик қилаётган шахсга боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра ҳақни олиш амалга ошмаган бўлса, унинг ҳаракатлари 25-м 2-қ ва 214-модда 1-қисми билан яъни товламачилик суиқасд билан квалификация қилинади (агар жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар бўлмаса)

Фуқаро бирор шахсга унинг хизмат вазифаси доирасига кирадиган маълум ишни бажарганлиги учун ўз хоҳиши билан қўшимча ҳақ тўлаган ҳолларда, ҳақ олган шахс жиноий жавобгарликка тортилмайди. Масалан, яхши хизмат кўрсатгани учун шифокорга бериладиган миннатдорчилик ва ҳақозо. Жиноий жавобгарликнинг юзага келиши учун қонунга хилоф равишда талаб қилинган ҳақнинг қачон олинганлиги, яъни, ҳақ талаб қилаётган шахснинг маълум ҳаракатни бажаришдан олдин ёки кейин ҳақ олиши аҳамиятга эга эмас.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади. Айбдор шахс ижтимоий хавфли ҳаракат содир қилаётганлигини билади, унинг ҳаракати фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини бузишини билади (тушунади) ва шуни хоҳлайди.

Жиноят субъекти 16 ёшга тўлган давлат органи, жамоат бирлашмаси, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари, мулк шаклидан қатъи назар корхона, ташкилот, муассасада ишлаётган шахс бўлиши мумкин.

ЖКнинг 214-моддаси 2-қисмида:

а) такроран ё хавфли рецидивист томонидан;

б) кўп миқдорда ҳақ талаб қилганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Қонунга хилоф равишда маълум иш бажарганлик ёки хизмат кўрсатганлик учун ҳақ талаб қилишни такроран содир этиш деганда, ушбу модда диспозициясида кўрсатилган ҳаракатларни камида 2 марта содир этиб, олдин содир қилган жинояти учун шахс;

жиноий жавобгарликдан озод этилмаган бўлса;

жавобгарликка тортиш муддатлари ўтиб кетмаган бўлса, такроран жиноят содир этиш дейилади.

Бир вақтнинг ўзида бир неча шахсдан уларнинг ҳар бири учун иш бажариш, хизмат кўрсатиш орқали ҳақ бериши талаб қилинса, 214-моддаси 2-қисми "а" банди билан квалификация қилиш даркор (такроран жиноят содир қилиш). Аксинча, бир вақтнинг ўзида бир неча шахсдан ягона ишни бажариш, хизмат кўрсатиш учун қонунга хилоф равишда ҳақ бериш талаб қилинса, такроран жиноят содир этиш ҳисобланмайди. Агар жиноят давомий характерга эга бўлса,

яъни бир ишни (хизматни) бажарганлик учун бир неча ҳаракатлар билан, қисмларга бўлиб ҳақ олинса, такроран жиноят ҳисобланмайди. (Хавфли рецидивист ҳақида ЖК 34-моддаси шарҳига қаранг)

Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилишни кўп миқдорда содир этиш деганда энг кам ойлик иш ҳақининг 100 баравайдан 300 бараваригача бўлган миқдордаги ҳақни талаб қилиш тушунилади.

11. Давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш

Ўзбекистон Республикаси Қонун билан тасдиқланадиган ўз давлат рамзлари – байроғи, герби ва мадҳиясига эга.

(Конституциянинг 5-моддаси) Қорақалпоғистон Республикасининг давлат байроғи, герби ва мадҳияси Қорақалпоғистон Республикасининг давлат рамзи ҳисобланади.

Давлат рамзларидан фойдаланиш тартибини белгиловчи масалалар, давлат рамзлари ва уларнинг намуналарининг мувофиқлигини назорат қилишни амалга ошириш масалалари ва бошқа масалалар 1992 йил 2 июлда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасининг давлат герби тўғрисида"ги қонуни ва "Ўзбекистон Республикасининг давлат байроғи тўғрисида"ги қонунлари билан тартибга солинади. (1991 йил 18 ноябрда қабул қилинган).

Давлат байроғи, герби, мадҳияси республиканинг суверен, мустакил давлат эканлиги тимсоли ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг давлат герби давлатнинг суверен республика рамзини ифодалайди. Қонунга мувофиқ, давлат герби давлатнинг расмий эмблемаси ҳисобланади ва қуйидагиларда акс этади:

Президент аппарати, Олий Мажлис, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати маҳаллий давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари биноси устида ва бошқаларда; давлат органлари муҳрларида, бланкаларида, пул белгилари, қимматли қоғозлар, Ўзбекистон Республикаси фуқаро паспорти, расмий ҳужжатлар ва бошқаларда.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби қуйидаги кўринишга эга; тоғлар, дарёлар ва сўл томони буғдой бошоқларидан, ўнг томони эса чаноқлари очилган ғўза шохларидан иборат чамбарга ўралган гуллаган водий узра қуёш заррин нурларини сочиб туради. Гербининг юқори қисмида Республика хурлигининг рамзи сифатида саккизбурчак тасвирланган бўлиб, унинг ички қисмида ярим ой ва юлдуз

тасвирланган. Гербнинг марказида бахт ва эрксеварлик рамзи – қанотларини ёзган Хумо қуши тасвирланган. Гербнинг пастки қисмида республика Давлат байроғини ифода этувчи чамбар лентасининг бантида "Ўзбекистон" деб ёзиб қўйилган. Ўзбекистон Республикаси Давлат гербининг рангли кўринишида: Хумо қуши ва дарёлар – қумуш рангида; қуёш, бошоқлар, пахта чаноклари ва "Ўзбекистон" ёзуви – олтин рангида; ғўза шохлари ва барглари, тоғлар ва водий – яшил рангида; чаноклардаги пахта- оқ рангида; лента – Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғининг ранглари акс эттирувчи уч хил рангида; саккизбурчак – олтин зарҳал билан ҳошияланган ҳолда ҳаво рангида; яримой ва юлдузлар – олтин рангида тасвирланган²⁷.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи ҳам республика давлат мустақиллигининг рамзи ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи халқаро майдонда; Ўзбекистон Республикаси расмий делегацияларининг хорижий мамлакатларга сафарлари чоғида, халқаро ташкилотларда, конференцияларда, жаҳон кўргазмаларида, спорт мусобақаларида Ўзбекистон Республикасининг тимсоли бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи – байроқнинг бутун узунлиги бўйлаб ўтган тўқ мовий ранг, оқ ранг ва тўқ яшил рангли учта эндан таркиб топган тўғри тўртбурчак шаклидаги матодир.

Байроқнинг узунлиги 250 сантиметрга, кенглиги 125 сантиметрга тенг. Мовий ранг, оқ ранг ва яшил рангли энларнинг кенглиги бир хил, ҳар бир энг 40 сантиметрга тенгдир. Байроқнинг ўртасидаги оқ рангли эннинг четларидан кенглиги 2,5 сантиметрга тенг қизил ҳошиялар ўтказилган. Байроқнинг юқори қисмидаги мовий рангли эннинг юз томони ва орқа томонида дастага яқин жойида оқ рангли янги ой ва унинг ёнида ўн иккита оқ рангдаги беш қиррали юлдуз тасвирланган.

Янги ой ва юлдузларнинг тасвири мовий рангли юқори эннинг ўртасидан 70x30 сантиметрга тенг тўғри тўртбурчакка сиғадиган қилиб жойлаштирилган. Янги ой вертикал ҳолатда дўнг томони дастага қаратилган, дастадан 20 сантиметр масофада жойлаштирилган бўлиб, диаметри 30 сантиметрли доирага сиғади. Юлдузлар диаметри 6 сантиметрли доирага сиғади. Доиралар орасидаги масофа 6 сантиметр.

Юлдузлар узунасига ва тиккасига қуйидаги тартибда жойлашади: юқори қаторда учта, ўрта қаторда тўртта ва қуйи қаторда бешта

²⁷ Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тўғрисида"ги, 1992 йил. 2 июль қонуни, 3-моддаси.

юлдуз. Қуйи қатордаги юлдузлар янги ойнинг пастки учидан 3, 5 сантиметр масофада жойлашади²⁸.

Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғи қуйидаги ҳолларда кўтарилади:

доимий суратди: Ўзбекистон Республикаси Президенти девони, Олий Мажлис, ҳукумат, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ва ҳукумати, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва судларнинг биноларида;

ҳалқ депутатлари Кенгашларининг сессиялари ўтказилаётган бинолар ва уйларда – бутун сессия давомида;

Ўзбекистон Республикаси қонунлари билан белгиланган байрам кунларида Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идоралари, бошқа давлат ва жамоат идоралари биноларида, корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларда, шунингдек турар жой биноларида;

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси депутатлари, Республика ҳалқ депутатлари маҳаллий кенгашлари депутатлари маҳаллий кенгашлари депутатлари сайлови кунларида ёки референдум кунларида – овоз бериш ўтказилаётган биноларда ва уйларда;

Ўзбекистон Республикасининг чет элдаги дипломатия, савдо ва колатхоналари ва консуллик муассасалари биноларида ва ҳаракатланиш воситаларида – дипломатия протоколининг ҳалқаро қонун-қоидаларига мувофиқ;

чет элдаги республикага қарашли бўлган, расмий шахслар сифатида Ўзбекистон Республикасининг Президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Раиси, Ўзбекистон Республикасининг Ташқи ишлар вазири, Ўзбекистон Республикасининг муҳофаа вазири, Ўзбекистон Республикаси дипломатия консуллик ваколатхоналарининг бошлиқлари тушган денгиз нормаларида ва дарё кемаларида ва бошқа ҳаракатланиш воситаларида;

Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг фармойишига мувофиқ;

давлат ва жамоат идоралари, корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари ўтказадиган маросимларда, тантанали тадбирларда;

спорт майдонларида–Ўзбекистон Республикаси чемпионатлари.

Давлат мадҳияси давлат ва унинг суверенитетининг расмий тимсоли ҳисобланади.

²⁸ Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тўғрисида"ги, 1991 йил. 18 ноябрь қонуни, 4-моддаси.

Барча давлат аҳамиятига молик бўлган тадбирлар жойлардаги ҳокимият органлари томонидан байроқни кўтариш ва мадҳия садо-лари остида очик ва ёпик деб эълон қилинади. Давлат мадҳияси бўлиши қўшиқ матни ва муסיқий композицияси давлат рамзи ҳисобланиб, барча расмий тадбирлар очилишида давлат номидан янграйди. Ўзбекистон Республикаси Давлат мадҳияси тўғрисида"ги²⁹ қонунига муво-фик, мадҳиянинг матни ва мусиқий таҳрири бир-бирига айнан мос тарзда ижро этилиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Давлат мадҳиясининг матни муалли-фи Абдулла Орипов; мадҳия М.Бурхонов муסיқасида ижро этилади.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат мадҳияси:

Ўзбекистон Республикасида нишонланадиган умумхалқ байрам-ларига бағишланган тантанали йиғилишлар ва мажлисларнинг очи-лиши ҳамда ёпилиши вақтида;

Янги йил кечаси Тошкент вақти билан соат 24 да республика те-левиденияси ва республика радиоси орқали; Ўзбекистон Республика-сида нишонланадиган умумхалқ байрамлари кунларида республика телевиденияси орқали – дастурларнинг бошланишида;

Ҳар куни Ўзбекистон радиоси республика ички радио эшитти-ришлар орқали дастурларнинг бошланиши ва тугалланиши олдидан;

Республика ҳаётидаги муҳим тарихий воқеаларни нишонлаш юзасидан, атоқли сиёсий, давлат ва ҳарбий арбоблар, халқ қаҳрамон-лари фан, адабиёт ва санъат арбоблари шарафига ўрнатилган ҳайкал-лар, шунингдек монументлар, ёдгорликлар ва бошқа иншоотларнинг очилиши вақтида;

давлат идоралари, корхоналар, муассасалар ва жамоат бирлаш-малари томонидан ўтказиладиган маросимлар ва бошқа тантанали тадбирларда Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғини кўта-риш чоғида;

расмий сафар билан Ўзбекистон Республикасига ташриф буюр-ган хорижий мамлакатларнинг давлат бошлиқлари ва ҳукумат бош-лиқларини кутиб олиш ва кузатиш вақтида – тегишли хорижий дав-латнинг Давлат мадҳияси ижро қилиб бўлинганидан кейин ижро эти-лади.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат мадҳияси кўпчилик ҳузу-рига ижро этилган тақдирда ҳозир бўлган кишилар мадҳияни тик ту-риб, эркаклар бош кийимини олган ҳолда ёки қўлини чаккасига қўйиб

²⁹ Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тўғрисида"ги, 1992 йил. 10 декабрь қонуни, 6-модда.

тинглайдилар³⁰.

Жиноят объекти – республика шаъни ва обўйи, шунингдек суверен давлатнинг рамзларидан фойдаланиш соҳасидаги ижтимоий муносабатлардир. Давлат герби, байроғи ва мадҳияси давлат ҳокимият ва бошқарув органлари нормал фаолият юритиш тартибининг ажралмас қисмидир. Бу рамзлар ҳар бир давлатнинг суверен ҳуқуқи бўлиб, давлат мустақиллиги белгиси сифатида ҳурмат қилинишини талаб этади.

Жиноят объектив томондан айбдорнинг давлат рамзларига ҳурматсизлик қилишда ифодаланадиган фаол ҳаракатлари билан содир этилади.

Ҳурматсизлик қилиш қонунга хилоф, ижтимоий хавфли ҳаракатда ифодаланиб, масалан: байроқ ёки гербни йиртиш, йўқ қилиш, шикаст етказиш, шунингдек, уларни булғовчи белги, расмлар ёки ёзувлар киритиш, мадҳияни ижро этишда мусиқа ва сўзларни қасддан бузиб айтиш ва ҳақозолар билан содир этилади. Бундай ҳаракатлар очик ёки яширин тарзда содир этилиши мумкин.

Айбдор шахсни жавобгарликка тортиш учун бирор-бир оқибатнинг юзага келиши шарт эмас.

Агар давлат мулкини йўқотиш ёки зарар етказишда ифодаланадиган маълум оқибатлар юзага келса, қилишни квалификация қилишда эътиборга олиниши лозим. Давлат герби ёки Давлат байроғини йўқ қилиш ёки шикаст етказиш давлат мулкига зарар етказган ҳолда содир этилса ЖК 173-моддаси 1-қисми билан, агар кўпчилик учун хавфли усулда ёки кўп миқдорда зарар етказилиб содир этилса 173-модданинг 2-қисми билан қўшимча квалификация қилиниши керак.

Жамиятдаги ҳуққ-атфтор қоидаларини бузиб, баданга шикаст етказиш ёки ўзгалар мулкига зарар етказиш ёки уни nobуд қилиш, оммавий жойларда давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш жиноятлар жами тариқасида ЖК 215-моддаси ва 277-моддаси (безорилик) билан квалификация қилинади.

Ҳурматсизлик содир этилган вақтдан бошлаб, яъни давлат рамзларининг моҳияти ва аҳамиятини бузиб талқин этиш, ноқонуний мақсадларда улардан фойдаланиш ва бошқа шу каби бирор-бир ҳаракатларни амалга оширган вақтдан бошлаб жиноят тугалланган деб эътироф этилади. Жиноятни тугалланган деб топиш учун бирор бир жиноий оқибатнинг юзага келиши талаб қилинмайди.

³⁰ Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тўғрисида"ги, 1992 йил. 10 декабрь қонуни, 7-модда.

Субъектив томондан давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш жинояти айбнинг тўғри қасд шакли билан содир этилади. Жиноят мотивлари турли хил бўлиши мумкин, лекин улар айбдорнинг жавобгарлигига таъсир қилмайди.

Жиноят субъекти 16 ёшга тўлган ақли расо шахс бўлиши мумкин. ЖКнинг 215-моддаси бўйича нафақат Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, балки чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахс ҳам бўлиши мумкин.

14 ёшдан 16 ёшгача бўлган шахслар фақатгина кўпчилик учун хавфли усулда ёки кўп миқдорда зарар етказиб, давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш билан боғлиқ ҳаракатлари учун ЖКнинг 173-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортилади.

12. Жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хилоф равишда тузиш

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасида: "ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди" дейилади.

Конституциянинг 34-моддасида: "Ўзбекистон Республикаси фуқаролари касаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар.

Сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек ҳокимиятнинг вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи муҳолифатчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва кадр-қиммати ҳеч ким камситиши мумкин эмас" деб таъкидланади.

Жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолияти ва уларни ташкил этиш билан боғлиқ муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 15 февраль "Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида"ги 1998 йил, 1 май қонунлари ҳамда "Нодавлат, ноижорат ташкилотлар тўғрисида"ги 1999 йил. 14 март қонунлари билан тартибга солинади.

"Ўзбекистон Республикасида қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, хотин-қизлар, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар, омма ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюш-

малар, оммавий ҳаракатлар ва фуқароларнинг бошқа уюшмалари жамоат бирлашмалари сифатида эътироф этилади",-дейилади Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 56-моддасида.

"Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида"ги қонунинг 1-моддасига мувофиқ: "Ўз ҳуқуқлари, эркинликларини ҳамда сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий ривожланиш, фан, маданият экология ва ҳаётнинг бошқа соҳаларидаги қонуний манфаатларини биргаликда рўёбга чиқариш учун бирлашган фуқароларнинг хоҳиш-иродаларини эркин билдиришлари натижасида вужудга келган ихтиёрий тузилма жамоат бирлашмасидир".

Сиёсий партиялар, оммавий ҳаракатлар, касаб уюшмалари, хотин-қизлар, ёшлар ва болалар ташкилотлари, ветеранлар ва ноғиронлар ташкилотлари, илмий техникавий, маданий-маърифий, физкультураспорт ва бошқа кўнгилли жамиятлар, ижодий уюшмалар, юрtdошлар уюшмалари, фондлар, ассоциациялар ва фуқароларнинг бошқа бирлашмалари жамоат бирлашмалари деб эътироф этилади.

Жамоат бирлашмаларининг турлари, улар фаолиятининг тартиб ва шартлари, аъзолик таъсис ва бошқа фаолият ва ташкил этиш учун зарур бўлган ҳужжатлар ва бошқа масалалар ечими ушбу қонун билан тартибга солинади.

Диний ташкилотлар, Ўзбекистон Республикаси "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги Қонунининг 8-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг динга эътиқод қилиш, ибодат, расм-русумлар ва маросимларнинг биргаликда адо этиш мақсадида тузилган кўнгилли бирлашмалари (диний жамиятлар, диний ўқув юртлари, масжидлар, черковлар, синагогалар, монастырлар ва бошқалар) диний ташкилотлар деб эътироф этилади.

Диний ташкилот Ўзбекистон Республикасининг ўн саккиз ёшга тўлган ва Ўзбекистон Республикасида доимий яшаётган юз нафардан кам бўлмаган фуқаролари ташаббуси билан тузилади.

Диний ташкилотлар фаолияти, тартиб-шартларини, ҳужжатларни мувофиқлаштириш, рўйхатга олиш шарт-шароитлари ва бошқа масалалар ушбу қонунга мувофиқ ҳал этилади.

"Конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўйувчи, республиканинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши чиқувчи, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи, ҳалқнинг соғлиғи ва маънавиятига тажовуз қилувчи, шунингдек ҳарбийлаштирилган бирлашмаларнинг, миллий

ва диний рухдаги сиёсий партияларнинг ҳамда жамоат бирлашмаларининг тузилиши ва фаолияти тақиқланади",-деб Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 57-моддасида таъкидланади. Ушбу моддага кўра махфий жамиятлар ва уюшмалар тузиш тақиқланади.

"Жамоат бирлашмалари тўғрисида"ги қонунга мувофиқ, фаолияти жамиятнинг ахлоқий негизларини, умумбашарий инсонпарварлик қадриятларини бузишга қаратилган, шунингдек Конституцион тузумни ғайриқонуний йўл билан ўзгартириш ёки Ўзбекистон Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудининг бирлигини бузиш, урушни, зўравонликни ва шафқатсизликни, жамиятни парчалашга олиб борадиган ижтимоий, шу жумладан, синфий, шунингдек ирқий, миллий ва диний адоватни авж олдириш, қонун билан тақиқланган бошқа хатти-ҳаракатлар қилиш мақсадини кўзлайдиган жамоат бирлашмаларининг тузилишига йўл қўймайди.

Ҳарбийлаштирилган жамоат бирлашмалари ва қуролли тузилмалар, шунингдек диний характерга эга бўлган партиялар, уларнинг филиаллари ва бошқа структура блоклари ташкил этиш тақиқланади.

Аҳолининг саломатлиги ва ахлоқига, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларига тажовуз қиладиган жамоат бирлашмаларини тузиш ман этилади.

Жиноятнинг объекти жамоат бирлашмаларини тузиш ёки фаолиятнинг белгиланган тартиби, шунингдек жамиятнинг ахлоқий негизлари, жамият хавфсизлиги, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан ҳимоя қилинадиган манфаатлари ҳисобланади.

Объектив томон қуйидагиларни ўз ичига қамраб олади:

ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хилоф равишда тузиш ёки уларнинг фаолиятини тиклаш; уларнинг фаолиятида фаол қатнашиш.

Айбдор шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун объектив томон ҳаракатларининг бири содир этилганлиги зарур бўлади.

Тақиқланган жамоат бирлашмасини ташкил этиш мақсадида содир этилган ҳар қандай хатти-ҳаракатни тушуниш керак. Масалан, фаолияти тақиқланган бирлашмаларга одамларни жалб қилиш, уларнинг низом ва дастурларини ишлаб чиқиш, бундай бирлашмалар учун жой излаб топиш ва ҳакозолар шулар жумласидандир.

Қилмишни квалификация қилиш учун жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни тузиш ғайриқонуний бўлиши зарур, яъни рўйхатга олиш тартибини бузиш, бутун фаолияти ҳуқуққа қарши, зид бўлган ҳаракатлар.

Қонунчиликка мувофиқ, жамоат ёки диний ташкилотлар тузиш учун қуйидагилар талаб қилинади:

биринчидан, жамоат бирлашмалари (диний ташкилотлар) ҳаракатлари ва тузиш мақсад ва вазифалари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига, шу билан бирга Ўзбекистон Республикасининг бошқа норматив актлари ва республика ҳалқаро конвенциялари ва келишувларига қарши руҳда бўлмаслиги керак;

иккинчидан, адлия муассасаларида рўйхатга олишга монанд талабларга оид ўрнатилган тартибга риоя қилиш;

учинчидан, ташкилотлар аъзоликка доир бир қатор иш юритиш қоидаларига риоя қилиш, таъсис ҳужжатлари (устав, таъсис шартномаси, низом)га мувофиқ шакл ва мазмунда бўлишлик, шунингдек бошқа қоидалар, яъни жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотлар тузиш ва фаолиятини амалга оширишни белгилловчи қоидаларга риоя қилиши лозим.

Ушбу қонунчилик ҳолатларини бузиш ғайриқонуний ташкилот деб квалификация қилиш учун асос бўлади.

Тақиқланган жамоат бирлашмалари ва (ёки) диний ташкилотлар фаолиятини қайта тиклаш деганда суд тартибида тақиқланган жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотлар фаолиятини давом эттириш ҳаракатларини содир этиш тушунилади. Бу ҳаракатлар бирлашма фаолиятини молиялашни давом эттириш, унинг аъзоларини йиғиш, шунингдек ҳар қандай фаолият:

Унинг фаолиятини тарғибот, ташвиқот қилиш, воситаларни йиғиш ва янги дастурлар ишлаб чиқиш, тугатилган жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотлар номидан тақиқланган фаолиятларни давом эттиришга ташвиқ қилиш ва шу кабилар тушунилади.

Тақиқланган жамоат бирлашмаси ёки диний ташкилот фаолиятини қайта тиклаш фақатгина суднинг тугатилган ва тақиқланган фаолиятни тиклаш тўғрисидаги қарори ва ушбу актни қонуний кучга кириши асосида содир бўлади.

Ғайриқонуний ташкилотларда қатнашиш деганда ташкилот (бирлашма) таркибида қайсидир фаолиятни бажариш тушунилади. Яъни бирлашма (ташкилот) мақсади йўлида ва турли хил фаолиятни бажаришда, ғайриқонуний бирлашма (ташкилот) фаолиятини таъминлаш ва шу кабиларда ифодаланади. Оддий қатнашувнинг ўзи қонуннинг моҳияти бўйича алоҳида жиноят ва жиноий жавобгарликни келтирмайди, балки фақат фаол қатнашувгина жавобгарликни келтириб чиқаради.

Фаол иштирок этиш деганда ноқонуний ташкилотлар фаолиятида ҳар қандай ҳатти-ҳаракатлар билан қатнашиш, жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар тугатилганлиги ҳақидаги қарор бўлишига қарамай унинг ҳаракатларини қўллаб-қувватлашга қаратилган, шунингдек бошқа фаолият, бу ташкилотларнинг ноқонуний фаолиятларини амалга оширишга ёрдам берувчи ҳатти-ҳаракатлар тушунилади. Фаол иштирок этиш сифатида бундай бирлашма (ташкилот)ларнинг турли-хил фаолиятларини бажарувчи унинг, мақсадидан келиб чиқувчи ва эришиш воситалари ўлароқ турли бўлимларда: вазифаларни тақсимлаш, ички бошқарувни амалга ошириш ва бошқаларга раҳбарлик қилиш муҳим ўринга эга.

Бундан ташқари, фуқароларнинг фуқаролик бурчларини бажармасликка чақирувчи, бундай ташкилотлар таркибида доимий вазифаларни бажарувчи ва шу каби бошқа ҳаракатларини амалга оширини фаол иштирок этиш деб этироф этиш лозим.

Жиноят тақиқланган жамоат бирлашмаси ёки диний ташкилот тузиш ёки фаолиятини қайта тиклаш, уларнинг фаолиятида фаол қатнашиши ҳаракатлари содир этилган вақтдан бошлаб тугалланган деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор шахс тақиқланган жамоат бирлашмаси (диний ташкилот) тузиш ёки фаолиятини қайта тиклаш каби ўзининг қилмишининг ижтимоий хавфли эканлигини англайди ва ушбу фаолиятни амалга оширишни истайди. Тақиқланган жамоат бирлашмаси (диний ташкилот) фаолиятида фаол иштирок этувчи шахс ўзининг унга мансублигини, унинг таркибидаги амалий ҳаракатларнинг аҳамияти ва ўрнини ва шу кабиларни англаб етади ва унда иштирок этишни истайди.

Жиноят субъекти 16 (ўн олти) ёшга тўлган тақиқланган жамоат бирлашмасининг фақат ташкилотчилари ёхуд фаол қатнашчилари бўла олади.

13. Ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш

Ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш жиноятининг объекти суд томонидан тақиқланаган жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларнинг ташкил этилиши ёки фаолиятининг ғайриқонуний юритилиши билан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг нормал фаолиятини

тартибга солувчи қоидаларининг бузилишидир. Бу жиноятнинг бево-сита объекти бўлиб, фуқароларнинг диний этиқодларининг тенг ҳуқуқлилигини эркин амалга ошириш қонундан келиб чиқадиган ҳуқуқлари, эркин эътиқод қилиш ва ташкилотларга ихтиёрий кириш ҳуқуқларидан келиб чиқадиган конституциявий ҳуқуқларидир. Фуқароларнинг диний эътиқодларининг эркин амалга ошириш ва диний ташкилотларнинг фаолиятлари ҳақида Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимча киритиш тўғрисидаги 1 май 1998 йил Ўзбекистон Республикаси қонуни билан киритилган “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонун билан тартибга солинади..

(Жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар тушунчаси ҳақида жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга ҳилоф равишда тузиш тушунчаларида берилган).

Диний оқим - бу диний конфессиянинг бир йўналиши, фуқароларни белгиланган оқимга диний белгилар орқали бирлаштириш, лекин диний маросим ва удумларни оширишда фарқ қиладиган (масалан капитализм православис ва бошқалар). Диний секта-гуруҳ, фуқаролар умумийлиги диний бирлашган, диний бирлашмалари билан ҳар-хил диний оқимларга кирувчи масалан ваҳобийлик ва бошқалар.

Жиноятнинг объектив томони ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар оқимлар, фаолиятида қатнашишга ундаш.

Жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш ҳар-хил усуллар ва воситалар билан амалга ошириш мумкин.

Бу инсонни уни жисмоний мажбурлаш бўлиши мумкин ёки унинг яқинларини таъминлаш сингари фаолиятида қатнашиш учун. Ундаш алдов йўли билан амалга ошириш мумкин, қачонки одамнинг жамоат бирлашмасига қатнашгандан сўнг кўпроқ диний ташкилот фаолиятида, гуноҳлар ва бошқалар кечирилиши ваъда қилинади. Кўпгина ҳолатларда жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш, моддий рағбатлантириш воситасида амалга оширилади (пул, нарсас, мулк ва бошқа қимматбаҳо нарсалар). Ундан ташқари, ундаш, тарғибот, ташвиқот йўли билан ва сингари фаолиятида қатнашишига чақириш орқали амалга оширилади.

Ушбу жиноятни квалификация қилишда жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотларнинг қонуний ҳатти-ҳаракатлари муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Унинг ифодаланиши шунчаки ушбу жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотлар фаолиятлари ўрнатилган қонунга

риоя қилмаган холда суд қарори билан тугатилган бўлишлиги ёки улар тегишли органлар томонидан рўйхатга олинмаган холда тузиш ёки фаолиятини давом эттиришда ифодаланади (батафсил, жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотларнинг қонунийлиги ҳақида жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга ҳилоф равишда тузиш тушунчаларида берилган).

Ўзбекистон Республикасининг "Жамоат бирлашмалар тўғрисида"ги қонунда асосланадиган умумий тартиб қоида сифатида кўрсатилган бўлиб, "Жамоат бирлашмалари ихтиёрийлик аъзолари тенг ҳуқуқли, ўзини ўзи идора қила оладиган қонуний ва ошкоралик асосида тузилади ва ҳаракати амалга оширилди". Ушбу Низомга асосан, Ўзбекистон Республикаси фуқароси, чет эл фуқаролиги бўлмаган шахслар ихтиёрий ҳар хил жамоат бирлашмаларига аъзо бўлиши мумкин ва уларни жамоат бирлашмаларига мажбурлаш йўли билан киритишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Қонунчилик диний ташкилотларнинг ҳам фаолиятини шу тартибда қаътий белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси - дунёвий давлат. Давлат дини ва одамларнинг этиқодини ҳурмат қилиб тушуниб, инсоннинг виждон эркинлигини тан олади, динга эътиқод қилиш ёки эътиқод қилмасликка, диний удумларга, расм-русумларда қатнашиш ҳуқуқини беради. Лекин, шу билан бирга, одамларнинг эътиқодини танлашда, диний ташкилотларда қатнашганда, таъсир қиладиган ҳар қандай қонуний таъсирлардан ҳимоялайди. Шу сабабли, ҳар қандай ноқонуний диний ташкилотларга ундаш тақиқланади. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик жамоатда ва виждон эркинлигида инсон ҳуқуқларини тан олиб, ҳамда жамоат ихтиёрийлик бўлиши кераклигини ўргатади, жамоат бирлашмаларига қатнашишга ундан тақиқланади.

Ушбу жиноятда айбдор шахснинг қилмишини квалификация қилишда айбдор шахсга нисбатан бир йил давомида Маъмурий жавобгарлик кодекснинг 202¹-моддаси бўйича маъмурий жазо қўлланганини аниқлаш зарур. Фақат маъмурий преюдиция бўлган тақдирда, яъни айбдор шахсга нисбатан шунга ўхшаш қилмишга маъмурий жазо қўллаган бўлса ҳамда ушбу қилмишни маъмурий жазо қўлангандан сўнг бир йил давомида содир этса, ЖКнинг 216¹-моддаси бўйича жиний жавобгарлика тортилиши мумкин.

Ноқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашиш учун жиний ундаш фармон таркибдаги жиноятдир. Ушбу жиноятни тугалланган деб ҳисоблаш учун ғайриқонуний жамоат бирлашмалар фаолиятида қатнашишга ундаш ҳаракатларини

содир этишнинг ўзи кифоя, жиноят учун қилмишнинг оқибати аҳамиятга эга эмас. Агар ундаш усулларида бирида инсоний куч ишлатилса, айбдор шахснинг қилмиши жиноят ва жавобгарликни талаб қилувчи соғлиқка қарши жиноят бўйича жиноятлар мажмуи тариқасида квалификация қилинади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор шахс англаб етади, чунки бошқа қилмиши ноқонуний жамоат бирлашмаси, диний ташкилот оқим ва секталигини била туриб фаолиятига қатнашишга ундайди ва бошқа шахсларни ҳам ундашни хоҳлайди.

Ушбу жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ақли расо ҳар қандай шахс бўлиши мумкин

14. Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш

Диний ташкилотлар тоғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш жинояти инсонинг эътиқоди ва виждон эркинлиги мафкуравий хавфсизликни бутун жаҳон ҳимоясига қаратилган ҳамда шу билан баробар давлат органлари ва бошқармаларини нормал фаолият кўрсатишга белгиланган ҳукуқий тартиб жамоатда ва диний ташкилотнинг фаолиятида қонунчилика қараш талаб қилинади. Бу муносабатлар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 1 май 1998 йилдаги Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун билан тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикасинг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги 1998 йил 1 май қонуни билан киритилган.

Ўзбекистон Республикасида дин давлатдан ажратилган. У ҳеч бир динга ёки диний эътиқодга бошқаларига нисбатан бирор-бир имтиёз ёки чеклашлар белгиланишига йўл қўйилмайди. Давлат турли динларга эътиқод қилмайдиган фуқаролар, ҳар хил эътиқодларга мансуб диний ташкилотлар ўртасида ўзаро муроа ва ҳурмат ўрнатилишига кўмаклашади, диний ва ўзга мутаассибликка ҳамда экстремизмга, муносабатларни қарама-қарши қўйиш ва кескинлаштиришга турли конфессиялар ўртасида адоватни авж олдиришга қаратилган хатти-ҳаракатларга йўл қўйилмайди.

Давлат диний конфессиялари ўртасидаги тенглик ва тотувликни қўллаб қувватлайди. Бир диний конфессиядаги диндорларни бошқа-

сига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар, шунингдек бошқа ҳар қандай фаолияти ман этилади. Ушбу қонданинг бузилишига айбдор бўлган шахслар, қонун ҳужжатларида белгиланган жавобгарликка тортилади Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 61-моддасида диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний бирлашмаларнинг фаолиятига аралашмайди деб белгиланган. Давлат диний ташкилотлар зиммасига ўзининг ҳеч қандай вазифасини бажаришни юкламайди, уларнинг қонун фаолиятига зид бўлмаган фаолиятига аралашмайди. Диний ташкилотлар давлат вазифаларини бажармайди. Давлат диний ташкилотларнинг фаолиятини дахрийлик тарғиботига оид фаолиятни маблағ билан таъминламайди. Ўзбекистон Республикасида диний моҳиятдаги сиёсий партия ва жамоат ҳаракати, шунингдек республикадан ташқарида тузилган диний партияларнинг филиаллари ва бўлимларини тузишга ва уларнинг фаолият юритишга йўл қўйилмайди. Диний ташкилотлар амалдаги қонун ҳужжатлари талабларига риоя этишлари шарт. Диндан давлатга ва Конституцияга қарши тарғибот олиб боришдан душманлик нафрат, миллатлараро адоват уйғотиш, ахлоқий негизларни ва фуқаровий тотувлигини бузишда, бўҳтон, вазиятни барқарорлаштирувчи уйдирмаларни тарқатишда, аҳоли ўртасида ваҳима чиқаришда давлатга жамият ва шахсга қарши қаратилган бошқа хатти-ҳаракатлардан фойдаланишига йўл қўйилмайди. Терроризм ва уюшган Наркобизнес жиноятчилиikka кўмаклашадиган, шунингдек бошқа ғаразли мақсадларни кўзловчи диний ташкилотлар, оқимлар, секталар ва бошқаларнинг фаолияти ман этилади.

Жиноятнинг объекти диний ёки бошқа ташкилотларни, йиғинларни рўйхатга олиш ва улар фаолиятининг белгиланган тартиби ҳисобланади.

Факультатив объект бўлиб, инсоннинг эътиқод эркинлиги, ихтиёрий мазҳаб ва бошқалар ҳисобланади. (Диний ташкилотлар тўғрисидаги тушунча олиш учун ЖК 216-моддаси шарҳларига қаранг)

Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш жиноятнинг объектив томони қуйидаги ҳаракатлар билан содир этилади:

Диний ташкилотлар раҳбарларининг ташкилот низомини рўйхатдан ўтказишдан бўйин товлаш:

Дин арбоблари ва диний ташкилотларнинг аъзолари томонидан махсус болалар ва ўсмирлар йиғинларининг ташкил этилиши ва ўтказилишда диний маросимларга алоқаси бўлмаган адабиётларни тарқа-

тиш ва тўғараклар, бошқа гуруҳларни ташкил этишда ифодланади.

Ноқонуний диний фаолият билан шуғулланиш дегнда, қонун билан белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилмаган ва диний фаолиятни тегишли рухсат олмасдан амалга оширувчи турли диний ташкилотлар оқимлар мазҳаблар ва ҳоказоларнинг ташкил этилиши ёхуд ташкилот таъсис ҳужжатлари ёки диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларида кўрсатилмаган мақсад, вазифалар ва фаолият билан шуғулланишни тушуниш лозим. Диний ташкилотларнинг марказий бошқарув органларини рўйхатга олиш Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан бошқа диний ташкилотларнинг эса тегишли равишда Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, вилоятлар, Тошкент шаҳар адлия бошқармалари томонидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита билан келишилган ҳолда амалга оширилади.

Диний ташкилотларни рўйхатга олиш учун қуйидаги ҳужжатлар ташкил этилади:

Диний ташкилот тузиш тарафдорлари бўлган юз нафардан кам бўлмаган Ўзбекистон Республикаси фуқароси имзолаган ариза;

Диний ташкилотнинг устави;

Таъсис йиғилишининг баёни;

Тузилаётган диний ташкилот жойлашган манзилини тасдиқловчи ҳужжат;

Рўйхатга олиш йиғими тўланганлиги тўғрисидаги ҳужжат;

Диний ташкилотларнинг марказий бошқарув органини рўйхатга олиш учун қуйидаги ҳужжатлар тақдим этилади:

Таъсис йиғилиши (конференциясининг раиси ва котиби имзо қўйган ариза;

Диний ташкилотлар марказий бошқарув органининг устави;

Таъсис йиғилиши (конференцияси)нинг баёни;

Таъсисчилар ваколатини тасдиқловчи ҳужжатлар;

Раҳбар орган жойлашган манзилни тасдиқловчи ҳужжат;

Рўйхатга олиш йиғими тўлангани тўғрисидаги ҳужжат.

Диний ташкилотлар ҳамда уларнинг марказий бошқарув органларини рўйхатдан ўтказиш тўғрисидаги ариза берилган кундан эътиборан бир ойлик муддатда кўриб чиқилади.

Адлия органи қўшимча материаллар талаб қилиб олишга ҳамда тегишли органнинг эксперт хулосасини олишга ҳақли. Бундай ҳолда қарор рўйхатдан ўтказиши тўғрисида ариза берилган кундан эътиборан уч ойлик муддатда қабул қилинади. Диний ташкилотларнинг ус-

тавига киритилган қўшимчалар ва ўзгартиришлар диний ташкилотни рўйхатга олиш каби тартиб ва муддатларда рўйхатга олиниши лозим.

Диний ташкилотлар раҳбарларининг ташкилот низомини рўйхатдан ўтказишдан бўйин товлаш деганда юқорида келтириб ўтилган қоидалар, ҳаракат талабларни бажармаслик, яъни диний ташкилотни рўйхатдан ўтказиш учун зарур бўлган ҳужжатларни тақдим қилмаслик тушунилади. (Устав, фуқаро аризаси, таъсис йиғилиши баённомаси ва б.)

Ўзбекистон Республикасида таълим тизими диндан ажратилган.

Талим тизимининг ўқув дастурларига диний фанлар киритилишига йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикаларининг дунёвий таълим олиш ҳуқуқи уларнинг динга бўлган муносабатидан қатъи назар таъмин этилади.

Шу сабабдан, руҳонийлар ва диний ташкилотлар аъзолари томонидан қандайдир тадбир, болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғилишлари, таълим аҳамиятига эга бўлган тадбирлар тегишли халқ таълими органлари ва ота-оналар розилигисиз ман этилади. Бундан ташқари, қонунчилик "...Вояга етмаган болаларни диний ташкилотларга жалб этиш, шунингдек уларнинг ихтиёрига, ота-оналари ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ихтиёрига зид тарзда динга ўқитишга йўл қўйилмайди..."

Маълум бир диний амални бажаришга тайинланган доимий машғул бўлувчи ва маълум диний маълумотга эга бўлган шахс руҳоний деб эътироф этилади.

Диний ташкилотлар аъзоси деганда, диний жамоа, йиғин, қавм, ва ҳоказолар таркибига кирувчи ва ушбу диний ташкилотларда маълум ишларни бажарувчи шахс тушунилади.

Диний маросимга алоқаси бўлмаган меҳнат, адабиёт ва бошқа хилдаги тўғараклар ҳамда гуруҳларни ташкил этиш ва ўтказиш жиноий қилмиш дейилади.

Диний ташкилот-бу фуқароларнинг динга эътиқод қилиш, ибодат, расм-русумлар ва маросимларни биргаликда адо этиш мақсадида тузилган кўнгилли бирлашмалари бўлиб, уларнинг диний маросимларга алоқаси бўлмаган меҳнат, адабиётга оид ва бошқа тўғараклар гуруҳларни ташкил этиш ва уларни ўтказиш, уставда кўрсатилмаган фаолиятни амалга ошириш ноқонуний дейилади. Болалар ва ўсмирлар йиғинлари деганда икки ёки ундан ортиқ болалар ва шахс ўсмирлар ҳамда қизлар, яъни 18-ёшга тўлмаган, йиғиннинг мақсадидан қатъи назар белгиланган асосида ўтказиладиган йиғин тушунилади.

Меҳнат, адабиёт ва бошқа тўғараклар ва гуруҳлар деганда, меҳнат, адабиёт ва бошқа характерда (масалан, театр тўгараги, спорт секцияси ва бошқалар) ги тадбирларни амлга ошириш мақсадида ёшидан қати назар икки ёки ундан ортиқ шахснинг бирлашмаси тушунилди . Болалар ва ўсмирлар йиғинларидан фарқли равишда, меҳнат адабиёт ва бошқа тўғараклар ва гуруҳлар иштирокчиларининг умумий қизиқишлари, тегишли тўғарак ва гуруҳлар таркибида доимий бўлишлари каби белгиларга эга .

Диний маросимларга алоқаси бўлмаган болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғинлари, меҳнат адабиёт ва бошқа тўғараклар ва гуруҳларни ташкил этиш деганда, ана шундай йиғинлар учун зарур иш ва ўқув режаларининг ишлаб чиқиши, кишилар мажмуи, жой ва зарур адабиётлар танланиши ва ҳоказоларни тушуниш лозим.

Диний маросимларга алоқаси бўлмаган болалар ва ўсмирларнинг махсус йиғинлари, меҳнат адабиёт ва бошқа тўғараклар ҳамда гуруҳлар йиғинини ўтказиш деганда, амалда маросим бўйича фаолиятини амалга ошириш билан бирга йиғинлар, тўғарак ва гуруҳларда дунёвий аҳамиятни касб этувчи диний таълимдан сабоқ бериш эътироф этилади.

Айбдорнинг қилмишини ушбу модда билан квалификация қилишда унга нисбатан олдин маъмурий преюрисдикция чораси қўлланилганми ёки қўлланилмаган лигини тушуниш лозим. Шахс қилмиши, агар уамамурий жавобгарликка тортилганди сўнг бир йил мобайнида содир этилган б-са ижтимоий хавфли деб ҳисобланади.

Диний Ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш жинояти ЖК 216²-моддаси депозицияси кўрсатиб ўтилган ҳаракатлардан бирининг содир этилиши билан, яни ноқонуний диний фаолиятни амалга ошириш, диний ташкилот раҳбарларининг ташкилот низомини рўйхатдан ўтказишдан бўйин товлаши, дин арбоблари ва диний ташкилотлар азолари томонидан махсус болалар ва Ўсмирлар йиғинларининг ташкил этилиши ва ўтказилиши, шунингдек, диний маросимларга алоқаси бўлмаган меҳнат ва адабиёт ҳамда бошқа тўғараклар ва гуруҳларни ташкил этишдек ҳаракатлар содир этилган вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади. Қилмишни жиноий деб топиш учун оқибатнинг келиб чиқиши талаб қилинмайди.

Жиноят субъектив томондан тўғри қасд билан содир этилиб, айбдор шахс ноқонуний диний фаолиятни амалга ошираётганлигини ушбу диний ташкилотлар уставини рўйхатдан ўтказишдан бўйин товлаётганлигини ёхуд вояга етмаганларнинг махсус йиғинларни ташкил

этаётгани ва ўтказилаётганини ёки тўғарак гуруҳларни ташкил этаётганлигини яъни диний маросимларга алоқаси бўлмаганлигини англаб етади ва ушбу фаолиятни амалга оширишни истайди.

Субъектив томонининг аҳамиятли хусусияти шундаки, айбдор шахс илгари маъмурий жавобгарликка тортилган бўлиб, ушбу қилмишни содир этишнинг оқибати жиноят эканлигини билади.

Жиноятнинг субъектив ноқонуний диний фаолият билан шуғулланувчи диний ташкилотларнинг раҳбарлари ёхуд дин арбоблари ва диний ташкилотларнинг аъзолари диний маросимларга алоқаси бўлмаган болалар ва ўсмирлари махсус йиғинларини меҳнат адабиёт ва бошқа тўғаракларни ҳамда гуруҳларни ташкил этувчи ва ўтказувчи 16 тўлган шахслар бўлиши мумкин.

ЖК 216²- моддасининг 2-қисмида бир мазҳабдаги диндорларни бошқасига ўтказиш (прозелитизм) ёки бошқа ҳар қандай миссионерлик ҳаракатлар учун жавобгарлик ўрнатилган.

Бир диний конфессиядаги диндорларни бошқасига киритишга қаратилган ҳатти-ҳаракатлар (прозелитизм), шунингдек бошқа ҳар қандай миссионерлик фаолияти ман этилади. Бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига киритиш тарғибот-ташвиқот қилиш этишқод қилувчининг виждон эркига қарши равишда мажбуран киритиш, мукофотлаш, мулкни топшириш каби ҳаракатлар билан содир этилади. Бошқа ҳар қандай миссионерлик фаолияти деганда, диний ташкилотлар, дин арбоблари, конфессия тарафдорларининг ўз конфессияларига тарғиб қилувчи тарғибот-ташвиқот тадбирларини ўтказиши, турли хил ёрдамлар кўрсатиш орқали тадбирларни амалга ошириш, шунингдек диний ва сиғиниш маросимларини ўтказиш йўли билан бир конфессиядан бошқасига киритишга йўналтирилган ҳатти-ҳаракатлар тушунилади.

ЖК 216²-моддаси 2-қисми билан жавобгарликка тортиш учун, яъни бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига киритишга қаратилган ҳатти-ҳаракатлар (прозелитизм) ва бошқа миссионерлик фаолиятини фақатгина ушбу қилмиш учун маъмурий жавобгарликка тортилган айбдор шахснинг 1 йил мобайнида содир этиши сабаб бўлади.

Субъектив томондан кўрилатган 216²-моддасининг 2-қисмида белгиланган жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

15. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар уюштириш Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 33-моддасида назарда тутилган инсон ҳуқуқларидан бири ҳисобланади. Мазкур ҳуқуқ фуқароларга қонунда белгиланган тартибда йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишларда иштирок этиш орқали ўзларининг ижтимоий фаолликларини намоён этишга имконият яратди. Давлат органлари фақат хавфсизлик нуқтаи назаридангина бундай тадбирлар ўтказилишини тақиқлаб қўйишлари мумкин. Конституциянинг мазкур моддаси давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига фақат хавфсизлик жиҳатдан оммавий тадбирлар ўтказилишини чеклаш ҳуқуқини беради. Фуқаролар томонидан сиёсий ҳуқуқ ва эркинликларидан фойдаланилиши бошқа шахслар, жамият ва давлат манфаатларига зарар етказмаслиги лозим.

Қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот – давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг бир меъёردа фаолият юритиши учун асосий шарт бўлиб ҳисобланади. Мазкур тартибга риоя этмаслик давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолиятини ишдан чиқаришга олиб келиши мумкин. Шунинг учун, бундай тадбирлар ўтказилиши тартибини бузганлик учун маъмурий ва жиноий жавобгарликнинг ўрнатилганлиги конституциявий ҳуқуқларга йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар ўтказиш шаклида риоя этилишининг кафолати бўлиб ҳисобланади.

ЖК 217-моддасининг ижтимоий хавфлигиги шунда кўринадики, йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар ўтказётган шахс бундай тадбирлар ўтказилишининг қонунчиликда белгиланган тартибини инкор этади ва натижада давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг бир меъёрдa фаолият юритишини таҳдид остига қўяди.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг бир меъёрдa фаолият юритиши шарҳланаётган жиноятнинг объекти ҳисобланади.

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар ўтказишнинг ўрнатилган тартиби жиноятнинг бевосита объекти бўлиб ҳисобланади.

ЖК 217-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят объектив томондан йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар ўтказишнинг ўрнатилган тартибини бузиш орқали содир этилади.

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш деганда қонунда белгиланмаган тартибда ўтказиладиган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар ўтказиладиган жой, ўтказилиш шакли, жойи ва вақтини, ҳаракатланиш йўналишини, иштирокчиларни жалб этиш тартибини, сўзга чиқувчиларни танлаш ва бошқа ҳаракатларни белгилаб олиш тушунилади.

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишларини ноқонуний уюштириш турли ҳаракатларда, масалан, бундай тадбирларни ўтказишга давлат ҳокимият органининг розилиги талаб этилса, бу ҳақда уларни хабардор этмасдан ўтказиш; бундай тадбирларни ташкил этиш жараёнини, фуқароларни жалб этиш тартибини бузиш; йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишларни ташкил этиш учун моддий-техник воситалар ажратиш ва бошқалар.

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар ўтказиш деганда шундай тадбирларни ўтказиш мақсадида ташкилий масалаларни фактик жиҳатдан бажариш тушунилади.

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишларини ноқонуний уюштириш – бу фуқароларнинг бирлашиши ва муайян шахсларга нисбатан ўз муносабатларини оммавий намоёиш этишларини ўз ичига олувчи тегишли тадбир ташкилотчисининг ноқонуний ҳаракатлари. Бу муайян ёпиқ биноларда ноқонуний йиғилишлар ва митинглар ўтказиш, бундай тадбирлар ўтказилишининг белгиланган мақсад, вақт ва бошқа тартибларига риоя этмасликдир.

Йиғилиш деганда фуқароларнинг олдиндан белгиланган вақт ва жойда (бино ёки очик ҳавода) биргаликда бевосита иштирок этиш ва бирор-бир муаммо юзасидан биргаликда қарор чиқариш шакли тушунилади.

Митинг деганда фуқароларнинг жамият ҳаётидаги бирор нарса юзасидан ташкилот ёки мансабдор шахсларга нисбатан ўзларининг муносабатини оммавий равишда билдириш мақсадида кўпинча очик ҳавода ўтказиладиган фуқароларнинг оммавий йиғилиши тушунилади.

Кўча юришлари – бирор-бир муаммо юзасидан ҳокимият органлари ва жамоатчиликнинг эътиборини қозониш мақсадида шахсларнинг кўча, даҳада ташкилий ёки оммавий ҳаракатланиши.

Намоёиш – бирон бир муаммо юзасидан бир гуруҳ шахслар томонидан ўзларининг ижтимоий-сиёсий кайфиятлари ва муносабатларини плакатлар, транспарантлар ва кўргазмали материаллардан фойдаланган ҳолда оммавий ифода этиши.

Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар ўтказиш тўғрисида маҳаллий ижро ҳокимияти ва бошқарув органига ёзма равишда мурожаат этилади. Мазкур мурожаатда тадбирни ўтказиш мақсади, шакли, жойи, бошланиш ва тугаш вақти, ҳаракатланиш йўналиши, назарда тутилаётган иштирокчилар сони, ташкилотлар ва жамоат тартибини сақлаш учун масъул бўлган шахслар ҳақидаги маълумотлар, ариза топшириш санаси кабилар кўрсатилади. Тадбирни ўтказиш жараёнида иштирокчилар ва ташкилотчилар жамоат тартибини сақлашга мажбурдирлар. Уларга транспорт воситалари ва пиёдаларнинг ҳаракатланишига тўсқинлик қилиш, аҳоли пунктининг узлуксиз фаолият юритишига тажовуз қилиш, палаткалар қуриш, яшил майдонлар, бино ва иншоотларга зарар етказиш, қурол ёки инсонларнинг ҳаёти ва соғлиғига зарар етказиш мақсадида қурол сифатида ишлатилиши мумкин бўлган махсус тайёрланган буюмларда бўлиш, фуқаролар ва юридик шахсларга моддий зарар етказиш, тадбирларни ўтказиш вақтида жамоат тартибини сақловчи давлат органлари вакиллари фаолиятига ҳар қандай шаклда аралашиб тақиқланади. Қилмишни ЖК 217-моддаси билан квалификация қилиш учун ташкилотчига олдин айнан шу қилмиши учун маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 201-моддасида назарда тутилган маъмурий жазо чоралари қўлланилганлиги факти аниқланиши лозим. Маъмурий жазо қўлланилган ва у олиб ташланмаган ҳолдагина шахс жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Шарҳланаётган жиноят формал таркибли жиноят ҳисобланади. Уни квалификация қилиш ва тугалланган деб топиш учун белгиланган тартибни бузган ҳолда йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар ўтказиш бўйича ҳаракатлар қилиш етарли бўлиб ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар ўтказишнинг белгиланган тартибини бузаётганлигини англайди ва буни хоҳлайди.

Жиноятни содир этиш мотив ва мақсадлари турли хил бўлиши мумкин ва улар қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга бўлмайди.

Жиноят субъекти махсус субъект ҳисобланади. Қонун мазмуни бўйича йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишларнинг фақат ташкилотчилари жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Меҳнат ёки жамоат бирлашмаси жамоаси, ўзини ўзи бошқариш органлари ва фуқароларнинг алоҳида гуруҳлари томонидан ваколат берилган ва ташкиллаштирилаётган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар ҳақида ҳокимият органларини хабардор қилган ҳолда улар номидан жамоатчиликка мурожаат қиладиган шахслар ташкилотчилар сифатида тан олинадилар.

Шунингдек, ҳокимият вакиллари билан расмий алоқаларга киришмаган ҳолда тадбирларни ўтказиш ва уларга тайёргарлик кўриш юзасидан ҳаракатлар қиладиган ёки моддий-техник воситалар ажратадиган шахслар ҳам ташкилотчилар деб тан олинади.

Ташкилотчилар хабардор қилинмаган ҳолда алоҳида иштирокчилар томонидан йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар ўтказишнинг белгиланган тартиблари бузилган ҳолларда, у ЖКнинг 217-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка тортилмайди.

ЖК 217-моддасининг 2-қисми диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимлар ўтказиш қоидаларини бузиш учун жавобгарликни назарда тутди.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг бир меъёردа фаолият юритиши шарҳланаётган жиноятнинг объекти ҳисобланади.

ЖК 217-моддасининг 2-қисмида назарда тутилган жиноят объектив томондан Ўзбекистон Республикасининг "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги 1998 йил 1 майда қабул қилинган қонунда белгиланган диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимлар ўтказиш қоидаларини бузиш орқали содир этилади.

Диний ташкилотлар ибодат қилиш ёки диний одатлар ўтказиш учун барча келиши мумкин бўлган жойларни ташкил этиш ва уларни таъминлаш ҳуқуқига эга. Ибодат, диний маросим ва тадбирлар диний ташкилотлар жойлашган жой ва уларга тегишли ҳудудларда, маданият ёки ибодат биноларида, ибодат қилиш масканларида, мазористонларда, одат бўйича зарур бўлган ҳолларда фуқаролар розилигига кўра уларнинг уйларида ўтказилиши мумкин.

Касалхона, госпитал, қариялар ва ногиронлар уйлари, дастлабки тергов ва жазони ижро этиш жойларида ўтказиладиган ибодатлар ва диний маросимлар мазкур жойлардаги фуқароларнинг илтимосига кўра ўтказилиши мумкин.

Ибодат биноларидан ташқарида ўтказиладиган оммавий тарздаги ибодат ва диний маросимлар жойлардаги маҳаллий бошқарув ва ҳокимият органларининг рухсати билан амалга оширилади.

ЖК 217-моддасининг 2-қисмида назарда тутилган жиноят диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимлар ўтказиш қоидалари бузилган вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан мазкур жиноят тўғри қасд билан содир этилади.

16. Тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш ёки фавқулодда ҳолат шароитида корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш

Фуқаролар ёки Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига реал хавф туғдирувчи, фавқулодда ҳолат жорий этмасдан олдини олиб бўлмайдиган муайян ҳолларда республиканинг бутун ҳудуди ёки унинг айрим жойларида фавқулодда ҳолат жорий этилади.

Фавқулодда ҳолат фавқулодда вазиятлар (реал ташқи хавф, оммавий тартибсизликлар, йирик ҳалокат, табиий офат, эпидемиялар) фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлашни кўзлаб, Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ёки унинг айрим жойларида Ўзбекистон Республикаси Конституциясига асосан, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан жорий этилади. Фавқулодда ҳолат жорий этиш тўғрисидаги Президент Фармони уч кун ичида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталари тасдиғига киритилади³¹.

Фавқулодда ҳолат жорий этишнинг икки шarti ажратилади:

фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид бўлган, конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришга ҳаракат қилинган, оммавий тартибсизликлар ва миллатлараро тўқнашувлар, алоҳида жойларни қуршаб олиш, давлат чегарасининг кўшни давлат ҳудудига оммавий ўтказилиши хавфи бўлган ҳолларда.

фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғини ҳимоя қилиш мақсадида кечиктириб бўлмайдиган қутқарув ишларини талаб этадиган табиий офат ва оғир экологик ҳолатлар, эпидемиялар, эпизоотиялар ва йирик ҳалокатлар юз берганда.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг бир меъёردа фаолият юритиши билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар, фуқаролар ва жамият хавфсизлиги жиноятнинг объекти бўлиб ҳисобланади

Фавқулодда ҳолат шароитида тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш, шунингдек, корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига

³¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 78, 93-моддалар

тўсқинлик қилиш бино, иш жойига киришни ёпиб қўйиш, зарур технологик, электр ёки сув тармоқларни узиб қўйиш жиноий қилмиш бўлиб, унинг ижтимоий хавфлилиги мавжуд бошқарув тизимлари вақтинчалик ўзгарган шароитлар ва фавқулодда ҳолатларни келтириб чиқарган ҳолларни бартараф этиш бўйича алоҳида чоралар кўриладиган вақтда бошқарув тартибига тажовуз қилишда намоён бўлади.

Объектив томондан жиноят қуйидаги йўллар билан содир этилиши мумкин:

тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш;

корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш.

Иш ташлаш – жамоа меҳнат низосини ҳал этиш мақсадида ходимларнинг ўз меҳнат мажбуриятларини бажаришдан тўла ёки қисман равишда вақтинчалик бош тортишлари³². Иш ташлаш илгари сурилаётган ижтимоий, иқтисодий ёки сиёсий характердаги талабларни қондириш мақсадида оммавий равишда иш тўхтатиш бўлиб ҳисобланади.

Тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш иш ташлашни ташкил этиш билан боғлиқ ҳаракатларни, яъни иш ташлашнинг мақсадларини ишлаб чиқиш ва асослаш, иш ташлашда иштирок этиш учун шахсларни қидириш ва жалб этиш, мажбуриятларни тақсимлаш, вазифаларни топшириш ва уларнинг бажарилиши устидан назорат қилиш, маслаҳат ва кўрсатмалар бериш йўли билан иш жараёнларини тўхтатиш, иш ташлаш муддатларини қўллаб-қувватлаш, иш ташловчиларнинг юриш-туришлари шаклини ташкиллаштириш. Бошқача қилиб айтганда, бу иш ташлаш жараёни ва иш ташловчиларни бошқаришга йўналтирилган ҳаракат.

Корхона, муассаса, ташкилот ишига тўсқинлик бу – бинога, иш жойларига кириш йўлини тўсиб қўйиш, зарур технологик, электр ва сув тармоқларини узиб қўйиш каби шаклларда намоён бўладиган ва иш жараёнини издан чиқариш учун ҳар қандай тўсқинликларни яратишга йўналтирилган фаолият.

"Тўсқинлик қилиш" деганда корхона, муассаса ёхуд ташкилотларда бир меъёردаги иш тартибини сақлаб турувчи шахсларни жисмоний ёки руҳий мажбурлаш тушунилади.

Руҳий мажбурлаш деганда фавқулодда ҳолат шароитида мансабдор шахслар ва бошқа ходимлар томонидан корхона, муассаса ёки ташкилотининг фаолиятини бузиш мақсадида уларга жисмоний жазо қўллаш, моддий зарар етказиш, бошқа ноқулай оқибатлар (ишдан

³² Қаранг: Большой юридический словарь /Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. –М.:ИНФРА_М. 2000. 193 б.

бўшатиш, мансабини пасайтириш) билан таҳдид қилиш тушунилади. Агар айбдор ўлдириш ёки бошқа турдаги мажбурловни қўллаш билан корхона, муассаса ёки ташкилот фаолиятига тўсқинлик қилган бўлса, унинг ҳаракатлари жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши лозим. (масалан, ЖКнинг 218- ва 112-моддалари).

Жисмоний мажбурлаш деганда шахсга турли даражада оғирликдаги тан жароҳатлари етказиш, ҳаётидан маҳрум қилиш, ишга киришишига ва уни бажаришига жисмоний қаршилиқ кўрсатиш кабилар тушунилади. Шарҳланаётган жиноят содир этилаётган вақтда айбдор соғлиқка зарар етказган ёки шахсга қарши бошқа жиноят содир этган бўлса, у ҳолда унинг ҳаракатлари жиноятлар жами бўйича квалификация қилинмоғи лозим.

Тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш ёки фавқулодда ҳолат шароитида корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш жиноятининг объектив томони уни содир этиш шароити-фавқулодда ҳолат шароити бўлиб ҳисобланади.

Фавқулодда ҳолат – махсус қонунларда белгиланган тартибда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклашга йўл қўядиган давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, корхона, муассаса ва ташкилотлари фаолиятининг алоҳида режими³³.

Оқибат келиб чиққан чиқмаганлигидан қатъи назар, диспозицияда назарда тутилган қилмишлардан бирининг содир этилиши билан жиноят тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор фавқулодда вазият ҳолатида тақиқланган иш ташлашга раҳбарлик қилишнинг ижтимоий хавфлилигини, бундай ҳолларда корхона, муассаса, ташкилот ишига тўсқинлик қилишнинг ҳуқуққа хилофлилигини англайди ва мазкур ҳаракатларни содир этишни хоҳлайди.

Иш ташлашнинг раҳбарлари, шунингдек фавқулодда ҳолат шароитларида корхона, муассаса, ташкилот ишига тўсқинлик қилган ҳар қандай шахслар жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин.

Оммавий равишда ишни тўхтатишга чақирувчи ва бундай тадбирларни амалга ошириш юзасидан чора-тадбирлар кўрувчи шахслар, ташкилотчилар ва фаол иштирокчилар иш ташлашнинг раҳбарлари деб топиладилар. 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахслар фавқулодда ҳолат шароитида корхона, муассаса ва ташкилот ишини тўхтатишнинг субъектлари бўлиши мумкин.

³³ Қаранг: Большой юридический словарь / под ред. А.Я.Сухарева, В.Е. Крутских. –М.: ИНФРА–М. 2000 680-б.

17. Ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатиш

Ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатиш жиноятининг мақсади ҳуқуқий тартиб ва ижтимоий хавфсизликни таъминлаш бўлиб ҳисобланади. Қонун чиқарувчи жамиятда фуқаролар риоя этиши мажбур бўлган муайян тартибни белгилаб беради. Шу муносабат билан баъзи бир масъул мансабдор шахсларга, хусусан – ҳокимият вакилларига мажбурий кўрсатмалар бериш бўйича муайян ваколатлар берилган.

Жамият ва давлат манфаатлари, давлат бошқарув ва ҳокимияти органлари, жамоат бирлашмаларининг бир меъёрга фаолият юритиши, ҳокимият вакили ёки ўзининг фуқаровий бурчини бажараётган шахснинг шахсияти ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатишнинг объекти бўлиб ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга фаол қаршилик кўрсатиш орқали содир этилади. Қаршилик кўрсатиш фаол ёки пассив шаклларда бўлиши мумкин. Қонун мазмунига кўра, фақатгина фаол қаршилик кўрсатиш жиноий жавобгарликка тортишга сабаб бўлади.

Фаол қаршилик кўрсатиш жисмоний мажбурлов ёки шундай мажбурловни қўллашга таҳдид қилиш орқали амалга оширилиши мумкин.

Жисмоний қаршилик кўрсатиш шаклида амалга ошириладиган фаол қаршилик кўрсатиш ўзининг хизмат ёки фуқаролик мажбуриятларини бажараётган шахсларнинг баданига қасддан шикаст етказиш, уриш, дўппослаш, боғлаш, қамаб қўйиш ёки уларнинг эркинлигини бошқача усулда чеклаб қўйиш.

Агар қаршилик кўрсатиш жараёнида жабрланувчига ўртача оғирликдаги ёки оғир тан жароҳати етказилган бўлса, айбдорнинг қилмишини жиноятлар жами бўйича ЖКнинг 219-моддаси 1-қисми ва ЖК 105-моддаси ёки 104-моддаси билан квалификация қилинади.

Мажбурлов қўллаш билан кўрқитиш деганда айбдорнинг ўзининг хизмат ёки фуқаролик бурчини бажараётган шахсга нисбатан реал жисмоний мажбурлов ўтказиш ниятини билдирувчи сўзлари ва ҳаракатлари тушунилади.

Агар айбдор ўлдириш ёки куч ишлатиш билан кўрқитаётган

бўлса, унинг ҳаракатларини жиноятларнинг жами бўйича ЖКнинг 112-моддаси ва 219-моддаси 1- қисми билан квалификация қилиш лозим.

Ҳокимият вакили – бу доимий ёки вақтинчалик равишда ўз ваколатлари доирасида муайян функцияларни бажарувчи ва ушбу ваколатлар юзасидан кўпчилик ёки барча фуқаролар, унга нисбатан хизмат бўйсунувига эга бўлмаган мансабдор шахслар учун мажбурий бўлган муайян ҳаракатлар қилиш ҳамда кўрсатмалар бериш ҳуқуқидан фойдаланувчи давлат ҳокимият органи манфаатларини ифода этувчи шахс.

219-модда мазмунини бўйича ҳокимият вакиллари қаторига қонуний ижро этилиши мажбурий кўрсатмаларни бериш ҳуқуқи берилган масъул мансабдор шахслар киритилади. Бўлар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи, назорат қилувчи органлар ходимлари, шунингдек қонунга асосан, ҳуқуқ тартиботни кўриқлаш асосий ёки кўшимча вазифаларни амалга оширувчи шахслардан иборат.

Ҳокимият вакиллари функцияларини бажараётган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, жазони ижро этиш муассасалари ходимларига қаршилик кўрсатиш билан боғлиқ қилмиш тегишли белгилар бўлган ҳолларда ЖКнинг 220 ёки 221-моддалари билан квалификация қилинади. (Ҳокимият вакиллари тушунчаси ҳақида батафсил ЖК 205-моддасининг шарҳига қаранг).

Фуқаролик бурчини бажараётган шахс деганда давлат ҳокимияти ёки бошқарув органлари, жамиятга ёрдам бераётган, ўзининг конституциявий ёки бошқа қонуний мажбуриятларини бажараётган ҳар қандай шахс тушунилади. Бошқача қилиб айтганда, фуқаролик бурчини бажариш бу фуқаролар томонидан қонун ва жамият, давлат ва бошқа шахсларнинг манфаатлари доирасида ҳар қандай ҳаракатларни амалга оширишдир. Кўп ҳолларда ўзининг фуқаролик бурчини бажараётган шахслар жабрланувчи бўлиб қолади ва қонунга асосан шундай шахс деб тан олинади.

Ҳокимият вакили ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахснинг хизмат мажбуриятлари ҳуқуқий тартибот ва ижтимоий хавфсизликни таъминлаш ва ҳимоя қилишга қаратилганлиги сабабли, ҳокимият вакилининг кўрсатмаси ёки фуқаронинг ҳаракати қонун ва ҳуқуқ доирасида бўлиши лозим. Мазкур хизмат мажбуриятлари ҳокимият вакилларига тегишли қонун ҳужжатларининг алоҳида тоифасидан келиб чиқади.

Ижтимоий тартиботни кўриқлаш бўйича фаолият – бу номуайян

шахслар манфаатлари доирасини қамраб олувчи, ҳуқуқбузарликлар, шу жумладан, жиноятларнинг олдини олиш ва уларга қарши курашишга қаратилган қонуний фаолият.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳокимият вакили ёки фуқаролик бурчини бажараётган шахс фаолиятининг қонунийлиги ва ҳуқуқ доирасида бўлиши шарҳланаётган жиноят объектив томонининг мажбурий элементи бўлиб ҳисобланади.

Ҳуқуқ доирасида бўлиш деганда ҳуқуқ субъекти фаолияти ёки фаолият натижаларининг ижтимоий ҳаётнинг ҳодисаларига мос бўлиши тушунилади. Ҳуқуқийлик нафақат ҳуқуқ субъектларининг юриштиришида, балки ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларида ҳам ифодаланади. Ҳуқуқийлик ҳуқуқ кўрсатмаларидан бирор-бир тарзда чекинмасликни назарда тутди. Ҳуқуққа хилофлилик унинг тескариси бўлиб ҳисобланади.

Жиноятни тўғри квалификация қилиш учун қуйидагиларни аниқлаш лозим:

биринчидан, қаршилиқ кўрсатиш хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга йўналтирилганлигини;

иккинчидан, қаршилиқ кўрсатиш хизмат вазифаси ёки фуқаролик бурчини ижро этиш вақтида содир этилганлигини.

Мазкур ҳолатлар аниқлангандан кейингина айбдорнинг қилмиши ЖКнинг 219-моддаси билан квалификация қилинади. Қонунга хилоф ҳаракатларни амалга ошираётган ҳокимият вакили ёки шахсга қаршилиқ кўрсатиш жиноят деб топилмайди.

Ҳокимият вакиллари ва фуқароларнинг айнан қонуний ҳаракатлари жиноят ҳуқуқий жиҳатдан ҳимояланади.

Жиноят хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга фаол қаршилиқ кўрсатиш бошланган вақтдан бошлаб, оқибат келиб чиқишидан қатъи назар тугалланган ҳисобланади. Бунда қаршилиқ кўрсатиш натижасида хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахс ҳаёти ёки соғлигига шикаст етказилиши ёки бошқа ижтимоий хавфли оқибатлар келиб чиққан ҳолларда, айбдорнинг қилмиши жиноятлар жами сифатида квалификация қилинади.

Жиноятнинг субъектив томони айбнинг қасд шакли билан характерланади. Қаршилиқ кўрсатиш, яъни хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бур-

чини бажараётган шахсга фаол қаршилик кўрсатиш фақатгина тўғри қасд шаклида содир этилиши мумкин.

Айбдор шахс хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатаётганлигини англайди ва буни хоҳлайди.

Хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатаётганлигини англамаган шахс томонидан бундай қаршилик кўрсатишнинг содир этилишида мазкур жиноят таркиби мавжуд бўлмайди. 16 ёшга тўлган шахс жиноят субъекти бўлиб ҳисобланади.

ЖК 219-моддаси 2-қисми хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсларни қандай шаклда бўлмасин ўзининг хизмат вазифасини бажариш ёки фуқаровий бурчини бажаришдан воз кечишга, шунингдек қонунга хилоф ҳаракатлар содир этишга мажбур қилганлик учун жавобгарликни назарда тутди.

Шарҳланаётган қисмдаги жиноят объектив томондан биринчи қисмда назарда тутилган қилмишдан бир қатор ўзига хос хусусиятлари билан фарқ қилади. Агар модданинг 1-қисмига кўра, жавобгарлик хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга фаол қаршилик кўрсатиш учун белгиланса, 2-қисмида эса мазкур шахсларни қандай шаклда бўлмасин ўзининг хизмат вазифасини бажариш ёки фуқаровий бурчини бажаришдан воз кечишга шунингдек, қонунга хилоф ҳаракатлар содир этишга мажбур қилган шахс жавобгарликка тортилади.

Мажбурлаш – бу ҳокимият вакили ёки фуқаролик бурчини бажараётган шахсга нисбатан уларни ўз мажбуриятларини бажаришдан бош тортиш ёки мажбурловчи шахс фойдасига ноқонуний ҳаракатлар содир этишга эришиш мақсадида жисмоний ёки руҳий таъсир этиш бўлиб ҳисобланади. Қаршилик кўрсатишда қўлланиладиган жисмоний мажбурлашдан фарқли равишда мажбурлаш вақтида қўлланиладиган куч ишлатиш бошқа мақсадни кўзлайди.

Мажбурлаш вақтида қўлланиладиган жисмоний куч ишлатиш деганда жисмоний азоблар берадиган ҳамда жабрланувчининг иродасига хилоф равишда унинг жисмоний эркинлигини чеклайдиган ҳаракатлар содир этиш, шунингдек уриш, дўппослаш ва бошқа ҳаракатлар орқали шахс баданига ўртача оғирликдаги шикаст етказиш тушунилади.

Рухий мажбурлаш деганда айбдор томонидан сўз ёки ўзининг ниятини бошқача шаклда ифодалаш орқали ҳокимият вакили ёки ўзининг фуқаролик бурчини бажараётган шахсга маънавий зарар етказиши, унинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказиш тушунилади. Агар ҳокимият вакили ёки ўзининг фуқаролик бурчини бажараётган шахсга нисбатан куч ишлатиш натижасида уларга оғир тан жароҳати етказилса, айбдорнинг ҳаракатлари жиноятлар жами билан малакаланиши лозим. Куч ишлатиш билан қўрқитиш мажбурлаш тушунчаси доирасига кирганлиги сабабли айбдорнинг қилмиши ЖКнинг 112-моддаси билан қўшимча малакаланмаслиги лозим.

Мажбурлашнинг мақсади хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахслар томонидан мажбурловчи фойдасига ноқонуний ҳаракатлар содир этилишига эришиш мақсадида уларга таъсир ўтказиш бўлиб ҳисобланади.

Хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсларнинг мажбурловчи фойдасига ноқонуний ҳаракатлар содир этишни рад этиши бундай ҳаракатларни содир этмасликда ифодаланади.

Ҳокимият вакили ва шахсга нисбатан куч ишлатиш билан мазкур шахслар томонидан ўзининг хизмат вазифаларини бажариш ўртасида боғлиқликнинг мавжудлиги ЖКнинг 219-моддаси 2-қисмида назарда тутилган қилмиш объектив томонининг мажбурий элементи бўлиб ҳисобланади. Жиноят хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсларни қандай шаклда бўлмасин ўзининг хизмат вазифасини бажариш ёки фуқаровий бурчини бажаришдан воз кечишга, шунингдек қонунга хилоф ҳаракатлар содир этишга мажбур қилишга йўналтирилган мажбурлов ҳаракатлари содир этилган вақтдан бошлаб, оқибат келиб чиқишидан қатъи назар, тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан ЖКнинг 219-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят тўғри қасд билан содир этилади. Бунда хизмат вазифасини бажараётган ҳокимият вакилининг қонуний фаолиятига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсларни қандай шаклда бўлмасин ўзининг хизмат вазифасини бажариш ёки фуқаровий бурчини бажаришдан воз кечишга, шунингдек қонунга хилоф ҳаракатлар содир этишга мажбур қилишга йўналтирилган махсус мақсаднинг мавжудлиги жиноят субъектив томонининг мажбурий элементи бўлиб ҳисобланади.

16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс жиноят субъекти бўлиши мумкин.

18. Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар

Давлат жиноий жавобгарликни ўрнатиш ва озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони қўллаш орқали айбдор шахсларни изоляция қилади. Шу мақсадда, жазони ижро этиш муассасаларида алоҳида режим ўрнатилади. Бу режим, шунингдек, тажовуз қилиш жиноят деб топиладиган, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг бир меъёрга фаолият юритишининг ажралмас қисми бўлиб ҳисобланади.

Озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасаларининг бир меъёрга фаолият юритиши, яъни мазкур муассасаларда ўрнатилган режим билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар жиноятнинг объекти бўлиб ҳисобланади. Мазкур муассасалар ходимлари ва унда жазони ўтаётган шахсларнинг шахсий хавфсизлиги қўшимча объект бўлиши мумкин.

Қонун чиқарувчи жабрланувчи сифатида тан олинадиган шахсларнинг икки тоифасини белгилайди:

озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасалари маъмуриятининг вакиллари;

озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ўтаётган маҳкумлар ва судланганлар.

Озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасалари маъмуриятининг вакиллари қаторига раҳбарлик таркибидаги шахслар; қўриқлаш ва конвой вазифаларини бажарувчи ички қўшинларнинг ҳарбий хизматчилари; шартнома асосида ишловчи шахслар; озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасаларида умумий ва касбий-техник таълимни амалга оширувчи ва тиббий хизмат кўрсатувчи шахслар; маъмурий ва муҳандис-техник ходимлар киради.

Судланган шахс - бу айблов ҳукми чиқарилган айбланувчи.

Озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасалари бу жазони ижро этиш колониялари, тарбия колониялари, турмалардир.

Тергов изоляторлари хўжалик ишларини бажариш учун қолдирилган судланганларга нисбатан қўлланиладиган озодликдан маҳрум

қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасаларидир.

Жазони ижро этиш колониялари (манзил-колониялари, умумий, қаттиқ, махсус тартибли колониялар); турмалар; озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ижро этиш муассасаларида, вояга етмаган шахсларга тайинланган озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазолар эса тарбия колонияларида ўталади³⁴.

Объектив томондан шарҳланаётган жиноят озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаётган шахснинг

маҳкумларни террор қилиш;

маъмурият вакилларига ҳужум қилиш;

жиноий гуруҳлар ташкил қилиш ёки шундай гуруҳлар фаолиятида фаол қатнашишда ифодаланадиган озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар содир этиш орқали ифодаланади.

Террор – жисмоний куч ишлатиш, ўлимга олиб келувчи ҳаёт ёки соғлиқка зарар етказиш³⁵. Маҳкумларни қўрқитиш уларга нисбатан ҳар қандай куч ишлатиш ёки шундай куч ишлатиш билан қўрқитиш, шахсиятига тегиш, уларни масхаралаш каби шаклларда бўлиши мумкин. Жиноятнинг мазмунига қўрқитиш деб тан олинадиган, маҳкумларга нисбатан амалга ошириладиган мажбурлов ҳаракатлари фақатгина улар озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқаришга қаратилган ҳоллардагина мазкур модда билан малакаланади. Айнан шундай мақсад қилмишни жиноят бўйича бўйича малакаланишнинг зарурий белгиси бўлиб ҳисобланади. Айбдор ва жабрланувчи ўртасидаги шахсий муносабатлар (низо, ўч олиш каби) туфайли амалга оширилаётган куч ишлатиш шахсга қарши жиноят сифатида малакаланиши лозим. Шунинг учун, қўрқитиш деб тан олинган қилмишни тўғри малакалаш учун айбдор ва жабрланувчи ўртасидаги муносабатларни, айбдорнинг ўзини бундай тутишининг сабабларини аниқлаш лозим.

Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқариш мақсадида содир этилган қўрқитиш натижасида маҳкумга оғир тан жароҳати етказилса, ёки бу қилмиш унинг ўлимига олиб келса, қилмиш жиноятлар жами бўйича малакаланиши лозим.

Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаси маъмурияти вакилларига ҳужум қилиш маъмурият вакилларига нис-

³⁴ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ижроия Кодексининг 45-моддаси

³⁵ Қаранг: Большой юридический словарь/Под ред. А.А.Сухарева, В.Е.Крутских. –М.: ИНФРА-М. 2000. 621 б.

батан жисмоний ёки руҳий куч ишлатиш орқали содир этилиши мумкин.

(Жисмоний ва руҳий куч ишлатиш тўғрисида батафсилроқ ЖК 164-моддасининг шарҳига қаранг).

Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқариш мақсадида содир этилган қўрқитиш натижасида маъмурият вакилларига оғир тан жароҳати етказилган ёки унинг ҳаётига суиқасд қилинган ҳолларда қилмиш жиноятлар жами бўйича квалификация қилинади.

Маъмурият вакилларига ҳужум қилиш маъмурият вакиллари-нинг қонуний ҳаракатлари туфайли келиб чиққан бўлиши лозим. Агар ҳужум қилиш маъмурият вакиллари-нинг қонуний ҳаракатлари туфайли келиб чиқмаган бўлса, айбдорнинг қилмиши жиноят бўйича малакаланмасдан, балки шахсга қарши жиноятлар бўйича малакаланади, чунки бундай ҳолларда ЖКнинг 220-моддасида назарда тутилган тажовуз объекти мавжуд бўлмайди.

Жиноий гуруҳ ташкил қилиш деганда озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар содир этиш мақсадида ташкил этилган турли фаолият тушунилади. Ташкил этиш ўз ичига олдиндан тил бириктириш, мазкур ноқонуний ҳаракатларни содир этишга келишиб олиш, гуруҳнинг ҳар бир аъзолари ўртасида вазифаларни тақсимлаш кабиларни олади.

Қуролланганлик жиноий гуруҳнинг асосий белгиси ҳисобланмайди.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, жазони ижро этиш муассасаларида турли мезонлар асосида тузилган маҳкумларнинг жамоат бирлашмалари, шу жумладан маҳаллийчилик, ўзаро манфаатдорлик, жиноий ихтисослашиш тамойиллари асосида тузилган салбий йўналтирилган гуруҳлар жиноий гуруҳ сифатида баҳоланмаслиги керак, чунки улар ўз олдига озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар содир этиш мақсадини қўймайди.

Жиноий гуруҳ иштирокчиларидан фақат ташкилотчи ва фаол иштирокчиларгина ЖКнинг 220-моддаси бўйича жавобгарликка тортиладилар.

Ташкилотчи-бу жиноий гуруҳни ташкил этадиган, унга бошқа иштирокчиларни жалб этадиган, жиноий фаолият режаларини ишлаб чиқадиган, гуруҳга бевосита раҳбарлик қиладиган ва ишлаб чиқилган жиноий режани амалга оширадиган шахс.

Фаол иштирокчилар – бу жиной гуруҳ фаолиятида фаол иштирок этадиган, жиной фаолият режаларини ишлаб чиқишда ташкилотчига ёрдам берадиган шахс.

Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар жинояти формал таркибли жиноят бўлиб, озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаётган шахснинг маҳкумларни террор қилиш ёки маъмурият вакилларига ҳужум қилишда, шунингдек, бундай мақсадларда жиной гуруҳлар ташкил қилиш ёки шундай гуруҳлар фаолиятида фаол қатнашишда ифодаланадиган озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлари содир этилган вақтдан бошлаб, келиб чиққан оқибатдан қатъи назар, тугалланган ҳисобланади. Мазкур қилмиш бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган бўлса, айбдорларнинг қилмиши ЖК 220-моддаси 2-қисмининг "в" банди билан малакаланади.

Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар жиноятининг субъектив томони тўғри қасддан ифодаланadi. Айбдор содир этаётган қилмишининг ижтимоий хавфлилигини англайди ва уни содир этишни хоҳлайди.

16 ёшга тўлган ва муассасанинг туридан қатъи назар, озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасасида жазони ўтаётган шахс ЖКнинг 220-моддасида назарда тутилган қилмишнинг субъекти бўлиб ҳисобланади.

Шунингдек, хўжалик ишларини бажариш учун тергов изоляторида қолдирилган маҳкумлар ҳам субъект бўлиши мумкин.

Эҳтиёт чораси сифатида тергов изолятори ёки вақтинчалик сақлаш изоляторида сақланаётган тергов остидагилар ва маҳкумлар, шунингдек озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинган шахслар мазкур жиноятнинг субъектлари бўла олмайдилар. Тегишли белгилар мавжуд бўлган тақдирда санаб ўтилган шахсларнинг ҳаракатлари ЖКнинг 219-моддасида назарда тутилган жиноятни, ёки шахсга қарши жиноятни келтириб чиқариши мумкин.

ЖК 220-моддасининг 2-қисми жазони ижро этиш муассасаси ишини издан чиқариш жиноятининг қуйидаги малакаланувчи белгиларини ўрнатади:

- а) ўта хавфли рецидивист;
- б) оғир ёки ўта оғир жинояти учун ҳукм этилган шахс;
- в) бир гуруҳ шахслар томонидан содир этиш

ЖКнинг 34-моддасига кўра, шахс қонунда белгиланган ҳолларда ва фақат суд қарорига кўра ўта хавфли рецидивист деб топилиши мумкин. (ЖК 34-моддасининг шарҳига қаранг). Шахсни ўта хавфли рецидивист деб топиш унга нисбатан бир қатор нохуш ҳуқуқий оқибатлар келтириб чиқаради. Шахснинг ўта хавфли рецидивистлиги судланганликдан фарқли равишда фақат суд томонидан олиб ташланиши мумкин, шунинг учун шахснинг қилмишини малакалаш вақтида суд-тергов органлари мазкур жиҳатни эътибордан қолдирмасликлари лозим.

Қуйидагилар жиноятнинг 2-қисми "а" бандида назарда тутилган жиноятни тўғри малакалашнинг зарурий шартлари бўлиб ҳисобланади:

шахс томонидан жазосини ижро этиш муассасасининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар содир этишдан олдин уни ўта хавфли рецидивист деб топиш тўғрисидаги суд ҳукми;

мазкур ҳукмнинг қонуний кучдалиги.

Мазкур мажбурий шартлардан бирортаси бўлмаган тақдирда қилмишни ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган деб малакалаш мумкин эмас.

Таърифланаётган қилмиш олдин оғир ёки ўта оғир жинояти учун ҳукм этилган шахс томонидан содир этилган ҳолларда ЖК 220-моддаси 2-қисми "б" банди билан малакаланади.

Оғир жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда оғир жазо сифатида беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш назарда тутилган жиноятлар қиради.

Ўта оғир жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда ўн йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёки ўлим жазоси назарда тутилган жиноятлар қиради.

Қилмиш бир гуруҳ маҳкум шахслар томонидан содир этилган ҳолларда, айбдор шахс ташкилотчи, фаол иштирокчи ёки оддий иштирокчи бўлганлигидан қатъи назар айбдорнинг қилмишлари ЖК 220-моддаси 2-қисми "в" банди билан малакаланади. Мазкур белгига кўра малакалашда гуруҳ аъзоларининг олдиндан тил бириктирган ёки бириктирмаганлиги қилмишни малакалашда аҳамиятга эга бўлмайди.

19. Жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслик

Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасининг бир меъёрмадаги фаолияти жиноятнинг объекти бўлиб ҳисобланади.

Маҳкумга нисбатан бир йил мобайнида жазони ўташ тартиби талабларини бузганлиги учун жазони ижро этиш колониясининг карцери ёки турмага ўтказилганидан кейин, озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасида жазони ўтаётган шахс томонидан маъмуриятнинг қонуний талабларига бўйсунмаслик жиноятнинг объектив томони ҳисобланади.

Бўйсунмаслик – бу озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасасида жазони ўтаётган шахс томонидан маъмурият вакилининг қонуний фармойиши ёки талабини ошкора рад этиш. Масалан, бўйсунмаслик тузум талабларига риоя этмаслик, меҳнат мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаш каби кўринишларда бўлиши мумкин.

Маъмуриятнинг ўз фаолиятини амалга оширишига бошқача йўсинда тўсқинлик қилиш деганда маъмуриятнинг қонуний талабларини бажармасликка йўналтирилган маҳбусларнинг бевосита ҳаракати тушунилади. Масалан, муайян мажбуриятларни бажаришдан бўйин товлаш, тузумга риоя этмаслик, шунингдек жазони ижро этиш бўйича муассасанинг қоидаларини менсимаслик.

Озодликдан маҳрум қилиш жойида жазони ўтаётган шахснинг ҳаракатлари, башарти, маҳкумга нисбатан бир йил мобайнида жазони ўташ тартиби талабларини бузганлиги учун жазони ижро этиш колониясининг карцерига ўтказиш тариқасидаги жазо қўлланилганидан ёки турмага ўтказилганидан кейин содир этилган бўлса, ЖКнинг 221-моддаси билан жавобгарликка тортилади.

Жиноят ижроия кодексининг 109-моддасига асосан жазони ўташ тартибини ашаддий бузувчи маҳкумлар умумий, қаттиқ ва махсус тартибли колонияларнинг карцерларига олти ойгача, аёллар сақланадиган колонияларда эса - уч ойгача бўлган муддатга ўтказиб қўйилади.

Жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслик содир этилган вақтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят қасддан содир этилади. Жиноятни

содир этиш мотивлари уни малакалашда ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмайди.

ЖК 221-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг субъекти бўлиб, бир йил мобайнида жазони ўташ тартиби талабларини бузганлиги учун жазони ижро этиш колониясининг карцерига ўтказиш тариқасидаги жазо қўлланилган ёки турмага ўтказилган озодликдан маҳрум қилиш жойида жазони ўтаётган шахс, ЖК 221-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг субъекти эса ўта хавфли рецидивист ёки оғир ёки ўта оғир жинояти учун ҳукм этилган шахс ҳисобланади.

ЖК 221-моддасининг 2-қисмида

а) ўта хавфли рецидивист;

б) оғир ёки ўта оғир жинояти учун ҳукм этилган шахс томонидан содир этилган жиноят учун жавобгарлик назарда тутилган.

20. Қамокдан ёки қўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочиш

Дастлабки тергов олиб борувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасаларининг бир меъёردаги фаолияти, шунингдек, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки маҳкумларни қўриқловчи шахсларнинг соғлиги шарҳланаётган жиноятнинг объекти бўлиб ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят дастлабки тергов олиб борувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ёки озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони ижро этиш муассасаларидаги қамок ёки қўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочишида ифодаланади.

Қамокдан ёки қўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочиш, яъни жиноят содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган, қамок тариқасидаги эҳтиёт чораси қўлланилган шахслар, шунингдек айбдор деб топилган ва озодликдан маҳрум қилиш жойларида жазони ўтаётган шахслар томонидан шахсларни қўриқлашга мўлжалланган махсус, изоляция қилинган жойларни ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш учун жавобгарлик белгилайди. Қочиш турли усулларда амалга оширилиши мумкин: қўриқчиларга нисбатан куч ишлатиш; сохта ҳужжатлардан фойдаланиб қочиш; пора бериш, алдаш ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал Кодексига асосан қамок тарзидаги эҳтиёт чораси қўлланилган шахс, қўриқлов остида бўлган шахс деб топилади.

Қамоққа олиш – жиноят содир этишда гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ёки озодликдан маҳрум қилинган маҳкумларга нисбатан Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексида назарда тутилган қоидалар асосида тайинланадиган эҳтиёт чораси.

Тергов изолятори – дастлабки тергов ўтказилаётган вақтда жиноят содир этишда гумон қилинувчи, айбланувчига ёки суд муҳокамаси жараёнида судланувчиларга ёхуд айблов ҳукми қонуний кучга киргунга қадар озодликдан маҳрум этилган шахсларга нисбатан қўлланиладиган қамоқ тариқасидаги эҳтиёт чорасини ижро этиш учун мўлжалланган махсус жой.

Тергов изоляторлари умумий ва бир кишилиқ бўлади.

Эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олинган айбланувчилар умумий тергов изоляторларида сақланадилар.

Оғир ёки ўта оғир жиноятларни содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган шахслар бошқа гумон қилинувчи ва айбланувчиларнинг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида прокурор қарори ёки суд ажримиға кўра бир кишилиқ тергов изоляторлари ёки турмага жойлаштирилиши мумкин.

Тергов ҳаракати ўтказилаётган ёки суд иш кўраётган жойни ўзбошимчалиқ билан ташлаб кетиш, суд залидан чиқиб кетиш қамоқ ёки қўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочиш деб малакаланиши лозим. Бошқа эҳтиёт чораси масалан, тегишли ҳуқ-атвор тўғрисида тилхат олинган шахснинг қочиши жиноят билан квалификация қилинмайди.

Озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо тайинлаш тўғрисидаги суднинг қонуний кучга кирган айблов ҳукми чиқарилган шахс, қамоқда сақланаётган ёки озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўтаётган шахс деб топилади.

Жиноят ижроия кодексининг 45-моддасига асосан вояга етган шахсларга нисбатан тайинланган озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ижро этиш жазони ижро этиш колониялари (манзил-колониялари, умумий, қаттиқ, махсус тартибли колониялар); турмалар; озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ижро этиш муассасаларида, вояга етмаган шахсларга тайинланган озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазолар эса тарбия колонияларида ўталади.

(Манзил-колониялари, умумий, қаттиқ, махсус тартибли колониялар, турма ва тергов изоляторлари тушунчалари ҳақида Жиноят ижроия кодексига қаранг).

Шу билан бирга баъзи ҳолларда, қасддан содир этилган, унча оғир бўлмаган жинояти учун биринчи марта озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланган шахслар, уларнинг ёзма розилиги бўлган тақдирда муассасадаги хўжалик ишларини бажариш мақсадида муассаса раҳбарининг қарорига кўра тергов изолятори ёки турмада қолдирилишлари мумкин. Лекин ҳар иккала ҳолатда ҳам уларга нис-батан жазони ўташ жойидаги тузум талаблари ва тартибига риоя этиш қоидаси тадбиқ этилади. Турма ёки тергов изоляторидан қочиш кўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочиш деб малакаланади ва жиноят бўйича жавобгарликка тортилади.

Интизомий қисмдаги кўриқлов остидан қочган ва қамоқ тарзидаги жазога ҳукм қилинган ҳарбий хизматчилар ҳам жиноятнинг қоидаларига кўра жавобгарликка тортилиши керак.

Жазони ижро этиш ёки кўриқлов остидаги сақлаш жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетган шахс ушланган ёки ўз айбини бўйнига олиб келган вақтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади.

Айбдор қочган вақтда уни қамоққа олиш тўғрисидаги қарордан хабардор бўлган ҳоллардагина унинг ҳаракатлари ЖКнинг 222-моддаси билан малакаланади.

Субъектив томондан жиноят қасддан, тўғри қасд билан содир этилади.

Ўн тўрт ёшга тўлган, қамоқ тариқасидаги эҳтиёт чораси қўлланилган шахс ёки озодликдан маҳрум қилиш, қамоқ ёки интизомий қисмга жўнатиш тариқасидаги жазони ижро этиш муассасаларида жазони ўтаётган шахслар жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин.

ЖК модданинг 2-қисмида

- а) баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказган ҳолда;
- б) ўта хавфли рецидивист томонидан;
- в) бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган жиноятлар учун жавобгарлик назарда тутилган.

Қочиш енгил ёки ўртача оғирликдаги тан жароҳати етказишга олиб келган ҳолларда айбдорнинг ҳаракатларини жиноятлар жами бўйича малакаланмайди. Лекин, агар қочиш оғир тан жароҳати етказиш ёки ўлимга олиб келган ҳолларда айбдорнинг ҳаракатлари жиноятлар жами сифатида малакаланиши лозим. (ЖК 220, 97- ёки 104-моддалари).

Қочиш бир гуруҳ шахслар томонидан амалга оширилган ҳолларни малакалаш учун олдиндан келишувнинг мавжудлиги шарт эмас.

21. Қонунга хилоф равишда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш

Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегараси - Ўзбекистон Республикаси ҳудуди доирасини (қуруқликда, сувда, ер остида, ҳаво бўшлиғида) белгиловчи чизикдан ва бу чизик бўйлаб ўтувчи вертикал сатҳдан иборат. Давлат чегараси давлат суверенитети амал қиладиган ҳудуд доирасини белгилайди.

Чегара тузуми Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган қоидалар мажмуидан иборат бўлиб, у чегара ҳудудига кириш, чиқиш, яшаш, кўчиб юриш ва ишлаб чиқариш ишларини амалга ошириш тартибини ўз ичига олади.

Чегара ҳудудларида чегара тузумига риоя этиш устидан назорат Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегараларини муҳофаза қилиш қўмитаси³⁶ ва ўз ваколатлари доирасида ички ишлар органлари томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасига кириш, чиқиш ва давлат чегараларидан ўтиш билан боғлиқ муносабатлар 1999 йил 20 августда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегараси тўғрисидаги қонуни, 1996 йил 21 ноябрда қабул қилинган "Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига кириш ва чиқиш тартиби тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикасига кириш, чиқиш ва давлат чегараларидан ўтиш билан боғлиқ муносабатларни жиноят – ҳуқуқий кўриқлашдан мақсад фуқароларнинг кўчиб юриш эркинлиги билан боғлиқ конституциявий ҳуқуқларини амалга оширишларини тартибга солиш ва етарли шароитлар яратишдан иборат. Шу билан бирга, қонун чиқарувчи давлат ва жамият суверенитети ва хавфсизлигини таъминлаш учун республикадан чиқиш ва унга кириш, давлат чегараларидан ўтиш тартибини белгилаб берган. Шундан келиб чиқиб, давлат чегарасига тажовуз қилиш – бу аввало, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолиятининг бир меъёردаги тартибига тажовуз қилиш деб топилади.

Ўзбекистон Республикасига кириш ва ундан чиқишни тартибга солувчи муносабатлар жиноятнинг объекти ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси чегарасидан ўтиш тартиби хавфсиз-

³⁶ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 13 январдаги ПФ- 2176 сонли Фармони // Халқ сўзи, 1999 йил 14 январь, 9 (2047)-сон.

ликни таъминлаш, хорижий давлатлар билан ўзаро фойдали ҳамкорлик, давлатларнинг суверенитети, ҳудудий яхлитлигини ўзаро ҳурмат қилиш, чегаравий низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, давлат чегарасида шахс, жамият ва давлатнинг бошқа ҳаётий муҳим манфаатларини ички ва ташқи тажовузлардан муҳофаза қилиш мақсадида чегара, божхона, санитария-карантин, ветеринария ва бошқа турдаги назоратни ўтказиш учун зарур шароитлар яратади.

Объектив томондан мазкур жиноят қуйидаги ҳаракатлардан бирини содир этиш орқали намоён бўлади:

Ўзбекистон Республикасига кириш;

Ўзбекистон Республикасидан чиқиш;

белгиланган тартибни бузган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг чегарасидан ўтиш.

Ўзбекистон Республикасидан чиқиш ва унга кириш деганда транспорт воситаси (автомашина, кема, самолёт, велосипед, от ва бошқа механик ва транспортнинг бошқа турлари) ёрдамида давлат чегарасини кесиб ўтиш тушунилади.

Давлат чегарасидан ўтиш деганда уни пиёда кесиб ўтиш тушунилади.

Юқорида кўрсатиб ўтилган ҳаракатлар, башарти, белгиланган тартибни бузган ҳолда содир этилган ҳоллардагина ЖКнинг 223-моддаси билан малакаланади.

Белгиланган тартибни бузиш орқали давлат чегарасини кесиб ўтиш деганда қуйидаги ҳаракатлардан бирини содир этиш орқали ўтиш тушунилади: тартибни бузиш орқали (масалан, чегарани рухсат берилган пунктлардан ташқарида ёки тегишли рухсатномасиз кесиб ўтиш. Масалан, чегарадан ўтиш ҳуқуқини берувчи ҳақиқий ҳужжатлар бўлмаган ҳолларда чегарани кесиб ўтиш³⁷).

Давлат чегарасини фақат ноқонуний кесиб ўтиш ёки ўтишгина ижтимоий хавфли деб топилади ва жиноятнинг таркибини ташкил этади.

Давлат чегарасини рухсат пунктларидан ташқарида ёки рухсат пунктларидан белгиланган қоидалар бузиб кесиб ўтиш ёки транспорт воситада киришни давлат чегарасидан ўтиш тартибини бузиш деб ҳисоблаш лозим³⁸.

³⁷ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг "Давлат чегараси тўғрисида"ги 1999 йил 20 август қонуни, 15-модда, 2-қ.// ОМ Ахборотномаси, 1999.ю №9 (1281), 271-м.

³⁸ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги томонидан 1999 йил 6 июлда 765-сон билан рўйхатга олинган "Автомобил, темир йўл, авиация ва дарё чегара пунктларида давлат чегарасидан ўтишда чегара ва божхона назорати тартиби тўғрисида"ги Намунавий йўриқнома.

Сохта, муддати ўтган, бошқа шахс номига расмийлаштирилган, нотўғри расмийлаштирилган ҳужжатлардан фойдаланган ҳолда давлат чегарасини кесиб ўтиш тегишли рухсатномасиз давлат чегарасини кесиб ўтиш деб топилади³⁹. Масалан, Ўзбекистон Республикаси фуқароси томонидан унга чегарадан ўтишга рухсат берилганлиги ҳақида унинг паспортига тегишли ёзув киритилмаган ёки сохта ёзувдан фойдаланган ҳолда чегарадан ўтиш жиноят бўйича малакаланиши лозим. Бунда айбдорнинг Ўзбекистон Республикасидан чиқиши ёки унга кираётганлиги аҳамиятга эга бўлмайди. Бошқача қилиб айтганда, агар Ўзбекистон Республикаси фуқароси белгиланган тартибни бузган ҳолда Ўзбекистон Республикасидан чиққан бўлса, унинг Ўзбекистон Республикасига кириши ноқонуний деб топилиши лозим. Бунда шуни ҳам назарда тутиш лозимки, агар ноқонуний кириш ёки чиқиш, шунингдек, чегарани кесиб ўтиш сохта ҳужжатларидан фойдаланган ҳолда амалга оширилган бўлса, у ҳолда бу қилмиш жиноятлар жами бўйича, яъни ЖКнинг 223 ва 228-моддалари билан малакаланади.

Қонунга хилоф равишда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш жинояти давлат чегараси кесиб ўтилаётган вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Қуйидагилар давлат чегарасини кесиб ўтиш вақти деб топилади: айбдор фактик жиҳатдан давлат чегарасини кесиб ўтиши ёки ўтмаслигидан қатъи назар рухсатнома пунктларида чегара назоратидан муваффақиятли ўтиш. Масалан, самолёт учишига қадар шахс томонидан аэропорт чегара назоратидан ўтиш тугалланган жиноят деб топилади. Худди шундай ҳолатда шахс ўзига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра чегара назоратидан ўта олмаган ҳолларда, унинг ҳаракатлари Ўзбекистон ҳудудига ноқонуний кириш ёки ундан чиқишга суиқасд сифатида малакаланиши лозим;

давлат чегараси чизигини ўтиш учун белгиланган пунктлардан ташқарида фактик жиҳатдан кесиб ўтиш.

Жиноят субъектив томондан тўғри қасд орқали содир этилади. Шахс ўз ҳаракатларининг ноқонунийлигини билади, яъни Ўзбекистон Республикаси ҳудудини ҳужжатсиз, сохта ҳужжатлардан фойдаланган ҳолда ёхуд тегишли рухсатномасиз кесиб ўтади ва буни хоҳлайди.

³⁹ Давлат чегарасини кесиб ўтиш учун керакли ҳужжатлар қуйидаги норматив актларда белгиланган: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сонли қарори; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 30 декабрдаги 519-сонли қарори қабул қилинган "Ўзбекистон Республикасининг 16 ёшга тўлмаган фуқароси гувоҳномасини расмийлаштириш ва бериш тартиби тўғрисида"ги НИЗОМ; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 6 январдаги 8-сонли қарори қабул қилинган "Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет элга боришлари тартиби".

Субъектив томоннинг қўшимча элементлари – мотив ва мақсад турлича бўлиши мумкин. Агар айбдор шахс давлат чегарасидан ўтиш қоидаларини Ўзбекистон Республикасига қарши жиноят содир этиш мақсадида (масалан, жосуслик, қўпоровчилик, терроризм ва бошқалар) кесиб ўтса, у ҳолда унинг ҳаракатлари жиноятлар жами сифатида малакаланиши лозим.

Мазкур жиноят эҳтиётсизлик орқасида содир этилганда (мўлжални йўқотиш туфайли чегарани кесиб ўтиш) жиноий жавобгарлик келиб чиқмайди. Давлат чегараси мажбурий равишда кесиб ўтилган (масалан, табиий офат, ҳалокат ва бошқалар) ҳолларда ҳам қилмишда шарҳланаётган жиноятнинг таркиби мавжуд бўлмайди.

16 ёшга тўлган, Ўзбекистон Республикаси фуқароси, фуқаролиги бўлмаган шахс ёки чет эл фуқаролари мазкур жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин.

Сиёсий бошпана ҳуқуқидан фойдаланиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси ҳудудига келган фуқаролиги бўлмаган шахслар ёки чет эл фуқаролари, башарти, уларнинг ҳаракатларида бошқа жиноят таркиблари мавжуд бўлмаса, мазкур жиноятнинг субъекти бўлиб ҳисобланмайдилар.

ЖК 223-моддаси 2-қисми объектив томондан чегарани ёриб ўтиш, бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб ёки чет элга чиқиши учун махсус келишув талаб қилинадиган мансабдор шахс томонидан содир этиш орқали содир этилади.

Чегарани ёриб ўтиш орқали шарҳланаётган жиноятни содир этишнинг малакаланиш белгилари ЖК 182-моддаси шарҳида батафсил берилган.

Чет элга чиқиши учун махсус келишув талаб қилинадиган мансабдор шахс томонидан ноқонуний четга чиқиш ҳаракати ЖКнинг 223-моддаси 2-қисми "в" банди билан малакаланади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 6 январдаги 8-сонли қарорида чет элга чиқиши учун махсус келишув талаб қилинадиган мансабдор шахслар рўйхати келтирилган.

ЖКнинг 223-моддаси 3-қисмига кўра "Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида назарда тутилган сиёсий бошпана ҳуқуқидан фойдаланиш учун кириш ҳужжатларини тегишли даражада расмийлаштирмасдан Ўзбекистон Республикасига келган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар жавобгарликдан озод қилинадилар".

Конституциянинг 93-моддаси, 1-қисми, 22-бандига асосан,

фуқаролик ва сиёсий бошпана бериш масалалари Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан ҳал этилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган сиёсий бошпана бериш тўғрисидаги қоидага асосан, чиқиш ҳужжатларини тегишли тартибда расмийлаштирмаган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга нисбатан қўлланилмайди.

Қуйидаги ҳолларда Ўзбекистон Республикасида сиёсий бошпана берилмайди: агар шахс Ўзбекистон Республикасида жиноят деб топилувчи қилмишни содир этгани учун хорижда қидирилаётган бўлса; жиноят иши бўйича айбланувчи сифатида жалб этилган ёки унга нисбатан суднинг қонуний кучга кирган айблов ҳукми мавжуд бўлса; у таъқиб этилмайдиган учинчи давлатдан келган бўлса; била туриб ёлғон маълумотлар берган бўлса; у таъқиб этилмайдиган учинчи давлатнинг фуқаролигига эга бўлса.

22. Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистонда бўлиш қоидалари қуйидаги ҳужжатлар билан тартибга солинади: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 17 мартда қабул қилинган 134-сонли "Хорижий фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлишларини тартибга солиш тўғрисида"ги қарори; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сонли "Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлишлари тартиби тўғрисида"ги қарори; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 28 январда қабул қилинган 38-сонли "Паспорт тизими ва чет эл фуқароларининг Ўзбекистонда бўлиш қоидалари бўйича давлат бошқарув органлари, корхона, муассаса ва ташкилотлар раҳбарларининг масъулиятини ошириш чоратадбирлари тўғрисида"ги қарори.

Санаб ўтилган ҳужжатлар қуйидаги тартибларни ўрнатади:

Ўзбекистон Республикасига келган чет эл фуқароларини виза муддати давомида вақтинчалик рўйхатдан ўтказиш;

чет эл фуқароларига Ўзбекистон Республикасида доимий яшаш рухсатномасини бериш;

чет эл фуқароларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудуди бўйича қўчиб юриши;

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигини бузганлик учун чет эл фуқароларини Ўзбекистонда бўлиш муддатларини қисқартириш ва уларни чиқариб юбориш.

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлиши ва уларнинг Ўзбекистон Республикаси орқали ўтишининг белгиланган тартиби жиноятнинг объекти бўлиб ҳисобланади.

ЖК 224-моддаси 1-қисми объектив томондан қуйидаги ҳаракатларни содир этишда кўринади:

Ўзбекистонда яшаш ҳуқуқини берувчи ҳужжатсиз ёки ҳақиқий бўлмаган ҳужжат билан Ўзбекистон Республикасида яшаш;

вақтинчалик ёки доимий рўйхатдан ўтказиш, кўчиб юриш ёки яшаш жойни танлашнинг белгиланган қоидаларига риоя этмаслик;

Ўзбекистонда бўлиш муддати тугаганидан кейин чиқиб кетишдан бош тортиш;

Ўзбекистон ҳудуди орқали ўтиб кетишнинг белгиланган қоидаларига риоя этмаслик.

Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини биринчи марта бузиш маъмурий жавобгарликка тортиш учун асос бўлади. Маъмурий жавобгарлик қўлланилгандан кейин бир йил давомида ҳаракат қайта содир этилган ҳолларда жиноий жавобгарлик келиб чиқади.

ЖК 224-моддаси 1-қисми диспозициясида назарда тутилган ҳаракатлардан бирининг содир этилиши билан жиноят тугалланган ҳисобланади. Мазкур ҳаракатлар рўйхати қатъий ҳисобланиб, уни кенгайтириб шарҳлашга йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикасида бўлган чет эл фуқаролари ўзлари билан паспорт ёки унинг ўрнини босувчи ҳужжатни олиб юришлари ва ваколатли орган вакилларининг талабига кўра тақдим этишлари лозим. Ўзбекистон Республикасида вақтинча бўладиган чет эл фуқаролари вақтинчалик рўйхатдан ўтган ҳолда яшашади. Миллий паспорт чет эл фуқароси келган кундан бошлаб уч кун ичида (байрам ва дам олиш кунларидан ташқари) вақтинчалик рўйхатга қўйиш учун тақдим этилади. Ўзбекистон Республикасида яшаш ҳуқуқини берувчи ҳужжатларни расмийлаштириш чет эл фуқароси меҳмонхонага келган вақтдан бошлаб 48 соат ичида амалга оширилади. Ўзбекистон Республикасида доимий яшовчи чет эл фуқаролари умумий асосларга кўра меҳмонхоналарда жойлашади ва ҳисобга олинади. Ўзбекистон Республикасига кирган кундан бошлаб уч кун ўтган (байрам ва дам олиш кунларидан ташқари) чет эл фуқароларининг ҳужжатларини

расмийлаштириш тақиқланади.

Ҳақиқий бўлмаган ҳужжатлар деганда тегишли штамп, муҳр, имзоси бўлмаган, шунингдек сохта ҳужжатлар, ҳужжатларнинг тасдиқланмаган нусхалари кабилар тушунилади.

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг муайян тоифалари: дипломатик корпус ходимлари, ҳаво кемалари экипажлари, халқаро ва бошқа ташкилотларнинг аъзолари ва бошқалар⁴⁰ вақтинчалик рўйхатдан ўтиш мажбуриятидан озод этиладилар.

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар Ўзбекистон Республикасида вақтинчалик ёки доимий бўладилар. Меҳмонхоналарда жойлашган чет эл фуқароларнинг Ўзбекистонда бўлиш ҳуқуқини берувчи ҳужжатларининг муддатини узайтириш визанинг амал қилиш муддати доирасида амалга оширилади.

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга агар Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги ва халқаро шартномаларида бошқача ҳол назарда тутилмаган бўлса, уларнинг паспортлари ёки унинг ўрнини босувчи ҳужжат билан бир қаторда Ўзбекистон Республикасининг дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари томонидан берилган транзит визалари мавжуд бўлган ҳолдаги Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан транзит тарзда ўтишга рухсат берилади.

Чет эл фуқароларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан белгиланган мамлакатга ҳаво, темир йўл ёки сув транспорти орқали транзит тарзда ўтишларига бундай ўтиш учун тегишли ҳужжатлар мавжуд бўлган ҳолларда рухсат берилади.

Халқаро транзит автоташишларни амалга ошираётган чет эл фуқароларининг Ўзбекистон Республикасидан ўтиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Қуйидаги ҳолларда Ўзбекистон Республикаси орқали визасиз транзит ўтишга рухсат этилади:

Ҳаво транспорти пассажирлари томонидан бошқа самолётга ўтмасдан Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали ўтиш;

Ўзбекистон Республикасида бўлиш 24 соатдан ошадиган ҳолларда халқаро авиалиния самолётларида келиб, бошқа самолётга ўтиш керак бўлган ҳамда аэропортдан чиққан санаси кўрсатилган белгиланган мамлакатга кириш ҳуқуқини берувчи ҳужжат мавжуд

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сонли "Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлишлари Тартиби тўғрисида"ги қарори

бўлган пассажирлар;

Ўзбекистон Республикаси тегишли равишда ҳукуматлараро келишувларга эга бўлган давлатлар фуқаролари.

16 ёшга тўлган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларгина жиноятнинг биринчи қисмида назарда тутилган жиноятнинг субъекти бўлиб ҳисобланади.

ЖК 224-моддаси биринчи қисмида назарда тутилган жиноят субъектив томондан тўғри қасд орқали содир этилади. Айбдор чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бажармаётганлигини билади, унга нисбатан жиноий жавобгарлик қўлланилиш мумкинлиги билади ва ушбу қоидаларни бузишни давом эттираверади.

ЖК 224-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят объектив томондан мансабдор шахс томонидан чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлиши қоидаларида назарда тутилган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни қабул қилиш тартибининг бузилишида намоён бўлади.

1992 йил 7 сентябрда қабул қилинган "Чет эл фуқароларининг Ўзбекистонда бўлишларининг вақтинчалик қоидалари"га кўра чет эл фуқароларини қабул қилган ташкилотларнинг мансабдор шахслари уларга чет эл фуқароларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилиши, уларнинг ҳисоби юритилиши, уларнинг республикада бўлиш ҳужжатларини ўз вақтида расмийлаштирилиши, уларнинг белгиланган муддатда чиқиб кетишини таъминлаши лозим.

ЖК 224-моддасининг 2-қисми ҳам маъмурий преюдицияга эга бўлиб ҳисобланади.

ЖК 224-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят мансабдор шахс томонидан чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни қабул қилиш тартибининг бузилиши биланок тугалланган ҳисобланади.

Агар жиноятнинг биринчи қисмида назарда тутилган жиноят чет эл фуқароси ёки фуқаролиги бўлмаган шахс томонидан содир этилса, иккинчи қисмида назарда тутилган жиноят эса фақатгина уларни қабул қилувчи ташкилотнинг мансабдор шахслари томонидан содир этилади. Махсус субъектлар – мансабдор шахслар чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни қабул қилиш тартибини ижро этишга бевосита дахлдор бўлишлари лозим. Буларга ички органлари ходимлари ва чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистонда бўлишини назорат қилувчи бошқа органлар ман-

сабдор шахслари киради.

ЖК 224-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноят объектив томони қуйидагиларни ўз ичига олади:

биринчидан, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни хусусий иш билан Ўзбекистон Республикасига таклиф қилган фуқаро томонидан мазкур фуқароларнинг вақтинча пропискадан ўтишларини, шунингдек улар шу ерда бўлишининг белгиланган муддати ўтгач чиқиб кетишларини таъминлашга доир чоралар кўрилмаслиги;

иккинчидан, уй-жой, транспорт воситалари бериб қўйилиши ёхуд бошқа хизматлар кўрсатилиши, агар бу Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларининг бузилишига олиб келиши;

ЖК 224-моддаси 3-қисми диспозициясида белгиланган ҳаракатлардан бирининг содир этилиши, агар бу ҳаракат ана шундай қилмишлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, жиноий жавобгарликка олиб келади.

ЖК 224-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноят унинг диспозициясида белгиланган ҳаракатлардан бири содир этилган вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

ЖК 224-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноят объектив томондан чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни қабул қилувчи Ўзбекистон Республикаси фуқаролари томонидан муайян чора-тадбирларни кўрмаслик орқали, яъни ҳаракатсизлик билан содир этилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сонли "Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлишлари Тартиби тўғрисида"ги қарорининг 2-иловасига мувофиқ, хусусий ишлар бўйича чет эл фуқароларини таклиф этган ҳамда уларни уй-жой билан таъминлаган шахслар, уларни тегишли ички ишлар органларида вақтинчалик рўйхатдан ўтказиш ва Ўзбекистон Республикасида бўлиш муддати тугаганидан кейин чиқиб кетишига кўмаклашишлари лозим.

Қонун чиқарувчи Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларининг бузилишига олиб келиши олдиндан аён бўлган ҳолларда чет эл фуқароларига уй-жой, транспорт воситалари бериб қўйилиши ёхуд бошқа хизматлар кўрсатилишини аниқ белгилаб беради.

Формал таркибдаги жиноят Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларининг бузилишига олиб келган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик

содир этилган вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни хусусий ишлар бўйича таклиф этган ҳамда Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш орқали уларни уй-жой билан таъминлаган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари жиноятнинг 3-қисми бўйича жиноят субъекти бўлиб ҳисобланади.

23. Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш

ЎзР Конституциясининг 52-моддасида: "Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқоросининг бурчидир. Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташга мажбурдирлар" – деб ёзилган.

ЎзРнинг 2002 йил 12-декабрдаги "Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида"ги Қонуни⁴¹ ҳарбий хизматга чақирув ва ҳарбий хизматни ўтиш тартибини белгиланди.

Ўзбекистоннинг суверенитетини ҳимоя қилиш бўйича конституциявий бурчнинг бажарилиш тартибини белгилаш, ҳарбий хизматни ўташ, хизматдан озод этилиш, ҳамда ҳарбий хизматга алоқадор бошқа масалалар юқорида келтирилган Қонунда ва ЎзРнинг 2001 йил 11-майдаги "Мудофаа тўғрисида"ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4-мартдаги "Ўзбекистон Республикаси фуқароларини ҳарбий рўйхатга олиш Низомини тасдиқлаш" №119-қарори, ушбу норматив акт асосида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси фуқароларини ҳарбий рўйхатга олиш Низоми, ЎзРнинг Мудофаа Вазирининг 2003 йил 15-июлдаги Ўзбекистон Республикаси фуқароларини ҳарбий рўйхатга олиш ишларини ташкиллаштириш ва тартибини белгилаш йўриқномасини тасдиқловчи 457-Буйруқларда ёритилади.

Қўриб чиқиладиган жиноятнинг ижтимоий хавфи шундаки, ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш ЎзРнинг давлат манфаатларига, мудофаа қудратига, Қуролли Кучларнинг лозим даражадаги тўлдиришига путур етказди. Конституция айрим ҳолларда фуқарога ҳарбий хизматни муқобил (фуқаровий ёки меҳнат) хизматга алмаштириш ҳуқуқини берган, лекин ҳарбий хизматдан белгиланган асос-

⁴¹ Қаранг: ЎзР "Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида"ги Қонун, 2002 йил. 12-декабрь, ОМ Ахборотномаси, №12 (1320) 217-модда.

ларда⁴² озод этилган шахс учун муқобил хизматни ўташ (корхона, тиббий муассалар ва бошқа жойларда) мажбурийдир. Ушбу хизматдан бўйин товлаш жиноятнинг 1 ёки 2-чи қисми бўйича жавобгарликни келтиради.

Ҳарбий хизмат – Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг Қуролли Кучлар сафида умумий ҳарбий мажбуриятни бажариш бора-сидаги давлат, хизматининг алоҳида туридир⁴³. Ҳарбий хизмат, расмий давлат хизматлари турларидан бири бўлиб, умумий ҳарбий мажбуриятни адо этишга турли хил ёндашувни мумкинлигини назарда тутати. Ушбу ҳолатдан келиб чиқиб, қонун чиқарувчи ҳарбий хизматнинг турларини белгилаб, шуларга биноан умумий ҳарбий мажбуриятни ўташни алоҳида тартиби, ҳамда Конституцияга биноан мамлакатни муҳофаа этиш мажбуриятларини бажариш шарт бўлган шахсларнинг хизматни ўташ муддати ва бошқа ҳолатларни белгиланган.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш жинояти муддатли ҳарбий хизмат, сафарбарлик чақируви резервидаги ҳарбий хизмат, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари сафида ҳарбий хизматни ўтаган резервчилар хизмати ҳамда муқобил хизматдан бўйин товлаш учун жавобгарликни белгилайди.

Муддатли ҳарбий хизмат – чақирилиш ёшидаги фуқароларнинг оддий аскар ва сержантлар тартиби лавозимларида, шунингдек муқаддам ҳарбий хизматни ўтамаган офицерларнинг қонун ҳужжатларида белгиланган муддат мобайнида Қуролли кучлар сафидаги мажбурий хизматдир.

Муддатли ҳарбий хизмат муддатлари календар ҳисобида:

Муддатли ҳарбий хизматни оддий аскарлар ва сержантлар таркиби лавозимларида ўтаётган ҳарбий хизматчилар учун ўн икки ой (олий маълумотли шахслар учун – тўққиз ой)⁴⁴.

Муқобил хизмат – фуқароларнинг умумий ҳарбий мажбуриятни бажаришнинг чақирув бўйича ҳарбий хизматнинг ўрнига иқтисодиёт, ижтимоий соҳасининг турли тармоқларида кам малака талаб этиладиган (ёрдамчи) ишларни, шунингдек фалокатлар, ҳалокатлар, табиий офатлар ва бошқа фавқулодда вазиятлар оқибатларини бартараф этиш ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган алоҳида туридир⁴⁵.

Ўн саккиз ёшдан 27 ёшгача бўлган, ҳарбий рўйхатда турувчи ва

⁴² Қаранг: Ўша ерда, 38-модда.

⁴³ Қаранг: Ўша ерда 1 қисм, 4-модда.

⁴⁴ Қаранг: ўша ерда 1 қисм, 5-модда.

⁴⁵ Қаранг: ЎЗР "Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида"ги Қонун 37-модда.

хизматга чақирилиши лозим бўлган фуқаролар, агар улар диний таълимоти қурол-яроқдан фойдаланиш ва Қуролли Кучларда хизмат қилишга йўл қўймайдиган, рўйхатга олинган диний ташкилотлар ҳисобида турсалар, муқобил хизмат ҳуқуқига эга. Муқобил хизматнинг муддати йигирма тўрт ойна, олий маълумотли фуқаролар учун эса ўн саккиз ойна ташкил этади.

Сафарбарлик чақируви резервидаги ҳарбий хизмат деганда, муддатли ҳарбий хизматни ўташга яроқли ҳамда чақирилиш муддатини кечиктириш ва чақирилишдан озод этилиш ҳуқуқига эга бўлмаган, бироқ Қуролли Кучлар сафига навбатдаги муддатга чақирмаган шахсларни сафарбарлик чақируви резерви сафига олиниши тушунилади. Сафарбарлик чақируви резервидаги хизмат ҳудудий принцип асосида ойлик йиғинлар асосида ташкил этилади ҳамда чақирилувчилар томонидан Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлигининг махсус ҳисоб варағига пул бадаллари киритилишини назарда тутати. Сафарбарлик чақируви резервидаги хизмат, сафига олинган шахслар ҳар йилги ҳарбий йиғинларга жалб этилишлари мумкин, ғавқулодда вазиятлар ёки Ўзбекистон Республикасига ҳарбий тажовуз рўй берган тақдирда эса ҳақиқий ҳарбий хизматга чақириладилар.

Сафарбарлик чақируви резервидаги хизматни ўтаган фуқаролар йигирма етти ёшга тўлганларидан кейин Қуролли Кучлар резерви таркибига ўтказиладилар.⁴⁶

Резервдаги хизматни ўташ ёки резервчилар хизмати – бу ҳақиқий ҳарбий хизматни, шунингдек сафарбарлик чақируви резервидаги хизматни ўтаган оддий аскарлар, сержантлар ва офицерлар жумласидан бўлган ҳарбий хизматга мажбурлар учун Қуролли Кучларнинг қўшинлари, қисмлари ва бўлинмалари сафини уруш вақтида тақозо этиладиган штатлар даражасига қадар тўлдириш, шунингдек уруш даври тақозо этиладиган тузилмаларни кучайтириш мақсадида умумий ҳарбий мажбурият асосида жорий этиладиган ҳарбий хизмат туридир.

Резервчилар сифатида хизматни ўтаётган ҳарбий хизматга мажбурлар тинчлик даврида қоида тариқасида қўшинларнинг жанговор тайёргарлигини сақлаб туриши, резервчиларнинг ҳарбий ҳисобдаги ихтисослик бўйича мажбуриятларини тинчлик ва уруш даврида бажарилиши учун зарур бўлган кўникмаларни сақлаб қолиш ва такомиллаштириш мақсадида ҳарбий қисмлар базасида ҳудудий принцип асосида ташкил этиладиган ҳарбий тайёргарлик бўйича ҳарбий йиғинларни ўташга жалб этилишлари мумкин.

⁴⁶ Қаранг: ўша ерда, 6-модда.

Резервчилардан уруш давридан ҳам, тинчлик даврида ҳам ЎзРга қарши ҳарбий тажовуз тақдири ва мамлакат хавфсизлигига таҳдид туғилганда, табиий офатлар ҳамда фавқулодда вазиятлар оқибатларини бартараф этишда ЎзРнинг Президенти фармонига биноан қўшилмалар ва қисмлар таркибида жанговор мақсадлар бўйича фойдаланиши мумкин.

Қуrolли Кучлар резервчиларнинг хизматни ўташ тартиби ва муддатлари "Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида"ги Қонуннинг 5-бобида ва бошқа норматив – ҳукуқий ҳужжатларда белгиланади.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш жиноятининг объекти ҳарбий хизматга чақирув, сафарбарлик чақирув резервигалиниш, ҳарбий хизматни ўташ ва резервдаги хизматни ўташ белгиланган тартиби ҳисобланади. Ушбу объект умумий объект – давлат бошқарув органларининг нормал тартибдаги фаолиятининг ажралмас қисмидир.

Амалдаги қонунчиликка биноан хизматга чақирув ва сафарбарлик чақируви бевосита ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташга тайёргарлик сифатида фойдаланилади, яъни ҳақиқатда ҳарбий хизмат эмас. Шунинг учун, изоҳ берилаётган жиноят ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар сирасига кирмайди.

Фуқароларнинг муддатли ҳарбий хизматга ҳамда сафарбарлик чақируви резервидаги хизматга чақирилиши Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига асосан йилига икки марта: апрель – май ва октябрь – ноябрь ойларида ўтказилади.⁴⁷

Объектив томондан ЖКнинг 225-модда 1-қисмида кўзда тутилган жиноят ҳарбий ёки муқобил хизматга чақирувдан, сафарбарлик чақирув резерви сафига олинишдан ёки қуrolли кучлар резервида хизматни ўташдан узрли сабабсиз бўйин товлашда ифодаланади.

Бўйин товлаш деганда, чақирув ёшидаги шахс томонидан Конституцияда назарда тутилган ўз фуқаролик бурчини бажармаслик учун фойдаланган ҳар қандай усулни тушуниш зарур.

Бўйин товлаш узрли сабабларсиз, ҳужжатларни қабакилаштириш, алдаш ва бошқа йўллар билан чақириш пунктига белгиланган вақтда етиб келмасликда ифодаланиши мумкин. Ана шу усулларнинг ҳаммаси ҳарбий хизматни ўтамасликка қаратилган бўлади.

Сафарбарлик чақирув резерви сафга олинишдан бўйин товлаш ҳам турли хил усуллар орқали амалга оширилиши мумкин ва сафар-

⁴⁷ Қаранг: ЎзР "Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида"ги Қонун 19- модда.

барлик чакирув резерви хизматга олинисдан қочишга мўлжалланган актив ва пассив ҳаракатларда ўз ифодасини топади.

Резервда хизматни ўташдан бўйин товлаш ЎЗРнинг нормал фаолиятига хавфли табиий офатлар ҳамда ғавқулодда вазиятларни олдини олиш ёки оқибатларни бартараф этиш учун мўлжалланган ҳарбий йиғинлардан бош тортиш назарда тутади⁴⁸.

Чакирилувчининг: меҳнат лаёқатини йўқотиш билан боғлиқ касаллиги ёки майиблиги; чакирилувчининг яқин туғишганининг вафот этгани ёки оғир бетоблиги; табиий йўсиндаги тўсиқлар ёки чакирилувчининг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган, унинг чакирув комиссиясига ёки сафга олинис жойига, сафарбарлик ёки резерв хизматини ўташ учун етиб келишга тўсқинлик қилган шарт-шароитлар (ёнғин, сув тошқини, транспорт фалокати ва ҳокозолар) узрли сабаблар ҳисобланади.

Касаллиги муносабати билан чакирув пунктига келиш имкониятининг бўлмаганлиги шифокор томонидан берилган ҳужжатлар билан, табиий шарт-шароитлар муносабати билан етиб келиш имкониятининг бўлмаганлиги давлат ҳокимияти органларининг тегишли ҳужжатлари билан тасдиқланган бўлиши керак.

Чакирилувчини ЖК 225-модда 1-қисм бўйича жиноий жавобгарликка тортиш тўғрисидаги масала фақатгина унга илгари йил давомида узрли сабабларсиз ҳарбий ёки муқобил хизматдан, сафарбарлик чакируви резерви сафига олинисдан ҳамда Қуролли Кучлар резервида хизматни ўташдан, бўйин товлагани учун Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 237 ёки 239-моддалари асосида маъмурий жазо чоралари қўлланилган бўлса, қўзғатилади.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан, сафарбарлик чакируви резерви сафига олиниси, Қуролли Кучлар резерви хизматни ўташдан, бўйин товлаш чакирув муддати тайинланган пайт тугашидан эътиборан тугалланган жиноят ҳисобланади.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан, сафарбарлик чакируви резерви сафига олинисдан, Қуролли Кучлар резервида хизматни ўташдан узрли сабабларсиз бўйин товлашнинг субъектив томони тўғри қасдли айб билан ифодаланади. Айбдор чакирув сафга олинис ёки ҳарбий муқобил хизматни ўташ билан боғлиқ мажбуриятларни бажармаётганини идрок этади, узрли сабабларсиз ва ноқонуний равишда чакирув пунктларига бормади ва бундай ҳаракатларни содир этишни хоҳлайди ҳам.

⁴⁸ Қаранг: ЎЗР "Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида"ги Қонун, 32- модда

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлашнинг субъекти сифатида ЎзРнинг фуқароси, чақирув кунига қадар 18-ёшга тўлган ҳарбий хизматга чақирувдан озод этилиш ёки уни кечиктириш ҳуқуқига эга бўлмаган эркак жинсига тегишли шахс тан олинishi мумкин.

Ўрганилаётган модданинг 2-қисмида ҳарбий резерви сафига олинishiдан, Қуролли Кучлар резервида хизматни ўташдан бўйин товлаш:

а) ўз баданига шикаст етказиш;

б) ҳужжатларни қалбакилаштириш ёки бошқача алдаш йўли билан содир этилганда белгиланадиган жиноий жавобгарлик кўзда тутилади.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш мақсадида ўз баданига шикаст етказишни Конституциянинг 225-моддаси 2-қисми "А" бандига асосан квалификация этилиши керак. Ўз баданига жароҳат етказишни – бу баданнинг бирон бир аъзо ёки тўқималарини қасдан жароҳатлаш, уларнинг функцияларини турли усуллар билан бузиб, ҳарбий чақирувдан ёки хизматдан бўйин товлашга айтилади. Соғлиқка зарар (шикаст) айбдорнинг ўзи томонидан, ҳамда унинг илтимоси билан бошқа шахс томонидан ҳам етказилиши мумкин.

Шикаст бошқа шахс томонидан етказилган бўлса, шахс тегишли даражадаги баданга шикаст етказиш ва шарҳланаётган жиноятни содир этишга ёрдам берганлиги учун жиноий жавобгарликка тортилади. Бунда шахс шикаст етказаётганда ўзининг ҳаракатларини идрок этгани ва баданга шикаст етказишни ҳарбий ёки муқобил хизматдан сафарбарлик чақируви резерви сафига олинishiдан, Қуролли Кучлар резервидан бўйин товлашда кўмак деб, тушунишини аниқлаш лозим. Қонун соғлиқка зарарнинг қандай даражада бўлишини кўрсатмайди. Лекин ЖКнинг 225-моддаси 2-қисмининг маъносига кўра, бу ҳарбий хизматни ўташдан озод этилиши учун етарли асос бўлиши керак.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан, сафарбарлик чақируви резерви сафига олинishiдан ёки резервда хизматни ўташдан ҳужжатларни қалбакилаштириш ёки бошқача алдаш йўли билан бўйин товлашни ЖК 225-модда 2-қисм "Б" банди билан квалификация этиш керак. Қалбакилаштириш деганда, ҳарбий ёки муқобил хизмат сафарбарлик чақируви резерви, резервда хизматни ўташдан бўйин товлаш мақсадида ҳарбий хизматдан озод этилишга асос бўла оладиган қалбаки ҳужжатларни келтириш тушунилади. Қалбакилаштиришнинг мақсади – навбатдаги ҳарбий чақирув, хизмат ёки сафга олинishiдан бўйин товлаш бўлиб, бунда чақирув комиссиясига шахснинг соғлиги, ёши, ои-

ласининг таркиби сингари бирон бир фактлар ёки муддатли ҳарбий хизматга чақирувга, сафга олинишга тўсқинлик қилувчи ҳар қандай бошқа маълумотлар борлигини тасдиқловчи ҳужжатлар тақдим этилади.

Ҳарбий ёки муқобил хизматдан сафарбарлик чақируви резерви сафига олинишидан ёки резервда хизматни ўташдан ҳужжатларни қалбакилаштириш орқали бўйин товлаш ЖК 228-моддасини қўшимча квалификация этишни талаб қилмайди.

Бошқача алдаш деганда, шахснинг ҳарбий ёки муқобил хизмат, сафарбарлик чақируви резерви сафида, резерв хизматдан бўйин товлаш мақсадида амалга ошириладиган ҳамда унинг ёрдамида мудофаа ва муқобил хизмат органларини чақирувдан озод этиш ҳақида қонуний асос борлигини ишонтиришга, уларни янглиштиришга имкон берадиган ҳар қандай усулни тушуниш лозим. Масалан, комиссияга ўзининг ўрнига бошқа, олдиндан ҳарбий хизматга яроқсиз шахсни юбориш, чақирув комиссиясига ҳарбий хизматга чақириш масаласига таъсир этадиган ёлғон маълумотларни бериш ва ҳоказо.

ЖК 225-моддаси 2-қисм "А" бандида белгиланган жиноят баданга шикаст етказиш пайтдан эътиборан тугалланган деб ҳисобланади. ЖК 225-моддаси 2-қисм "Б" бандида назарда тутилган жиноят эса айбдорга ҳарбий ёки муқобил хизматдан, сафарбарлик чақируви резерви сафига олинишдан, резервда хизматни ўташдан озод бўлиш имконини берадиган қалбаки ҳужжат тақдим этилган ёки бошқача алдаш содир этилган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

ЖК 225-моддаси 3-қисмининг объектив томони Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларига сафарбарлик бўйича чақирилишдан бўйин товлашда ифодаланади. "Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 46-моддаси уруш вақтида сафарбарлик бўйича ҳарбий хизматга чақириш тартиби ва шартларини белгилайди.

Фуқароларнинг сафарбарлик бўйича ва уруш даврида ҳарбий хизматга чақирилишини Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари асосида ўтказилади.

Сафарбарлик эълон қилинган тақдирда, бу вақтда ҳарбий хизматда ва ҳарбий йиғинларда бўлган барча фуқаролар алоҳида фармойиш берилгунга қадар хизматни давом эттириб туради, ҳарбий хизматга мажбурлар эса ҳарбий хизматга чақириладилар. Ҳарбий хизматчиларнинг таътиллари бекор қилинади. Ҳарбий хизматга мажбурлар ўзлари қайд этилган жойдаги туман (шаҳар) мудофаа ишлари

органида, ҳарбий хизматчилар эса хизматни ўтаётган жойда ҳозир бўлишлари шарт. Сафарбарлик эълон қилиниши билан туман (шаҳар) комиссияларининг чақирилиши ёшдаги фуқароларининг чақирилиш муддатини кечиктириш ва уларни чақирилишдан озод этиш тўғрисидаги қарорлари бекор қилинади. Чақирилиш муддатини кечиктириш бундан кейин фақат саломатлиги ҳолатига кўра ва махсус ҳисобда турганлигига қараб қўлланиши мумкин.

Сафарбарлик эълон қилинганда ва уруш даврида ҳарбий хизматга ўн саккиз ёшдан бошлаб "Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида" ги Қонунда белгиланган резерв ва захирада бўлиш ёши чегарасига қадар ёшдаги ҳарбий хизматга мажбурлар ва чақирилувчилар ҳамда ҳарбий рўйхатда турмаган ўн саккиз ёшдан қирқ беш ёшгача бўлган аёллар (ўн олти ёшгача бўлган болалари бор аёллар бундан мустасно) чақирилишлари мумкин.

Сафарбарлик бўйича ва уруш даврида ҳарбий хизматга чақирилиши фақат мудофаа ишлари органлари томонидан амалга оширилади⁴⁹.

Сафарбарлик бўйича чақирувдан бўйин товлаш шахсининг узрли сабабларсиз сафарбарлик кўрсатмасида қайд этилган муддатга чақирилиш пунктига етиб келмаслиги ёхуд ғайриқонуний равишда сафарбарликдан озод бўлишдадир (қалбаки ҳужжатлардан фойдаланиб, ёлғондакам касал бўлиш ва ҳоказолар).

Жиноят сафарбарликдан бўйин товланган пайтдан эътиборан тугалланган деб ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят тўғри қасддан содир этилади. Мотив ва мақсад жиноятнинг квалификацияси учун аҳамияти йўқ.

Жиноятнинг субъекти бўлиб муддатли ҳарбий ёки муқобил хизматга чақирилмаган, сафарбарлик чақирuvi резерви сафига олинган ҳамда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўтагандан кейин резерв ёки захирага ўтказилган шахс ҳисобланади. Резервда ва захирадаги хизматнинг ёш чегараси қонун билан белгиланади.

24. Маъмурий назорат қоидаларин бузиш

1992 йил 9 декабрда ЎзРнинг "Озодликдан маҳрум этиш жойларидан бўшатишган шахслар устидан ички ишлар идораларининг маъмурий назорати тўғрисида" Қонуни қабул қилиниб, унга кўра маъмурий назорат тарбиявий ва жиноятлар содир этилишининг олди-

⁴⁹ Қаранг: ЎзР "Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида" ги Қонун, 46-модда.

ни олишга қаратилган таъсир чораларининг йиғиндиси бўлиб назорат остидаги шахсларга маъмурий чеклашларни татбиқ этишдан иборатдир.

Ушбу қонуннинг 4-моддасига асосан, маъмурий назорат қуйидаги балоғат ёшига етган шахслар учун қўлланилади:

а) оғир ёки ҳар қасддан содир этилган жиноятлар учун икки ёки ундан ортиқ марта судланган шахсларга нисбатан, агар уларнинг жазони ўташ давридаги ҳулқ-атвори тузалиш ва ҳалол меҳнат қилиб кун кечириш йўлига ўтишни асло истамаганларидан далолат берса;

б) оғир жиноятларни содир этганлик учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган ёки ҳар қандай қасддан қилинган жиноятлар учун икки ёки ундан ортиқ марта судланган шахслар жазо муддатларни ўтаб берганларидан сўнг, ички ишлар идораларининг жамият учун зарарли кун кечиришни тўхтатиш тўғрисидаги огоҳлантиришга қарамай, жиноят тартибини бузаётган ва фуқароларнинг қонуний манфаатларига путар етказётган бўлса.

Ушбу қонуннинг 5-моддасида белгиланишича, маъмурий назорат остига олинган шахсларга нисбатан қуйидаги чекланишлар қўлланиши мумкин.

куннинг ички ишлар идоралари белгилаб қўйган вақтида уй (квартира)дан чиқиб кетишни тақиқлаш;

туман (шаҳар)нинг муайян жойларида бўлишини тақиқлаш;

ички ишлар идоралари (милиция)нинг рухсатсиз туман (шаҳар)дан ташқарига чиқиб кетишни тақиқлаш;

рўйхатдан ўтиш учун ҳар ойда бир мартадан тўрт мартагача милицияга келиб учрашиш каби чекланишлар қўлланиши мумкин деб белгилаб қўйилган;

Маъмурий назорат остида бўлган шахс меҳнат қилиб кун кечириши, жамоат тартибини бузмаслиги бошқа фуқароларнинг қонуний манфаатларига путур етказмаслиги, қуйидаги қоидаларга;

милициянинг чақирувига биноан кўрсатилган муддатда бориш ҳамда маъмурий назорат қоидаларини ижро этиш билан боғлиқ масалалар бўйича оғзаки ва ёзма тушунтиришлар бериш;

ишлаш ёки яшаш жойининг ўзгарганлиги тўғрисида, шунингдек туман (шаҳар)дан ташқарига кетаётгани тўғрисида маъмурий назоратни амалга ошираётган милиция ходимларини бир кеча-кундуз ичида хабардор қилиш;

бошқа аҳоли манзилгоҳига борганида маҳалла ички ишлар (милиция) бўлимида рўйхатдан ўтиш;

ушбу қонуннинг 5-моддасида назарда тутилган унга нисбатан қўланилган чеклашларга риоя этиш шартдир.

Чеклашлар рўйхати қатъий ҳисобланади, бу рўйхатларни кенгайтириш мумкин эмас.

Судьянинг қарори маъмурий назорат ўрнатилиши учун асос ҳисобланади. Судья озодликдан маҳрум қилиш жойларида жазони ўтаётган шахсларга нисбатан жазони ижро этиш ҳудудидаги ёки шахс яшаётган ички ишлар орган бошлиғининг жазога ҳукм қилинган шахснинг тузалиши ва ҳалол меҳнат қилиб кун кечириши йўлига ўтишини асло истамаганлигидан далолат берувчи тақдимнома олинган пайдан бошлаб 10 кундан кечиктирмай қарор чиқаради.

Судья маъмурий назорат ўрнатиш тўғрисидаги қарорида назоратнинг белгиланганига нималар сабаб бўлганлигини, назорат муддатини, назорат остидаги шахсга нисбатан қўлланиладиган чеклашларни, агар маъмурий назорат шахснинг озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаб чиққанлиги муносабати билан белгиланган бўлса, унинг танлаган яшаш жойига етиб келиш муддатини кўрсатади.

Маъмурий назорат олти ойдан бир йилгача муддатга белгиланади.

Назоратни амалга ошириш муддати шахс озодликдан маҳрум этиш жойидан яшаш жойига етиб келган пайдан бошлаб ёхуд судья маъмурий назорат ўрнатиш тўғрисида қарор чиқарган пайдан бошлаб ҳисобланади.

Маъмурий назорат муддати ички ишлар идораларининг тақдимномасига биноан ҳар сафар яна олти ойга узайтирилиши мумкин, лекин узайтирилган назорат муддати мазкур жиноят учун белгиланган судланганлик муҳлатининг тугаши ёки судланганликни олиб ташланиши учун қонунда назарда тутилган муддатлардан ошмаслиги мумкин.

Қуйидаги ҳолларда маъмурий назорат:

маъмурий назорат олиб бориш учун белгиланган муддат тугагандан кейин, агар уни узайтиришга асос бўлмаса;

муддатидан илгари, башарти назорат остида бўлган шахс тузалиш йўлига қатъиян ўтганлиги, ишда ва турмушда ўзини яхши томондан кўрсатганлиги аниқланган бўлса;

судланганлик муҳлати тугаган ёки судланганлик олиб ташланган бўлса, тўхтатилади.

Жиноятнинг объекти маъмурий назоратни амалга оширишнинг белгиланган тартиби, маъмурий назоратни амалга оширувчи ички

ишлар идораларининг нормал фаолияти ҳисобланади.

Жиноят объектив томондан маъмурий назорат қўлланилган шахслар томонидан маъмурий назоратнинг у ёки бу қондасининг бузулишида ифодаланади. Қонунда кўрсатиб ўтилган қоида бузилишларининг рўйхати қатъий бўлиб, маъмурий назорат остидаги шахсларга нисбатан бошқа ҳеч қандай чеклашлар белгиланиши мумкин эмас.

"Озодликдан маҳрум этиш жойларидан бўшатишган шахслар устидан ички ишлар идораларининг маъмурий назорати тўғрисида"ги Қонуннинг бирор бир банди бузилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб ҳисобланади. Башарти маъмурий назорат қоидалари ҳудди шундай қилими учун маъмурий жавобгарликка тортилган шахс томонидан содир этилган бўлса, у ЖК 226-моддасининг 1-қисми бўйича жавобгарликка тортилади.

Субъектив томондан жиноят қасдан содир этилади. Уни квалификация қилишда жиноятнинг содир этилиши мотиви ва кўзланган мақсад аҳамиятга эга эмас.

Жиноят субъекти бўлиб, фақат унга нисбатан маъмурий назорат қўлланилган шахс ҳисобланади.

ЖК 226-моддаси 2-қисмида: а) маъмурий назоратдан бўйин товлash мақсадида ўз истиқомат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш; б) маъмурий назорат озодликдан маҳрум қилиш жойларидан озод қилиш вақтида шахсга нисбатан ўрнатилган бўлиб, у ўзи танлаган яшаш жойига узрли сабабларсиз муайян муддатда етиб келмаганлиги туфайли маъмурий назорат қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Истиқомат жойидан ўзбошимчалик билан кетиб қолиш деганда, устидан маъмурий назорат ўрнатилган шахснинг маъмурий назоратни амалга ошираётган ички ишлар идораларининг расмий ижозатсиз истиқомат жойидан кетиб қолишини тушуниш лозим.

Айбдорнинг қилмишини ЖК 226-моддасининг 2-қисми бўйича квалификациялаш учун унинг маъмурий назоратдан қандай мақсадни кўзлаб бўйин товлaганини аниқлаш зарур, акс ҳолда айбдорнинг хатти-ҳаракатини ЖК 226-моддаси 2-қисми "а" банди бўйича квалификация қилиб бўлмайди.

25. Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларни эгаллаш, нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни яшириш

Жиноятнинг ижтимоий хавфлилиги шундаки, у расмий ҳужжатларни юритишнинг тартибини бузиб, бунинг оқибатида фуқаролар, корхона, муассаса ва ташкилотларнинг қонуний манфаат ва ҳуқуқларига зарар етказиш ёки уларни яшириш бошқа жиноятларни содир этиш учун шарт-шароит яратиб беради. (Масалан, талон-тарож қилиш, мансаб сохтакорлиги, контрабанда ва ҳоказо)

Жиноятнинг объекти бўлиб қонунчилик ва давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг талабларига биноан ўрнатилган расмий ҳужжатларни қайд этиш, юритиш ва сақлаш тартиби бўйича муносабатлар, ҳамда фуқаро ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари тушунилади. Шарҳланаётган жиноятнинг предметлари сифатида ҳужжат, штамп, муҳр ва бланкалар ҳисобланади. Қонунда кўрсатилган предметлардан асосийси "ҳужжат" тушунчасидир, чунки штамплар муҳр ва бланкалар айна ҳужжатларни тайёрлаш ва расмийлаштириш учун мўлжалланган.

Ҳужжат – юридик аҳамиятга эга бўлган маълумотлар мавжуд ёзма актдир. Жиноят предмети сифатида Қонун шунингдек паспорт, ҳарбий билет ёки бошқа муҳим шахсий ҳужжатни айтиб ўтади. (ҳужжат, расмий ҳужжат тушунчалари ҳақида ЖК 209-моддаси шарҳига қаранг).

Шарҳланаётган жиноятнинг предметига, шунингдек, электрон ҳужжатни ҳам киритиш мақсадга мувофиқ.

Электрон шаклда қайд этилган, электрон рақамли имзо билан тасдиқланган ва электрон ҳужжатларнинг уни идентификация қилиш имкониятини берадиган бошқа реквизитларга эга бўлган ахборот электрон ҳужжат⁵⁰ электрон ҳужжат техника воситаларидан ва ахборот тизимлари хизматларидан ҳамда ахборот технологияларидан фойдаланилган ҳолда яратилади, ишлов берилади ва сақланади. Шу муносабат билан, тегишли шарт-шароитлар мавжудлигида электрон ҳужжатни эгаллаш, нобуд қилиш, унга шикаст етказиш ёки яширишда айбдор шахс жиноят ва ЖК 174-моддаларининг жами бўйича жавобгарликка тортилиши керак. Бироқ, агар жиноят электрон ҳужжатга нисбатан компьютер тизимида кирмасдан содир этилса, айбдор-

⁵⁰ Қаранг: ЎзР "Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида" Қонуни, 2004 йил 29-апрель, 5-модда. // ҚХТ 2004 йил №20, 230-модда

нинг ҳаракатлари фақат ЖК 227-моддаси бўйича квалификация қилиниши керак.

Штамп – босма қолипнинг алоҳида тури бўлиб, маълумотларни тасдиқлаш ва тайёрлаш, сақлаш, фойдаланишда алоҳида тартиб ўрнатилган ҳужжатларни қайд этиш учун хизмат қилади. Штамплар, бурчак, қайд информაციон ва шахсийларга бўлинади.

Бурчак штамп – бу юридик шахс, якка тартибдаги тадбиркор ёки юридик шахс тузмаган деҳқон хўжалиги номидан келтирилган ҳужжатларда босиладиган штамплар.

Қайд этиш штамп – ҳужжатларни қайд этиш ва ҳисобга олиш учун фойдаланиладиган, расмий штамп.

Информაციон штамплар – бу турли хил маълумотлар бериш харақтерига эга бўлган ва бурчак ҳамда қайд этиш штампларига киририлмаган юридик шахснинг якка тартибдаги тадбиркор, юридик шахс тузмаган деҳқон хўжалигининг шунингдек божхона назорати мутахассисининг штампларидир.

Шахсий штамп – бу жисмоний шахслар томонидан ўз эҳтиёжлари учун ишлатиладиган номли ёки номсиз штамп⁵¹.

Мухр – юридик ёки жисмоний шахснинг тўлиқ номи ёзилмаган матннинг рельефли ёки ўйма тасвирдан иборат ва қоғозда, сақичда, пластилинда ёки бошқа материалларда ўзидан нусха қолдириш учун хизмат қилувчи босма қолипдир. Штампнинг босмасидан фарқли ўлароқ мухрнинг босмасига тузатиш ва қўшимчалар қилиш мумкин эмас.

Алоҳида махсус тайёрланиш, сақлаш ва фойдаланиш тартиби ўрнатилган мухр ваколатли шахс томонидан унинг хоҳиш-иродасини ёки бошқа маълумотни қўшимча равишда расмий тасдиқлаш учун ишлатилади. Мухрлар асосий, тузилма, шахсий ва ёрдамчиларга бўлинади.

Асосий мухр – бу юридик шахс, якка тартибдаги тадбиркор, юридик шахс тузмаган деҳқон хўжалиги номидан чиқаётган ҳужжатларни тасдиқлаш учун ишлатиладиган мухрдир. Бунда шартномалар, ваколатномалар, банк ва бошқа пул ва моддий пул бойликларни тасарруф этиш билан боғлиқ бўлган ҳужжатлар фақат асосий мухр орқали тасдиқланади.

Тузилма мухри – бу юридик шахснинг бевосита алоҳида тузил-

⁵¹ Қаранг: "Положение о порядке изготовления и пользования печатями и штампами утвержденный приказом министра внутренних дел Республики Узбекистан. 01. 15 сентябрь.2001год №255 // Бюллетень нормативных актив, 2001, №20"

маси номидан чиқаётган ҳужжатларни тасдиқлаш учун ишлатиладиган муҳр.

Шахсий муҳр – бу шахсий амалиёт билан шуғулланаётган ёки тиббий муассасаларда ишлаётган врачларнинг тиббий ҳужжатларни тасдиқловчи ҳамда нотариуслар томонидан ишлатиладиган муҳрдир.

Ёрдамчи муҳр – бу юридик шахс, якка тартибдаги тадбиркор ва юридик шахс тузмаган деҳқон хўжалигининг асосий муҳр билан тасдиқлашни талаб этмайдиган ички ҳужжатларини тасдиқлаш учун ишлатиладиган муҳрдир⁵².

Муҳрларнинг алоҳида турини давлат герби туширилган доира шаклига эга бўлган гербли муҳрлар ташкил этади⁵³.

Муҳрлар турли хил жисмлардан тайёрланади. (резина, каучук, пластмасса), турли конфигурацияга ва бошқа ўзига хос белгиларга эга. Муҳрлар жумласига, шунингдек хоналар, омборхоналар, ўрамлар ва ҳоказоларни хатлаш мақсадида сақичда, пластилинда муҳр ўрнида босиладиган босма қолиплар киради.

Бланка – бу бурчак ёки марказда штамп босмаси тушурилган ёки исталган усулда штамп тексти босилган ёки бошқа текстли (текстли расм) бўлган ҳамда ҳужжатни тайёрлаш учун фойдаланиладиган қоғоз варағи тушунилади (лицензия, паспорт, гувоҳнома, сўровнома, ариза ва бошқалар бланкаси). Булар орасида қатъий ҳисобдаги бланкалар ажралиб туради, улар алоҳида тартиб рақами (серияси), махсус фойдаланиш режимига эга⁵⁴. Шарҳланаётган жинойт предметиға фақат қатъий ҳисобдаги бланкалар киради.

Паспорт – бу Ўзбекистон Республикасида ва қатор чет эл мамлакатларида шахсни ва фуқароликни тасдиқловчи умумий расмий ҳужжат (фуқаро паспорти, умумфуқаро хорижий паспорти, хизмат хорижий паспорти). Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг паспорти Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини ва унинг эгаси шахсини тасдиқловчи асосий ҳужжатдир⁵⁵.

Ҳарбий билет – Ўзбекистон Республикаси фуқароси шахсини ва ҳарбий унвонини тасдиқловчи ҳужжат.

Бошқа муҳим шахсий ҳужжатларга: алоҳида категорияли фуқаролар учун паспорт вазифасини бажарувчи ҳужжатлар (ҳарбий хизматчининг шахсини тасдиқловчи гувоҳнома, туғилганлик тўғрисида

⁵² Ўша ерда, 1 банд.

⁵³ Қаранг: Большой юридический словарь/Под. Ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских, М.Н. ФРА-М, 2000 стр. 428.

⁵⁴ Қаранг: ўша ерда, 59-модда.

⁵⁵ Қаранг: Ўзбекистон Республикасида паспорт тизими тўғрисида Низом. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 26 февраль №2240 – фармони билан тасдиқланган 2-м./ОМ Ахборотномаси, 1999 йил №3 (1275). 65-модда.

гувоҳнома, ҳарбий билет, пенсия гувоҳномаси ва ҳоказо); айрим хорижий юртларда паспорт вазифасни бажарувчи ҳужжатлар (ҳайдовчи гувоҳномаси, суғурта карточкаси ва бошқалар): шаклланган ҳуқуқий татбиқ этиш амалиётига кўра муҳим шахсий ҳужжатлар сирасига кирадиган бошқа ҳужжатлар (олий ўқув юртини битирганлик тўғрисидаги диплом, илмий даража ва илмий унвонларни тасдиқловчи диплом ва атестатлар, хизмат гувоҳномаси, меҳнат дафтарчаси ва ҳ.к.).

ЖК 227-модда 1-қисмида жавобгарлик кўзда тутилган жиноятнинг объектив томони ҳужжат, штамп, муҳр ва бланк билан жиноятнинг диспозициясида берилган қуйидаги альтернатив ҳаракатларни содир этиш билан тавсифланади: эгаллаш, нобуд қилиш, шикаст етказиш, яшириш. Бу ҳаракатлардан бирон-бирин модданинг диспозициясидаги исталган предметига нисбатан содир этилиши жиноий жазога лойиқ топилиб, қонун бўйича таъқиб этилади.

Ҳужжатни (штамп, муҳр ва ҳоказо) эгаллаш деганда кўрсатилган предметлар расмий ҳужжат айланишидан ёки эгаликдан исталган усул орқали ғайриқонуний чиқариш ва уларни тамагирлик ёки бошқа паст ниятларда ўзининг ёки бошқа шахсининг фойдасига ўзлаштиришни тушунилади. Ҳужжатларни, муҳрларни ва бошқа қонунда кўрсатилган предметларни эгаллаш пайтида зўрлик ишлатилган ҳолларда қилмишини шахсга қарши жиноятнинг тегишли моддаси билан жами квалификация қилиш зарур.

Жиноят ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар ҳақиқатда ҳам айбдор ихтиёрига ўтган пайтдан эътиборан тугалланган деб тан олинади.

Ҳужжатни (штамп, муҳр ва ҳоказо) нобуд қилиш – бу айтиб ўтилган предметларни идентификация этиш ва хизмат мақсадида фойдаланиш имконияти қолдирилмаган ҳолатга келтиришдир. Нобуд қилиш деб натижада жиноят предметлари моддий жисмонан тарзда мутлақо йўқолиб, кетишига сабаб бўлган исталган ҳаракатларни тан олиш керак. Кўрсатиб ўтилган предметларни шундай ҳолатга келтирилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб топилади.

Ҳужжатга (штамп, муҳр ва ҳоказо) шикаст етказиш – бу айтиб ўтилган предметларни идентификация этиш мумкин бўлган, аммо уларни қайта тикламасдан хизмат мақсадларида фойдаланиш анча қийин ёки мумкин бўлмайдиган ҳолга келтирган зарар етказишдир. Қасддан ҳужжатни ўзгартирилган шаклда ишлатиш учун унинг мазмунини ўзгартирувчи шикаст ёки 228-модда бўйича квалификация қилинади.

Ҳужжатни (штамп, муҳр ва ҳоказо) яшириш – айтиб ўтилган предметлардан адресатга, эгасига, ижрочига, хизмат мақсадларида фойдаланишни имконини бермайдиган даражда яшириб қўйилишидир. Жиноят яшириб қўйилган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Жиноятни ЖК 227-модда бўйича квалификация қилиш учун шарҳланаётган қилимшнинг предметлари кимнинг тасарруфида эканлиги аҳамияти йўқ. Улар юридик шахс, муассаса, корхона ёки оддий шахснинг тасарруфида бўлиши мумкин.

Жиноятнинг субъектив томони тўғри қасдли айб ҳамда албатта тамагирлик ёки бошқа паст ниятлар (қасос, рашк ва бошқалар) мавжудлиги билан тавсифланади.

(Тамагирлик мақсади ва бошқа шахсий манфаатдорлик тушунчалари ҳақида ЖК 205, 209-моддасига шарҳларига қаранг).

Субъект сифатида ҳар қандай ўн олти ёшга тўлган шахс белгиланган Агар ЖК 227-моддаси диспозициясида айтиб ўтилган ҳаракатларнинг бири мансабдор шахс томонидан ўзининг хизмат ваколатларидан фойдаланган ҳолда содир этилса, унинг ҳаракатларини ҳокимият ёки мансаб ваколатларини суиистемол қилиш ва жиноятнинг тегишли қисми билан жами квалификация қилиш зарур.

227-модданинг 2-қисмида:

а) ўта муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларга нисбатан содир этилади;

б) оғир оқибатларга олиб келган жиноят предметларини эгаллаш, нобуд қилиш, шикаст етказиш ёки яшириш учун жавобгарлик белгиланади.

Ҳужжатларнинг ўта муҳимлиги ва келиб чиққан оқибатларнинг оғир-оғирмаслиги суд томонидан ҳар бир конкрет ҳолатда алоҳида ҳал этилади.

Ўта муҳим ҳужжатлар деб, жумладан, давлат сир, ҳарбий сир, тадбиркорлик ёки банк сирларини ўз ичига олган ҳужжатларни, жиноят ишида мавжуд бўлган процессуал ҳужжатларни тан олиш керак.

Ўта муҳим бланкаларга давлат ҳокимияти ва бошқаруви олий органининг бланкалари, масалан, хусусийлаштириш ордери, савдо қилиш ҳуқуқини берувчи гувоҳномалар бланкалари киради.

Оғир оқибатларга давлат сирларини ошкор этилиши, корхона, муассаса, ташкилотларнинг фаолиятида тўхташлар, уларга жуда кўп зарарлар келтириши, фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига жиддий зиён етказишларини айтиш мумкин.

26. Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш

Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш доираси – ҳужжатшунослик, расмий ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар ва ҳоказоларнинг айланиши. Мақсад – давлат, корхона, муассаса, ташкилот ва фуқароларнинг манфаатларини ҳужжат, штамп, муҳр, бланкаларни ғайриқонуний ишлатишдан ҳимоя қилишдир. Ҳужжат, штамп, муҳр, бланкаларни қалбакилаштириш ва кейинги ишлатиш оқибатида корхона, муассаса, ташкилотларнинг нормал фаолияти бузилиши, ҳамда алоҳида фуқароларнинг қонуний манфаатларига зарар етиш мумкин. Қалбаки ҳужжат кўпинча хавфлироқ жиноятларни содир этиш учун ишлатилади (фирибгарлик ва ҳоказо).

Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш жиноятининг объекти бўлиб, ҳужжатлар, штамп, муҳр, бланкаларни, яъни бирон-бир фактни тасдиқловчи, бирон ҳуқуқ ёки мажбуриятларни ўрнатувчи ёки улардан озод этувчи моддий жисмларнинг айланиши билан боғлиқ бўлган муносабатлар тушунилади.

ЖК 228-моддасида жавобгарлик белгиланган жиноятнинг предметлари: ҳуқуқни берувчи ёки мажбуриятдан озод этувчи расмий ҳужжатлар, штамп, муҳр, бланкалар.

Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш жиноятининг предмети сифатида, шунингдек расмий электрон ҳужжатлар ҳам бўлиши мумкин. Бундай ҳолда, расмий электрон ҳужжатни тайёрлаш, қалбакилаштириш, сотиш, фойдаланишда айбдор шахснинг ҳаракатлари тегишли шарт-шароитлари мавжудлигида жиноят ва ЖК 174-моддаси бўйича жами квалификация қилиш зарур. Лекин, агар шарҳланаётган жиноят расмий электрон ҳужжатга нисбатан компьютер тизимига кирмасдан содир этилса, айбдорнинг ҳаракатлари фақат ЖК 228-модда бўйича квалификация қилиниши шарт.

(Расмий ҳужжатлар, штамп, муҳр, бланкалар тушунчалари ҳақида тўлароқ ЖК 205,209,227-моддаларига берилган шарҳларга қаранг).

ЖК 228-моддаси 1-қисмида жавобгарлик белгиланган қилмишнинг объектив томони қуйидаги ҳаракатларни содир этиш билан тавсифланади:

муайян ҳуқуқ берадиган ёки муайян мажбуриятдан озод этадиган расмий ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штампи, муҳри, бланкасини) тайёрлаш;

расмий ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штампи, муҳри, бланкасини) қалбакилаштириш;

тайёрланган, қалбакилаштирилган расмий ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штампи, муҳри, бланкасини) сотиш.

Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш жиноятининг объектив томони фақат айбдорнинг актив (фаол) ҳаракатлари орқали амалга оширилади.

Расмий ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штампи, муҳри, бланкасини) тайёрлаш – бу асл ҳужжатнинг (корхона, муассаса, ташкилот штампи, муҳри, бланкасини) нусхаларини ғайқонуний тайёрлаш ёки уларни аслида мавжуд бўлмаган юридик шахс ёки фуқаролар номидан норматив ҳужжатларда ўрнатилган талабларни бузган ҳолда тайёрлаш, шунингдек айтиб ўтилган ҳужжатларнинг шакли ва мазмунига уларнинг ҳуқуқий мақомини ўзгартирувчи тузатишлар, ўзгартиришлар, қўшимчалар ва ҳоказоларни киритиш.

Расмий ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штампи, муҳри, бланкасини) қалбакилаштириш – бу асл ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штампи, муҳри, бланкасини) мазмуни ёки шаклини тўлиқ ёки қисман равишда ғайриқонуний модификация қилиш (ўзгартириш). Қалбакилаштиришнинг усуллари, квалификация учун аҳамият касб этмайди. Қалбакилаштириш, ўчириш, қўшиб ёзиш, тузатишлар киритиш ҳамда мазмунинг (матн) бир қисмини йўқ қилиш, қўшимча маълумотларни киритиш йўли билан содир этилиши мумкин. (Масалан, паспортга хорижга чиқиш рухсатини берадиган, стикернинг қалбакисини ёпиштириш). Оддий фуқаро томонидан чиқаётган ҳужжатни қалбакилаштириш (тилхат, ишончнома ва ҳ.к.) ЖК 228-моддаси билан квалификация қилиши мумкин эмас.

Агар бундай ҳужжатларни қалбакилаштириш қандайдир бошқа жиноятни (фирибгарлик, товламачилик ва бошқа) содир этиш учун амалга оширилган бўлса, айбдорларнинг ҳаракатлари тегишли жиноятни содир этиш учун тайёргарлик кўриш деб квалификация қилинади.

Қалбаки ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штампи, муҳри, бланкасини) сотиш – бу уни бегоналаштириш учун қилинган исталган ҳаракатлар бўлиб, бегоналаштириш шаклига қатъий боғлиқ

эмас. Сотиш исталган усулда: сотув, алмаштириш, ҳадя этиш, ва ҳоказо усуллар орқали амалга ошириш мумкин. Сотиш қалбакилаштирувчининг ўзи томонидан ёки бошқа, қалбакилаштириш учун жавобгар бўлмаган, лекин ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штампи, муҳр бланкасини) қалбакилигини англамаётган ва англаши мумкин ҳам бўлмаган бўлса, у ЖК 228-моддаси бўйича жавоб-гарликка тортилиши мумкин эмас.

Айтилган предметлар тайёрланган, қалбакилаштирилган ёки сотилган пайтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади.

Субъектив томонидан шарҳланаётган жиноят айбдорда тўғри қасд мавжудлиги билан тавсифланади. Айбдор расмий ҳужжатни (корхона, муассаса, ташкилот штампи, муҳри, бланкасини) тайёрлаётгани, қалбакилаштирилаётганини англайди ва буни хоҳлайди. Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш жиноят таркибининг зарурий қисми бўлиб, мақсад, яъни қалбакилаштирувчи ёки бошқа шахс томонидан ундан фойдаланиш тушунилади. Агар айбдорда бундай мақсад бўлмаган бўлса, ЖК 228-моддаси унга қўлланиши мумкин эмас. Қалбаки ҳужжат штамп, муҳр, бланкаларни сотиш учун жавобгарлик сотиш мақсадидан қатъи назар келиб чиқади.

Жиноятнинг субъекти 16-ёшга тўлган шахс бўлиши мумкин. Агар расмий ҳужжатни қалбакилаштириш мансабдор шахс томонидан амалга оширилган бўлса, ушбу шахс ЖК 209-моддасига биноан жавобгарликка тортилиши шарт. Бунда унинг ҳаракатларини шарҳлаётган модда бўйича квалификация қилиш талаб этилмайди. Бироқ мансабдор шахс томонидан расмий ҳужжатни қалбакилаштирилмаган ҳолда олдиндан била туриб қалбаки ҳужжатдан фойдаланиш ЖК 228-моддаси, 3-қисмига асосан квалификация қилиш зарур.

Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш жиноятининг жавобгарликни оғирлаштирувчи тури ЖК 228-моддаси 2-қисмида "а" бандида мавжуд бўлиб, у 1-қисмда берилган ҳаракатларни такроран яъни турли вақтда жиноятнинг 1-қисмида кўзда тутилган ҳаракатларни содир этиш учун жавобгарликни белгилайди.

(Такрорийлик тушунчаси ҳақида тўлиқроқ ЖК 32-моддаси шарҳига қаранг). Ушбу жиноятни хавфли рецидивист томонидан содир этиш ЖК 228-моддаси 2-қисми "б" банди бўйича квалификация қилиш лозим (ЖК 29-моддаси шарҳига қаранг).

Ҳужжатнинг қалбаки эканлигини била туриб, ундан фойдала-

ниш, ЖК 228-модда 3-қисмида берилган жиноятни ташкил этади.

Ҳужжатни қалбаки эканлигини била туриб, ундан фойдаланиш – бу айбдорнинг ушбу ҳужжатдан келиб чиққан ҳуқуқларга эга бўлиш ёки мажбуриятлардан озод бўлиш учун қилинган ҳаракатлардир. Фойдаланиш сиртдан қалбаки ҳужжатни намоиш этиш (демонстрация, кўрсатиш) ёки уни ҳақиқий каби ташкилот ва алоҳида шахсларга тақдим этиш (узатиш, юбориш) орқали ифода этиши мумкин. Ҳужжатни тайёрлаган ёки қалбакилаштирган шахс ўзи ҳужжатни қалбаки эканлигини била туриб, ундан фойдаланса, айбдорларнинг ҳаракатларини ЖК 228-модда 3-қисми бўйича квалификация этиш зарур, чунки шахс томонидан айнан бир модданинг турли қисмларида кўзда тутилган қилмишларини содир этишганда жавобгарлик оғирроқ жазо белгиланган қисм бўйича келиб чиқади⁵⁶.

ЖК 228-модда 3-қисми қалбаки штамп, муҳр бланкалардан фойдаланиш учун жавобгарликни кўзда тутмайди. Ушбу предметлардан ҳужжатни қалбакилаштириш учун фойдаланиш жиноятнинг 1-қисми белгиларига тўғри келади.

ЖК 228-моддаси 3-қисмда кўзда тутилган жиноят тегишли ҳуқуққа эга бўлиш ёки тегишли мажбуриятлардан озод бўлиш пайтидан эътиборан тугалланган ҳисобланади. Бироқ, айбдор хоҳлаган натижасига эриша олмаган тақдирда, унинг ҳаракатларини қалбаки ҳужжатдан фойдаланишга суиқасд деб квалификация қилиш лозим (масалан, мансабдор шахс, унга қалбаки ҳужжат тақдим этилганда, унинг қалбакилаштирилганини аниқлайди ва айбдор хоҳлаган натижасига етишмайди).

Ҳужжатнинг қалбаки эканлигини била туриб, ундан фойдаланишнинг субъектив томони тўғри қасд билан тавсифланади. Айбдор ҳужжатнинг мазмуни ҳақиқатга тўғри келмаслигини, унга бирор ҳуқуқларини таъминловчи ёки бирор мажбуриятдан озод этувчи ҳужжат қалбаки эканлигини била туриб фойдаланаётганлигини англайди ва буни хоҳлайди ҳам.

Ҳужжатнинг қалбаки эканини била туриб ундан фойдаланиш, бошқа бир жиноятнинг, масалан, ЖК 290-модда 1-қисм, 225-модда 2-қисм "б" бандида белгиланган, жиноят таркибининг зарурий белгиси бўлганда, ЖК 228-модда 3-қисм бўйича квалификация қилишни талаб этмайди.

⁵⁶ Тўплам. Т. 1. 171-бет.

27. Давлат проба тамғаларини тайёрлаш ва улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш⁵⁷

2001 йил 7 декабрда "Қимматбаҳо металлдан ясалган буюмларни пробалаш ва тамғалаш тўғрисида" қонун қабул қилинди, унинг мақсади реализация қилишга мўлжалланган қимматбаҳо металллардан ясалган буюмларни пробалаш ва тамғалаш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдир. Тамғалашнинг зарур бўлган қимматбаҳо металллардан ясалган буюмларга заргарлик буюмлари, олтин, кумуш, тиш техникаси учун мўлжалланган олтин дисклар киради.

Жиноятнинг объекти – проба назорати инспекциялари томонидан тамғаланиши шарт бўлган ва қимматбаҳо металллардан ясалган буюмлар билан муомала қилиш тартиби.

Жиноят предмети – давлат проба тамғаси яъни заргарлик буюмларида ва бошқа предметларда заргарлик буюмлари ишлаб чиқилган олтин, кумуш ва платинанинг миқдорини аниқловчи тамға ёки белги, Давлат проба тамғаси тасдиқлаш белгиси ва проба белгисидан ташкил топиб улар бирга ёки алоҳида тушурилиши мумкин. Ушбу белги заргарлик буюми ёки бошқа предметлар проба назорати инспекциясида текширилган ва тамғада кўрсатилган пробадан кам бўлмаган пробага эгаллигини билдиради.

Объектив томондан жиноят тамагирлик ёки бошқа шахсий манфаатларни кўзлаб давлат проба тамғасини қонунга хилоф равишда тайёрлаш, ўтказиш ёки ундан фойдаланиш, шунингдек уни қалбакилаштиришда ифодаланади.

Қонунга хилоф равишда ўтказиш деганда давлат проба тамғаларини ва қонунга хилоф раившда тайёрланган проба тамғаларини сотиш, совға қилиш, алмашиш ва бошқа ноқонуний бўлган ҳаракатлар орқали бегона шахслар ихтиёрига ўтказишга қаратилган ҳаракатларни содир этиш тушунилади.

Давлат проба тамғасидан қонунга хилоф равишда фойдаланиш деганда давлат проба тамғасидан фойдаланган ҳолда белгиланган тартибга хилоф равишда ёки ноқонуний тайёрланган проба тамғаларидан фойдаланиб қимматбаҳо металллардан тайёрланган буюмларга тамға тушуришни тушуниш лозим.

Жиноят ҳар қандай ҳаракат (тайёрлаш, ўтказиш, фойдаланиш, қалбакилаштириш) содир этилган пайтдан эътиборан тугалланган

⁵⁷ Ўзбекистон Республкасининг 2000 йил 26 май "Ўзбекистон Республкаси айрим қонун ҳужжатларига ўзгариш ва қўшимчалар киритиш тўғриси"даги қонун билан киритилган - ЎЗРОМ.

ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят қасддан содир этилади.

Тамагирлик ёки бошқа шахсий манфаатдорлик жиноятнинг зарурий белгиси бўлиб ҳисобланади.

16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс жиноят субъекти бўлиши мумкин.

ЖК 228¹-модданинг 2-қисмида давлат проба тамғаларини тайёрлаш ва улардан фойдаланиш қоидаларини бузулиши такроран ёки бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктирилиб содир этилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

Такрорийлик диспозицияда кўрсатилган ҳаракатлардан бирини (тайёрлаш, ўтказиш, фойдаланиш, қалбакилаштириш) камида икки маротаба исталган кетма-кетликда содир этилишини кўзда тутди.

Бир шахс томонидан давлат проба тамғасини тайёрлаш ва уни ўтказиш ёки ундан фойдаланиш такрорийлик белгисини ташкил этмайди.

Давлат проба тамғасини қалбакилаштириш, ҳамда кейин ундан фойдаланиш ёки уни ўтказиш такрорийлик белгисини ташкил этмайди. Бироқ, агарда айбдор шахс дават проба тамғасини қонунга ҳилоф равишда тайёрлаб, кейин уни ғайриқонуний равишда ўтказса ёки фойдаланса, кейин бошқа давлат проба тамғасини қалбакилаштиришса, ундай пайтда унинг ҳаракатларини ЖК 228¹-модда 2-қисм "а" банди бўйича квалификация қилиш зарур жиноятни такроран содир этиш.

Давлат проба тамғасини тайёрлашда ёки уни ўтказишда, фойдаланиш ёки қалбакилаштиришда икки ёки ундан кўпроқ шахс шундай ҳаракатларни ўзаро содир этишга олдиндан тил бириктирилган ҳолда иштирок этишса, жиноят бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган деб тан олинади.

28. Ўзбошимчалик

Конституция 20-моддасида: фуқароларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш ва бошқа шахсларнинг давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларига путур етказмасликлари шартлигини белгилайди. Фуқаролар томонидан, давлат томонидан ўрнатилган тартибга риоя қисмаслик, биринчи навбатда жамиятда ўрнатилган тартибга, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг нармал фаолиятига тажовуз бўлиб, бу билан фуқаролар,

давлат ёки жамоат ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари бузилиш хавф-ини туғдиради.

Ўзбошимчалик жиноятининг объекти деганда, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг нормал фаолияти, ҳуқуқий тартиб ва қўшимча объекти сифатида шахснинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари, ҳамда давлат ва жамиятнинг қонунда белгиланган тартибда, виждонан ва ақл – идрокли тарзда амалга оширилиши лозим бўлган ўзаро ҳуқуқ, эркинлик ва мажбуриятлар соҳасидаги манфаатларини тушуниш лозимдир.

Жиноятнинг объектив томони айбдорнинг ҳаракатларини, муайян оқибат келиб чиқишини, ҳамда улар орасида сабабли боғлиқликни тавсифловчи қатор белгиларни кўрсатади.

Ўзбошимчаликни содир этиш вақтда айбдор ўзича, яъни қонун томонидан берилган бирор-бир ваколатсиз ҳаракат қилади.

Ўзбошимчалик деганда, бирор-бир ҳаракатларни содир этиш (йўлда тўсиқлар қуриш, ҳисоб рақамидан пулларни олиш, ва ҳоказо) ёки айбдор ҳуқуқий ҳужжат ёки шартномага биноан тарзда ҳаракат этиши шарт бўлганда, қонуний ҳужжат билан ўрнатилган бирор ҳуқуққа эга бўлиш ёки уни амалга ошириш тартибини бузган ҳоллардаги хавфсизлиги (пуллардан тўлашдан, бошқа бир буюмни келтирб беришдан, қайтаришдан қочиш, бўйин товлаш ва ҳоказолар) тушунилади.

Бундай тартиб Конституция Ўзбекистон Республикаси қонунлари, ҳамда бошқа умумий доирага эга ҳуқуқий ҳужжатлар (Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати қарорлари, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари қарорлари ва ҳоказо) орқали ўнатишга бўлиши мумкин.

Айтиб ўтиш зарур, айрим ҳолларда ҳуқуққа эга бўлиш ёки ундан фойдаланишнинг ўрнатилган тартибини тузиш бошқа бир мустақил жиноятларни таркибининг таркибини тузиш мумкин: фуқароларнинг турар жойи дахлсизлигини бузиш (ЖК 142-моддаси), фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (ЖК 144-моддаси), муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш (ЖК 149-моддаси) ва ҳоказо. Бу ҳолда айбдор шахсларнинг ҳаракатларини ЖКнинг тегишли моддалари бўйича квалификация қилиш зарур.

Ўзбошимчалик объектив томоннинг муҳим белгисидан бўлиб, шахс томонидан айтиш ўзининг ҳақиқий ёки фараз қилинган ҳуқуқларини амалга ошириш учун қаратилган ҳаракатларни бажариш тушунилади.

Ҳақиқий ҳуқуқ – шахсга қонун ёки бошқа норматив ҳужжатга асосан тегишли, лекин белгиланган тартибга риоя қилмаган ҳолда амалга оширилган ҳуқуқ. Масалан, жабрланувчини қарзини қайтариб беришга мажбур этиш мақсадида бировнинг мулкани ўзбошимчалик билан тартибга олиш.

Айрим ҳолларда судлар айбдорнинг қонуний ҳуқуқи бўлган ва жабрланувчи томонидан ғайриқонуний равишда ушлаб турилган мулкни зўрлик билан ишлатиб тортиб олиш ҳоллари ҳатто тарзда босқинчилик, талончилик ва товламачилик деб квалификация қилишади. Бундай ҳаракатлар ўзбошимчалик деб квалификация қилиниши зарур. Ўзбошимчалик содир этилганда жисмоний ёки руҳий куч ишлатишни эса шахсга қарши жиноят ва ўзбошимчалик жиноятларини жами ҳолида квалификация қилиш лозим.

"... Судлар шуни назарда тутиш лозимки, қонунга мувофиқ (ЖК 105-моддаси), товламачилик ўзганинг мулкани ёки мулкӣ ҳуқуқларини топширишни, мулкӣ манфаатлар беришни ёхуд мулкӣ йўсиндаги ҳаракатлар содир этишни кўзда тутати. Шунинг учун, қарздордан қарзини қайтаришини талаб қилиш ЖК 165-моддаси билан квалификация қилиши мумкин эмас, балки ... шарт-шароитда ўзбошимчалик (ЖК 229-моддаси) деб кўрилиши шарт. Қарз юзасидан фоизларни талаб қилиш, фақат бу фоизларни тўлаш илгарироқ, қарздор ва қарз берувчи ўртасида келишилмаган тақдирда товламачилик деб тан олиниши мумкин".⁵⁸

Фараз қилинган ҳуқуқ - бу шахс хато тарзда ўзига қонунан тегишли деб ҳисобланадиган ва уни ҳисобга оладиган, лекин қонунга мувофиқ унга тегишли бўлмаган ҳуқуқ (масалан, бировнинг квартирасига кўчиб келиш ва ҳоказо).

Фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказишни ўзбошимчалик объектив томонининг зарурий белгисидир.

Етказилган зиённинг жиддийлиги ҳар бир ҳолда содир этилган жиноятнинг алоҳида ҳолатларини назарда тутиб аниқланади. Масалан, жиддий зиён деб фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларининг тан олиниши мумкин.

Кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказмаган ўзбошимчалик маъурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 200-моддасига мувофиқ, маъмурий жавобгарликни келтириб чиқаради.

⁵⁸ Тўплам. Т. 2, 324-бет.

Кўп миқдорда зарар деганда энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваридан уч юз бараваригача бўлган миқдордаги зарари тушунилиши лозим (ЖК Махсус қисмининг 8-бўлимини қаранг).

Ўзбошимчаликнинг зарурий белгиси ҳисобланиши жиддий зиён тушунчаси баҳоланадигандир.. Келтирилган зиённинг жиддийлиги биринчи навбатда уни суд томонидан шундай баҳоланишига боғлиқ бўлиб, бунда жабрланувчи шахс ёки зиён кўрган юридик шахсларнинг ҳақиқатда мулкӣ ҳолати ва молиявий даромадини ҳисобга олган ҳолда келтирилган зиённинг салмоқлигига баҳо берилади. Жиддий зиён сифатида, мисол учун, фуқарони турар жойдан фойдаланиш имконидан маҳрум қилишни, соғлиқнинг ёмонлашувини келтириб чиқарган тан жароҳатларни етказиш кабилар тан олиниши мумкин. Белгиланган тартибни бузган ҳолда ҳуқуқни (ҳақиқӣ ёки фараз қилинган) амалга ошириш билан келиб чиққан ижтимоӣ хавfli оқибатлар ўртасида салбий боғлиқлик бўлиши зарур.

Объектив томоннинг зарурий элементи – фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат мафаатларига кўп миқдорда зарар ёки зиён етказиш, ўзбошимчалик юқорида санаб ўтилган оқибатларкелиб чиққандан кейин тугалланган деб тан олинади.

Ўзбошимчаликнинг субъектив томони ўзбошимча ҳаракатларга тўғри қасд ва фуқаролар давлат ва жамият ҳуқуқ манфаатлари кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён келтирган оқибатларга нисбатан қасддан ёки эҳтиётсизлик билан тавсифланади. Жиноят содир этишнинг мотив ва мақсади квалификация учун аҳамиятга эга эмас.

Ўзбошимчалик субъектив томоннинг зарурий белгиси унинг ўзичалигида, берухсатлигида: айбдор қонуннинг ёхуд шахс (шахслар) рухсатсиз (санкциясиз) ёки белгиланган тартибга хилоф равишда ҳаракат қилаётганини ва бу билан фуқаролар, давлат ва жамиятнинг ҳуқуқ ва манфаатларини бузаётганини англайди.

Жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган шахс бўлиши мумкин.

Ўзбошимча ҳаракатлар содир этиб, ҳуқуқӣ хужжатда белгиланган тартибни бузган мансабдор шахс қонунда кўрсатилган тегишли белгилар мавжуд бўлганда Кодекснинг 205 ёки 206-моддалари бўйича мансаб воколатларини суиистеъмол қилганлик ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш учун жавобгарликка тортилади.

Агар айбдор ўзининг ўзбошимчалиги билан яъни ўзбошимча тарзда ҳақиқӣ ёки фараз қилинган ҳуқуқларини амалга ошириб бошқа оғирроқ жиноятни содир этган бўлса (масалан, қасддан оғир ёки

ўртача оғирликдаги тан жароҳатини етказиш), қилмишни жиноятларнинг жами бўйича квалификация қилиш лозим (ЖК 229-моддаси ва тегишли жиноят).

29. Ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш⁵⁹

Жиноятнинг объекти ер участкаларини бошқариш ёки тақсимланишининг белгиланган тартиби ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олишда ифодаланади. Ер участкасини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш деганда, тегишли ваколатга эга бўлган давлат бошқаруви идораларининг рухсатисиз ерни ўзлаштирилиши ёхуд унда иншоотлар қуришга қаратилган ҳаракатлар тушунилади.

Ерни ўзлаштиришга, унда иншоотлар қуришга қаратилган ҳар қандай ҳаракатлар содир этилган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган деб топилади.

Шуни назарда тутиш керакки, модда маъмурий преюдицияга эга, яъни ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш, ҳудди шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилгандан кейин содир этилган бўлса, айбдор жиноий жавобгарликка тортилади.

Субъектив томондан жиноят қасддан содир этилади. Уни квалификациялашда жиноятнинг содир этилиш сабаблари ва ундан кўзланган мақсад аҳамиятга эга эмас.

Ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

Мансабдор шахс ўз мансабидан фойдаланиб, ер участкасини ўзбошимчалик билан эгаллаб олган бўлса, унинг қилмиши, иш ҳолатларидан келиб чиқиб ЖК 205-моддаси ёки ЖК 206-моддаси бўйича квалификация қилиниши лозим.

30. Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш⁶⁰

Жиноятнинг объекти диний таълимотлардан сабоқ беришининг белгиланган тартиби ҳисобланади.

⁵⁹ Ўзбекистон Республикаси 1998 йил 1 май. "Ўзбекистон Республикасининг айрим қонуний ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида"ги Қонун билан киритилган.

⁶⁰ Ўзбекистон Республикаси 1998 йил 1 май "Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида"ги Қонун билан киритилган.

Объект томондан жиноят;

махсус диний маъмурияти бўлмай туриб ва диний ташкилот, марказий органнинг рухсатисиз диний таълимотдан сабоқ бериш;

хусусий тартибда диний таълимотлардан сабоқ бериш каби ҳаракатларда ифодаланади.

Мазкур модда маъмурий преюдицияга эга, яъни шахсни ЖК 229²-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка тортиш учун айбдор махсус диний маълумоти бўлмай туриб, айтилган вақтда диний ташкилот бошқаруви марказий органи рухсатини олмай, диний таълимотдан сабоқ берганлиги учун илгари маъмурий жавобгарликка тортилган бўлиши шарт.

Башарти шахс диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатини олган, аммо махсус диний маълумоти бўлмай туриб, диний таълимотлардан сабоқ бераётган бўлса, бундай ҳолда уни жиноий жавобгарликка тортиш мумкин эмас.

Махсус диний таълимоти бўлмай туриб ва диний ташкилот бошқаруви марказий органининг рухсатисиз диний таълимотдан сабоқ берила бошланган пайтдан эътиборан жиноят тугалланган ҳисобланади.

Диний таълимотлардан сабоқ бериш хусусий тартиби олиб борилганда, яъни бундай фаолият айбдор шахс томонидан диний ташкилотлар бошқарув органининг рухсатисиз амалга оширилганда ҳам ЖК 229²-моддаси бўйича жавобгарлик пайдо бўлади.

Башарти айбдор шахс диний таълимотлардан сабоқ бериш вақтида миллий, ирқий, этник ёки диний мансублигига қараб аҳоли гуруҳларига нисбатан адоват, мурасасизлик ёки қадр-қимматни камситувчи, диний эътиқодига ёки эътиқод қилмаслигига қараб фуқароларнинг ҳис туйғуларини ифодаловчи ҳаракатларни содир этаётган бўлса, унинг ҳаракатлари ЖК 229²-моддаси ва ЖК 156-моддаларининг жами бўйича классификация қилиниши зарур.

Субъектив томондан сабоқ бериш тартибининг бузулишини квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Жиноятнинг субъекти 16 ёшга тўлган, ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Раҳбарий адабиётлар

1. И.А.Каримов. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т. 5. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – 384 б.
2. И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т. 6. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – 429 б.
3. И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т. 7. – Т.: Ўзбекистон, 1999. – 413 б.
4. И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Т. 8. – Т.: Ўзбекистон, 2000. – 525 б.
5. И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир.— Т.: Ўзбекистон, 2005. -32 б
6. И.А.Каримов. Хавфсизлик учун курашмоқ керак. т.10. -Т.: Ўзбекистон, 2002. 432 б.
7. И.А.Каримов. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. т.11. -Т.: Ўзбекистон, 2003. - 320 б.
8. И.А.Каримов. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз-куч кудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. т. 12-Т.: Ўзбекистон, 2004.-400 б.
9. И.А.Каримов. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: Ўзбекистон, 1997. -252 б.
10. И.А.Каримов. //Адолат – қонун устуворлигида. –Халқ сўзи. –30 август. – 2001.
11. И.А.Каримов. //Янги ҳаётни эскича қараш ва ёндашувлар билан қуриб бўлмайди. -Халқ сўзи. -17 февраль. -2005.
12. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2005 йил 1 августдаги “Ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида”ги Фармони-Халқ сўзи.-2 август.-2005.

2. Қонун ва қонун ости норматив ҳужжатлари:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи

сессиясида 1992 йил 8 декабрида қабул қилинган (2002 йил 27 январда ўтказилган умумхалқ референдуми натижаларига кўра ҳамда унинг асосида қабул қилинган 2003 апрелдаги Ўзбекистон Республикасининг қонунига мувофиқ Конституциянинг XVIII, XIX, XX, XXIII бобларига тузатиш ва қўшимчалар киритилган). –Т.: «Ўзбекистон», 2003. –40 б.

2. Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси жиноят, жиноят-процессуал кодекслари ҳамда маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (30.08.2002).

3. Олий суд Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Контрабанда ва божхона қонунларини бузиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида» ги 2-сонли қарори.

4. Олий суд Пленумининг 1999 йил 24 сентябрдаги «Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида» ги 19-сонли қарори.

5. Олий суд Пленумининг 2001 йил 2 ноябрдаги «Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонунини суд амалиётида қўллаш ҳақида»ги 25-сонли қарори.

6. Олий суд Пленумининг 2002 йил 25 октябрдаги «Кичик ва ўрта тадбиркорлик субъектлари, деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлашга қаратилган қонунларни суд амалиётида қўлланишининг айрим масалалари ҳақида» ги 20/107-сонли қарори.

7. Олий суд Пленумининг 2002 йил 25 октябрдаги «Ярашув тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 27-сонли қарори.

8. Олий суд Пленумининг 2003 йил 6 июндаги «Солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаганлик учун жавобгарлик тўғрисидаги қонунларнинг судлар томонидан қўлланилиши ҳақида»ги 6-сонли қарори.

9. Олий суд Пленумининг 2004 йил 21 майдаги «Жазоларни либераллаштириш тўғрисидаги қонунни иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларга нисбатан қўллашнинг айрим масалалари ҳақида»ги 4-сонли қарори.

10. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий хўжалик суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги «Тадбиркорлик фаолияти билан

боғлиқ қонунчиликни қўллаш суд амалиёти тўғрисида»ги 2/84-сонли қарори.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни ислоҳ қилиш ҳамда модернизациялаш мақсад ва вазифаларини амалга ошириш дастури тўғрисида» ги 2005 йил 10 мартдаги ПҚ-24сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2005 йил март. №10-11.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 1 августдаги «Ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида»ги Фармони. «Халқ сўзи» газетаси, 2005 . 2 август.

13. Ўзбекистон Республикасининг айрим ҳужжатларига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш, шунингдек айримларини ўз кучини йўқотган Деб топиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни (29.08.2001).

14. Ўзбекистон Республикасининг ЖК (2004 йил 29 сентябргача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан қайта нашри). Расмий нашр - Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2004 . -388 б.

3. Махсус адабиётлар:

1. Абдурасулова Қ.Р. Коррупция - хавфли иллат. //Ж.Қонун ҳимоясида. –2003. -№3. –Б. 7-8.

2. Абдурасулова Қ.Р. Коррупцияга қарши кураш: бу борада чет эл қонунларида нималар белгиланган. //Ж. Ҳаёт ва қонун –2003. –3-сон. –Б 17-20.

3. Абдурасулова Қ.Р. Коррупциянинг олдини олиш чоралари ҳақида.// Давлат ва жамиятнинг демократик янгилиниш босқичида суд ҳокимияти мустақиллигининг таъмирлашнинг долзарб муаммолари, илмий-амалий конференция материаллари. -Т.: ТДЮИ, 2002. -Б 266-269.

4. Ахроров Б.Ж. Криминологическая характеристика должностных преступлений и лиц их совершивших. // Ж. Қонун номи билан.– 2002 . –1-2 сон. – Б. 123-124.

5. Ахроров Б.Ж. Мансабдор ва маъсул мансабдор шахс тушунчаси. //Ж. Ҳаёт ва қонун. –2001. – 6-сон. – Б. 14-18.

6. Ахроров Б.Д. Мансабдорлик жиноятлари ҳақидаги қонунлар. // Ўзбекистон Республикаси янги Кодекслари назария ва амалиёт, илмий-амалий анжуман материаллари. -Т.: ИИВ Олий мактаби, 1994. -Б. 86-89.

7. Ахроров Б.Д. Проблемы либерализации законодательства по должностным преступлениям. //Ж.Вестник Каракалпакского Отделения Академии Наук Республики Узбекистан. Нукус. —2002 . –1- 2 сон. –Б. 79-80.

8. Ахроров Б.Д. Узбекистон Республикаси Конституцияси ва мансабдор шахслар масъулияти. //Узб.Респ. Конституциясини ҳаётга тадбиқ қилиш муаммолари, ҳалқаро илмий анжуман материаллари. - Т.: ТДЮИ, 1995.-Б.187-89.

9. Ахроров Б.Д. Фермер мансабдор шахсми? // Ж. Инсон ва қонун. –2002 – 2-сон.– Б.23-27.

10. Ахроров Б.Д. Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол этиш ва унинг доирасидан четга чиқиш жиноятларини квалификация қилиш муаммолари // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. –2001. –1-2 сон. – Б. 54-59.

11. Ахроров Б.Ж. Мансабдор ва маъсул мансабдор шахс тушунчаларини фарқлаш хусусиятлари ва ҳуқуқий маҳиятлари. // ТДЮИ илмий мақолалар тўплами. – 2005. – №2. – Б. 90-95 .

12. Зуфаров Р.А. Порахўрлик учун жиноий жавобгарлик. (Монография) —Т.: ТДЮИ, 2004.— 203 б.

13. Зуфаров Р.А. Некоторые вопросы разграничения получения взятки от других смежных преступлений. //Ж. Қонун номи билан – 1999. – №2 – 0.5 б.т.

14. Зуфаров Р.А. Уголовная ответственность за получение взятки. //Автореферат кандидатской диссертации. –Т.: Фан, 1994. –1,5 п.л.

15. Зуфаров Р.А. Дунё ҳамжамияти ва коррупция. //Ж. Қонун ҳимоясида. –2002. –№70. –Б. 5-6 .

16. Зуфаров Р.А. К вопросу о коррупции. //Ж. Хўжалик ва қонун –2001.– №3. –С. 6-7.

17. Зуфаров Р.А. Коррупция ва порахўрлик. // Суд-ҳуқуқ ислоҳоти: назария ва амалиёт илмий-амалий конференция материаллари. –Т.: ТДЮИ, 2001. –Б.16-18 .

18. Зуфаров Р.А. Криминологическая характеристика взяточничества. //Ж. Давлат ва ҳуқуқ. –2002 – №3. –Б.45-47.

19. Зуфаров Р.А. Либерализация уголовного законодательства и проблемы назначения наказания за взяточничество. //Ж. Зангер. Алматы, –2003. - №4. –С.25-26.

20. Зуфаров Р.А. Международно-правовые проблемы борьбы с коррупцией. //Ж. Қонун номи билан. – 2001. – № 1-2. –С. 0.5.

21. Зуфаров Р.А. Некоторые проблемы о предмете взятки. // Ж. Қонун номи билан -2000. – №1 –С.28-31.

22. Зуфаров Р.А. О некоторых квалифицирующих признаках взяточничества. //Ж. Давлат ва ҳуқуқ. –2001. – № 4. –С.48-50.
23. Зуфаров Р.А. Порахўрлик – коррупция негизи.// Ж. Давлат ва ҳуқуқ. -2000. – №4. – Б.31-34.
24. Зуфаров Р.А. Порахўрлик жиноят ларига жазо тайинлаш муаммолари. // Давлат ва жамиятнинг демократик янгиланиш босқичида суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлашнинг долзарб муаммолари, мавзусидаги илмий – амалий конференция материаллари. -Т.: ТДЮИ, 2002. -Б.15-18 .
- 25.Зуфаров Р.А. Порахўрлик жиноятлари квалификациясидаги айрим муаммоларга доир. // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. –2003. – №4 (16). –Б. 43-45 .
- 26.Зуфаров Р.А. Порахўрлик жиноятларининг айрим жиҳатлари. // Ж. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Ахборотномаси 2004. –№1. –Б.28-31.
27. Зуфаров Р.А. Порахўрлик жиноятларининг айрим криминологик тавсифлари. // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2004.—№1 (17). – 0.25 п.л
28. Зуфаров Р.А. Порахўрлик учун жиноий жавобгарлик. (Монография). – Т.: ТДЮИ, 2004. – 14 б.т.
29. Зуфаров Р.А. Порахўрлик учун жиноий жавобгарликни эркинлаштириш жараенида Конституциянинг аҳамияти. // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. –2002. – № 4. – Б. 17-21.
30. Зуфаров Р.А. Проблемы наказуемости взяточничества в свете либерализации уголовного законодательства. //Ж. Ўзбекистон Республикаси Олий Судининг Ахборотномаси. –2002. – № 3-4. – С.51-54.
31. Зуфаров Р.А. Разграничение взяточничества и смежных составов преступлений. // Ж. Давлат ва ҳуқуқ –2002 – №1. – С.27-31.
32. Нарбўтаев Э.Х. Защита прав человека в области отправления уголовного правосудия.// Ж. Демократизация и права человека. – 1999. -№2.–С. 113-117.
33. Нарбўтаев Э.Х. Об основных факторах, способствующих на формирование и развитие коррупционных отношений мақола. // Ж. Ҳуқуқ-Право-Law. –2002. -№8.–С. 29-33
34. Ниёзова С. //Порахур шахс тушунчаси. – Ҳуқуқ. –октябр.– 2002.
35. Халилов Э. Зуфаров Р.А. Взяточничество – тяжкое преступление. //Ж. Экономика и жизнь. -1992. – №21. – С.3-7.

МУНДАРИЖА

1. Бошқарув тартибига қарши жиноятлар тушунчаси ва юридик хусусиятлари.....	3
2. Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ва ҳокимият ҳаракатсизлиги	6
3. Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш.....	16
4. Мансабга совуққонлик билан қараш.....	19
5. Мансаб сохтакорлиги.....	23
6. Пора олиш	26
7. Пора бериш	37
8. Пора олиш-беришда воситачилик қилиш.....	40
9. Хизматчини пора эвазига оғдириш	43
10. Товламачилик йўли билан ҳақ беришни талаб қилиш.....	48
11. Давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш.....	52
12. Жамоат бирлашмалари ёки диний ташкилотларни қонунга хилоф равишда тузиш	57
13. Ғайри қонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш.....	61
14. Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш.....	64
15. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш.....	70
16. Таққиланган иш ташлашга раҳбарлик қилиш ёки фавқулодда ҳолат шароитида корхона, муассаса ёхуд ташкилотлар ишига тўсқинлик қилиш.....	74
17. Ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилиқ кўрсатиш	77
18. Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш муассасаларининг ишини издан чиқарувчи ҳаракатлар	82
19. Жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг қонуний талабларига бўйсунмаслик	87
20. Қамокдан ёки қўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочиш	
21. Қонунга хилоф равишда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш	88
22. Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш.....	91
23. Ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш	95
24. Маъмурий назорат қоидаларини бузиш.....	100
25. Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларни эгаллаш, нобуд қилиш, уларга шикаст етказиш ёки уларни яшириш	107
26. Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш.....	111

27. Давлат проба тамғаларини тайёрлаш ва улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш	116
28. Ўзбошимчалик	121
29. Ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш	125
30. Диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш	125
адабиётлар	127

М.Ҳ. РУСТАМБАЕВ, Б.Ж. АХРАРОВ

БОШҚАРУВ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАРНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ

Муҳаррир: Қ.Солиева.

Техник муҳаррир: Ж.Абдужалилов.

Компьютерда саҳифаловчи: А.Худайбергенова.

Босишга рухсат этилди:

Ҳажми: . Адади: Буюртма: №

ТДЮИ кичик босмахоансида босилди.

Тошкент шаҳри, Сайилгоҳ, 35.